

De politieke Spelen?

De dynamiek van de maatschappelijke discussies over het boycotten
van de Olympische Spelen in 1936, 1956 en 1980

Colofon

Student	Aad Haverkamp
Studentnummer	S1717294
Docent	Dr. B. Henkes
Tweede lezer	Prof. Dr. Y. Kuiper
Vak	Masterscriptie
Datum	11 juli 2012
Aantal woorden	50.633

Voor mijn ouders

Inhoudsopgave

I.	Introductie	6
II.	De Olympische Spelen als politiek instrument	13
III.	Berlijn 1936: deelname aan de 'Hitler-Spelen' als fait accompli	19
	De reacties in Nederland op het nazisme	29
	De discussie binnen de Nederlandse sportwereld	33
	Niet-sporters in het veld van de sport	42
	Tot slot	49
IV.	Melbourne 1956: sport gaat niet boven alles	50
	De Hongaarse opstand	53
	Van maatschappelijke tot sportieve onrust	57
	Kritiek op 'overijld' besluit	73
	Tot slot	78
V.	Moskou 1980: toenemende druk op het veld van de sport	80
	Moskou als gaststad in de Koude Oorlog	83
	Boycot!	89
	De Nederlandse discussie	96
	Tot slot	115
VI.	Conclusies	117
VII.	Epiloog: naar een boycot door politici?	122
VIII.	Gebruikte bronnen	124
IX.	Bijlage I: lijst met afkortingen	135

De sport heeft als gemeenschapsfunctie haar betekenis in de samenleving steeds meer uitgebreid en steeds meer terreinen binnen haar domein getrokken.

– Johan Huizinga, 1938.¹

In an imperfect world, if participation in sport is to be stopped every time the politicians violate the laws of humanity, there will never be any international contests.

– Avery Brundage, 1956.²

¹ Johan Huizinga, Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur (3^e druk; Haarlem 1951) 200.

² Allen Guttmann, The Games must go on. Avery Brundage and the Olympic movement (New York 1984) 162.

I. Introductie

Op oudejaarsdag van het jaar 2007 riep cabaretier Erik van Muiswinkel in de Volkskrant de Nederlandse sporters op om de Olympische Spelen in Peking te boycotten uit protest tegen diverse mensenrechtenschendingen in China. 'Olympisch sporten in Peking. Dat is feestvieren in een prachtig versierd huis. Maar in de kelder, waar we niet mogen kijken, zitten mensen om hun politieke of godsdienstige overtuiging gevangen', schreef hij. En, zich tot de sporters wendend: 'Jongens en meiden (...) feest niet mee.'³ Hoewel Van Muiswinkel in de maanden daarop veelvuldig aan het woord kwam op radio, televisie en in kranten, haalde zijn oproep nauwelijks iets uit. De voor sport verantwoordelijke staatssecretaris Jet Bussemaker was faliekant tegen een dergelijke protestactie, 'anders zou de sport te veel gepolitiseerd worden.'⁴ Volgens voorzitter van het Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie (NOC*NSF) Erica Terpstra mocht 'de sport' niet 'aansprakelijk worden gehouden voor de politieke ontwikkelingen in het land van de Olympische Spelen.'⁵ En de sporters zelf? Die wilden vooral verschoond blijven van politieke kwesties. Slechts marathonloper Kamiel Maase stelde zich kritisch op richting de Chinese organisatie van de Spelen. Maar ook hij was tegen een boycot, want die zou niet effectief zijn: 'Boycots hebben als bijkomstigheid dat er altijd landen zijn die wél gaan.'⁶ Maase vertrok onder protest naar China, maar mocht zijn kritiek tijdens de Spelen niet uiten.⁷

Nederland was 'gewoon' aanwezig in China. En de sporters feestten er. In de metaforische zin van de geëngageerde theatermaker, maar ook in de meest letterlijke zin, in het Holland Heineken House, waar ze werden gehuldigd na het winnen van medailles. De controverse over de politisering van sport was niet nieuw en zal ook blijven terugkeren, zoals de discussie in aanloop naar het Europees Kampioenschap voetbal in de zomer van 2012 liet

³ Erik van Muiswinkel, 'Feest niet mee op de Spelen', de Volkskrant, 31 december 2007.

⁴ Henk Stouwdam, "'IOC moet verantwoordelijkheid nemen'", NRC Handelsblad, 22 maart 2008.

⁵ 'Gun onze Olympische sporters rust', de Volkskrant, 26 maart 2008.

⁶ John Volkers, "'Nou, er is meer dan sport, zeg ik altijd maar'", de Volkskrant, 2 oktober 2007.

⁷ In het Olympisch Handvest, de codificatie van richtlijnen en regels met betrekking tot het Internationaal Olympisch Comité en de Olympische Spelen, staat letterlijk: 'No kind of demonstration or political, religious or racial propaganda is permitted in any Olympic sites, venues or other areas.' International Olympic Committee, Olympic Charter (Lausanne 2007) 98. Alle Handvesten sinds 1908 zijn te raadplegen via de officiële website van het IOC: <<http://www.olympic.org/olympic-charters?tab=presentation>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 6 mei 2012).

zien.⁸ Voor aanvang van de Olympische Spelen in Berlijn in 1936 woedde er in Nederland een vergelijkbaar debat over deelname aan de 'Olympische Spelen in een land, waar de Olympische geest verkracht wordt.'⁹ Het Nederlands Olympisch Comité (NOC) vaardigde echter wel een team af naar de 'Hitler-Spelen'. Daarin was het overigens niet uniek: met 4000 sporters uit 49 landen waren de Spelen van 1936 op dat moment het grootste sportevenement ooit gehouden.¹⁰ Twintig jaar later, in november 1956, was er nauwelijks sprake van een publieke discussie of het Nederlands Olympisch Comité had al besloten om niet te vertrekken naar Melbourne, waar de Olympische Spelen twee weken later zouden beginnen. Omdat Russische tanks enkele dagen eerder Hongarije waren binnengevallen, achtten de Nederlandse sportbestuurders het ongewenst tegen sporters uit de Sovjet-Unie uit te komen. Nederland was, samen met Franco-Spanje, het enige land dat uit bezwaar tegen de Sovjetinval in Hongarije ontbrak op de Spelen. Ook in 1980 was er discussie, wederom rondom de Sovjet-Unie. De Olympiade werd dat jaar in Moskou gevierd, maar uit protest tegen de Russische bezetting van Afghanistan en de slechte behandeling van dissidenten, riep de Nederlandse premier Dries van Agt op tot een boycot. Dit deed hij in navolging van de Amerikaanse president Jimmy Carter. Het Olympisch comité weerstond de druk echter en stuurde haar sporters toch naar Moskou.

Hoewel Nederland slechts één keer de Olympische Spelen boycotte, laten al deze voorbeelden zien dat sport voer is voor maatschappelijke discussie, en dat de sportwereld daadwerkelijk deel uitmaakt van deze maatschappij. Emeritus hoogleraar sportgeschiedenis Theo Stevens meent dan ook dat 'sportgeschiedenis de sport [ziet] als onderdeel van het maatschappelijk proces.' Bovendien bestudeert de sporthistoricus 'haar in relatie tot de samenleving waarvan ze deel uitmaakt.'¹¹ Dit is ook het uitgangspunt van deze scriptie, waarin aan de hand van Olympische boycotdiscussies de verwevenheid tussen de sport en de maatschappij wordt onderzocht.

⁸ Dit EK vond in de zomer van 2012 plaats in Polen en Oekraïne. In het voorjaar van 2012 laaide de discussie in Europa en ook Nederland op, naar aanleiding van de behandeling van de politieke gevangene Julia Timosjenko in Oekraïne.

⁹ Uitspraak van B. Van Dam, voorzitter van het Comité ter Bescherming van de Olympische Gedachte, aangehaald door: 'De Olympische gedachte', Het Vaderland, 21 november 1935.

¹⁰ David Miller, *The official history of the Olympic Games and the IOC. Athens to Beijing, 1894-2008* (Edinburgh 2008) 554. Alleen Spanje zag uiteindelijk af van deelname aan deze Olympiade. De Sovjet-Unie nam al sinds de Eerste Wereldoorlog niet meer deel aan de Olympische Spelen.

¹¹ Bart Jungmann ed., *De sportcanon. De sportgeschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011) 11.

Om dit verder te ondersteunen wordt hierbij gebruik gemaakt van het instrumentarium van de Franse filosoof en socioloog Pierre Bourdieu. Hij ziet de maatschappij als een veelheid aan 'velden', die ietwat simplistisch vergeleken kunnen worden met het idee van verschillende 'werelden'.¹² Zo is er bijvoorbeeld het veld van de wetenschap, van de politiek, van de economie, en van de sport. Een veld is door Bourdieu in analytische termen gedefinieerd als 'een netwerk of configuratie van objectieve relaties tussen posities'.¹³ Hoewel de velden met elkaar zijn verweven, verschillen ze ook omdat ze elk een eigen specifieke 'logica' en structuur hebben, die historisch zijn bepaald en ontwikkeld.¹⁴ Deze logica kunnen we het best vergelijken met een set van principes of ongeschreven gedragsregels die uniek zijn voor een bepaald veld. Over het economische veld zegt Bourdieu bijvoorbeeld dat onderdeel van die specifieke logica is, dat 'men leeft volgens het adagium "zaken zijn zaken"', en dat daarin bijvoorbeeld voor vriendschap en liefde nauwelijks ruimte is.¹⁵ Voor de sportwereld zouden we kunnen zeggen dat het Olympische motto leidend is: 'Citius, Altius, Fortius' – sneller, hoger, sterker. Zoals uit deze scriptie zal blijken, beriepen sporters en sportbestuurders zich in de twintigste eeuw meer dan eens op het zogenaamd neutrale karakter van de sport, waarmee ze bedoelden dat het in de sport enkel draaide om sporten en presteren, en om niets anders.

In een veld draait het volgens Bourdieu om krachtsverhoudingen en er vindt constant strijd plaats over 'het handhaven of veranderen van die krachtsverhoudingen'.¹⁶ De grenzen van velden zijn dynamisch en rekbaar, zodat bijvoorbeeld ook regeringsleiders zich kunnen begeven in het veld van de sport en kunnen meepraten over sportkwesties als deelname aan de Olympische Spelen. Voorwaarde om goed te kunnen functioneren binnen een veld is echter wel het hebben van kennis van de specifieke logica en begrip van de geschiedenis van

¹² Dick Pels, 'Inleiding. Naar een reflexieve sociale wetenschap' in: Pierre Bourdieu, Dick Pels en Rokus Hofstede ed., *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (2^e druk; Amsterdam 1992) 7-23, aldaar 12.

¹³ Pierre Bourdieu en Loic Wacquant, *Argumenten. Voor een reflexieve maatschappijwetenschap*. Vert. Rokus Hofstede (Amsterdam 1992) 58.

¹⁴ Op een vraag hoe velden zich ten opzichte van elkaar verhouden, zei Bourdieu eens dat hij die vraag niet kon beantwoorden, 'omdat zij te ingewikkeld is (...)'. Bourdieu, *Argumenten*, 68. Cheleen Mahar et al. geven een goede uitleg over de positie van velden ten opzichte van elkaar en, wat Bourdieu noemt, de sociale ruimte: '(...) the social space may be conceived as comprising multiple fields which have some relationship to each other, and points of contact.' Cheleen Mahar, Richard Harker en Chris Wilkes, 'The basic theoretical position' in: idem, *An introduction to the work of Pierre Bourdieu. The practice of theory* (Basingstoke 1990) 1-26, aldaar 9.

¹⁵ Bourdieu, *Argumenten*, 58.

¹⁶ *Ibidem*, 62.

eerdere ontwikkelingen en conflicten in dat bepaalde veld.¹⁷ De sportwereld is volgens Bourdieu, net als andere velden, 'een veld van competitie, de plaats waar confrontaties plaatsvinden tussen actoren met specifieke belangen die verbonden zijn aan hun posities binnen het veld.'¹⁸

Zij strijden om, maar ook met, verschillende vormen van kapitaal. Dit is voor Bourdieu niet louter een economisch begrip, want naast economisch kapitaal onderscheidt hij cultureel, sociaal en symbolisch kapitaal.¹⁹ Bij cultureel kapitaal moeten we denken aan de door een persoon vergaarde kennis en kunde, of in de sportwereld: door training ontwikkelde kwaliteiten, behaalde prestaties of leiderschap. Sociaal kapitaal is het geheel aan connecties die van belang zijn in een bepaald veld. Voor een sporter kan het lonen om zo veel mogelijk goede mensen (trainers, begeleiders, medesporters) om zich heen te verzamelen, om zo optimaal te kunnen presteren. Symbolisch kapitaal tenslotte is de mate van gezag, prestige of autoriteit die relevant is in een bepaald veld. Voor oud-sporters met een verdienstelijke erelijst is het bijvoorbeeld beduidend eenvoudiger om na hun carrière actief te blijven in de sport, dan voor buitenstaanders. Omgekeerd kan een politicus als politicus veel autoriteit hebben, maar in de sport heeft hij of zij daar niets aan. Ter verduidelijking vergelijkt Bourdieu een veld waarop met kapitaal wordt gespeeld, met een kaartspel.²⁰ 'De spelers beschikken over troeven, oftewel troefkaarten, waarvan de kracht afhankelijk is van het gespeelde spel: zoals de relatieve kracht van speelkaarten per spel verandert, zo varieert ook de hiërarchie van de verschillende soorten kapitaal in de verschillende velden.'²¹ Met andere woorden: een schoppenaas is in het ene kaartspel erg belangrijk, in het andere volstrekt nutteloos. Economisch kapitaal is bijzonder belangrijk in de zakenwereld, maar in de sportwereld een stuk minder, waar met geld –

¹⁷ Pierre Bourdieu, 'Enkele eigenschappen van velden'. Vert. Rokus Hofstede en Dick Pels, in: Bourdieu, *Opstellen*, 171-179, aldaar 177.

¹⁸ De sportwereld is volgens Bourdieu een relatief autonoom veld, onder meer omdat sportorganisaties van de overheid de bevoegdheid krijgen om zelf (spel)regels op te stellen. Pierre Bourdieu, 'Sport and social class'. Vert. Richard Nice, *Social Science Information* 17 (1978) 819-840, aldaar 824. Bourdieu heeft ook op andere plaatsen over sport als relatief autonoom veld geschreven: Bourdieu, *Argumenten*; Bourdieu, 'The state, economics and sport'. Vert. Hugh Dancey en Geoff Hare, in: Hugh Dauncey en Geoff Hare ed., *France and the 1998 World Cup. The national impact of a world sporting event* (Londen en Portland 1999) 15-22; Bourdieu, *In other words. Essays towards a reflexive sociology*. Vert. Matthew Adamson (Stanford 1990).

¹⁹ Mahar, 'The basic theoretical position', 13.

²⁰ Bourdieu maakt in het algemeen veel gebruik van metaforen die een verwevenheid met sport en spel verraden, zoals 'competitie', 'spelregels' en 'strijd'.

²¹ Bourdieu, *Argumenten*, 59.

omkoopschandalen uitgezonderd – geen talent, titels of bestuursfuncties kan worden gekocht. Veeleer zijn cultureel, sociaal en symbolisch kapitaal er belangrijk.

Het is tijd om deze theoretische noties te concretiseren. Deze scriptie is een onderzoek naar de maatschappelijke discussies in Nederland over het al of niet boycotten van de Olympische Spelen. Daarbij is vooral de relatie tussen verschillende spelers in de discussies interessant.²² In deze debatten over boycotts speelden namelijk verschillende actoren met verschillende belangen een rol. De belangrijkste zijn het Internationaal Olympisch Comité (IOC), het Nederlands Olympisch Comité, sporters, politici, media en ‘actiegroepen’. Hoe invloedrijk waren zij, welke belangen hadden zij en hoe verhielden zij zich tot elkaar? Wanneer mengden zij zich in discussies, onder welke omstandigheden raakte het veld van de sport gepolitiseerd? Deze vragen zijn samen te vatten in één centrale onderzoeksvraag: hoe verschoven de verhoudingen tussen verschillende actoren in het veld van de sport onder invloed van maatschappelijke discussies in Nederland over het boycotten van de Olympische Spelen in 1936, 1956 en 1980?

De vraagstelling onderzoeken we aan de hand van drie casestudies, die gekozen zijn omdat de Spelen in deze jaren weerstand opriepen en, in ieder geval in Nederland, publiekelijk werden bediscussieerd. Deze casussen worden voorafgegaan door een kort inleidend hoofdstuk, waarin aan de hand van secundaire literatuur de opkomst en groei van de Olympische Spelen wordt geschetst. Hierin betoog ik dat de Spelen vanaf het begin politiek beladen waren en dus nooit volstrekt ‘neutraal’ en ‘zuiver’ zijn geweest. In hoofdstuk III, de eerste casus, staan de Olympische Spelen in 1936, in het Berlijn van Adolf Hitler centraal. Nederland was daar vertegenwoordigd, maar al in 1933 was door een aantal sporters en binnen enkele sportbonden vraagtekens gezet bij deelname aan wedstrijden in Duitsland, vanwege de uitsluiting van Joodse sporters in dat land. Hoe valt de discussie over de Spelen in Duitsland te plaatsen in de bredere discussie over het Hitler-regime? Welke actoren mengden zich in de discussie over een boycot van de Spelen en welke standpunten namen zij in? In hoofdstuk IV wordt een sprong gemaakt naar 1956, toen de Olympische Spelen in Melbourne werden gehouden. Het NOC besloot binnen twee dagen na de Russische inval in Hongarije de Spelen te boycotten, omdat ze niet wilde dat haar sporters zouden uitkomen tegen atleten uit de Sovjet-Unie. Waarom werd de sport nu ineens wel

²² Zeker met in het achterhoofd de opmerkingen van Bourdieu dat ‘wat in de sociale wereld bestaat, dat zijn relaties’ en ‘denken in termen van een veld betekent relationeel denken’. Ibidem, 58.

gebruikt als politiek drukmiddel? Welke (f)actoren beïnvloedden het NOC om deze rigoureuze maatregel te nemen? De derde casus, hoofdstuk V, handelt over de Olympische Spelen in Moskou in 1980. De Verenigde Staten speelden een belangrijke rol in de Nederlandse discussie. Nadat de Sovjet-Unie in december 1979 Afghanistan was binnengevallen, riep president Carter het Amerikaans Olympisch Comité (USOC) succesvol op tot een boycot. In Nederland probeerde premier Van Agt tevergeefs hetzelfde voor elkaar te krijgen. Hoe ver reikte de invloed van de Nederlandse regering in de boycotdiscussie? Welke andere actoren meldden zich in het veld van de sport?

In al deze casussen staan de maatschappelijke discussies in Nederland centraal. Vanwege het internationale karakter van sport in het algemeen – de Britse schrijver George Orwell schreef reeds in 1945 over internationale sport als ‘frankly mimic warfare’²³ – en de Olympische Spelen in het bijzonder, behandelen deze hoofdstukken ook de belangrijkste internationale ontwikkelingen, zowel op politiek- als op sportgebied. Dit gebeurt vooral op basis van secundaire literatuur. Over de boycotdiscussies in Nederland is beperkt literatuur voorhanden, waarvan dankbaar gebruik is gemaakt.²⁴ Het ontbreken van een breed aanbod aan publicaties is geen beperking gebleken. Door uit te wijken naar het Nationaal Archief in Den Haag, waar met name de archieven van het NOC en de Nederlandse regering zijn geraadpleegd, ben ik op zeer waardevolle informatie gestuit. Deze is voor een belangrijk deel aangevuld met nieuws, achtergronden en interviews uit verscheidene kranten in de loop der jaren. Enkel voor Berlijn ’36 bleek deze informatie niet geheel bevredigend, daar in de jaren dertig nauwelijks interviews met of uitlatingen van sporters werden opgenomen in de Nederlandse dagbladen. Om deze omissie op te vullen is gebruik gemaakt van oral history.²⁵

²³ George Orwell, *Shooting an elephant and other essays*. Jeremy Paxman ed. (Londen 2003) 196.

²⁴ Over de Spelen in 1936 heeft historicus André Swijtink verschillende malen gepubliceerd. Dit onderwerp komt aan bod in zijn proefschrift over sport in de Tweede Wereldoorlog: André Swijtink, *In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Haarlem 1992). In 2010 is dit proefschrift herschreven en uitgebracht: Swijtink, *Een sportman doet niet aan politiek. Groei en populariteit van de Nederlandse sportbeoefening in oorlogstijd* (Amsterdam 2010). Swijtink nam voorts een hoofdstuk voor zijn rekening in een bundel over de Spelen in Berlijn: Swijtink, ‘The Netherlands: in the shadow of big brother’ in: Arnd Krüger en William Murray ed., *The Nazi Olympics. Sport, politics and appeasement in the 1930’s* (Urbana en Chicago 2003). Over de boycot van 1956 bewerkte historica Marjolein te Winkel haar doctoraalscriptie, *Holland ist nicht dabei! De Nederlandse boycot van de Olympische Spelen van 1956, tot een populairwetenschappelijk boek*: Marjolein te Winkel, *De verloren Spelen. Nederlandse boycot Olympische Spelen 1956* (Eindhoven 2008). Over de Nederlandse boycotdiscussie in 1980 is in het geheel niet gepubliceerd.

²⁵ In ‘Naar eer en geweten’, een documentaire van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) uit 2004, keek een aantal van de Olympische sporters uit 1936 terug op de Spelen in Berlijn. Kees Jongkind, ‘Naar eer en geweten’,

Het gebruik van de combinatie van theorie, primaire- en secundaire bronnen leidt tot interessante inzichten over de politisering van de (Nederlandse) sport in de vorige eeuw en zullen worden behandeld in een uitgebreide conclusie. De politisering van de sport is echter nog steeds actueel. Om die reden zal deze scriptie worden afgesloten met een korte epiloog.

II. De Olympische Spelen als politiek instrument

Een van de primaire taken van een sporthistoricus is volgens Bourdieu het betogen dát de sport een specifiek, relatief autonoom veld is, door aan te geven vanaf welk moment en naar aanleiding van welke sociale omstandigheden we kunnen spreken van 'sport' in plaats van 'spel'.²⁶ Wanneer, met andere woorden, is het veld van de sport ontstaan?

Onder de meeste sporthistorici bestaat consensus over het begin van moderne sport.²⁷ In de tweede helft van de negentiende eeuw vonden in West-Europa en de Verenigde Staten op steeds grotere schaal sportwedstrijden plaats.²⁸ Jeffrey Hill wijst op veranderende maatschappelijke omstandigheden die dit aan het einde van de negentiende eeuw toelieten, zoals meer vrije tijd voor het grootste deel van de arbeidersbevolking.²⁹ Ook Pierre Arnaud benadrukt de belangrijke rol van industrialisatie bij de opkomst van sport.³⁰ Allen Guttmann onderscheidt zeven karakteristieken van moderne sport die in verband staan met toegenomen democratisering en rationalisering aan het einde van de negentiende eeuw.³¹ Door de link tussen industrialisatie en moderne sport wekt het geen verbazing dat Engeland als de bakermat van de moderne sport wordt aangewezen.³² De sporen hiervan zien we nog altijd terug in het hedendaagse sportjargon. Woorden als goal, trainer, corner en game zijn volledig ingeburgerd in onze taal. In de sporten voetbal, zwemmen, wielrennen,

²⁶ Bourdieu, 'Sport and social class', 822.

²⁷ Allen Guttmann, *From ritual to record. The nature of modern sports* (New York 1978) 16; Pierre Arnaud, 'Sport and international relations before 1918' in: Pierre Arnaud en James Riordan ed., *Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport* (Londen en New York 1998) 14-31, aldaar 14; Jeffrey Hill, *Sport in history. An introduction* (Basingstoke 2011) 40.

²⁸ André Swijtink situeert de 'opkomst van de sport' in Nederland rond 1850. Swijtink, *Een sportman doet niet aan politiek*, 11.

²⁹ Andere voorwaarden zijn toegenomen inkomsten bij het merendeel van de bevolking, meer vervoermogelijkheden en grotere verspreiding van kranten. Hill, *Sport in history*, 40-41.

³⁰ Arnaud meent dat 'the birth and development of sport can be essentially explained by the phenomenon of urbanization and industrialization.' Arnaud, 'Sport and international relations before 1918', 16.

³¹ De zeven eigenschappen van moderne sport zijn volgens Guttmann secularisme (in tegenstelling tot klassieke sportfestivals die ter ere van bepaalde goden werden gehouden), gelijke deelnamemogelijkheden (iedereen zou in theorie moeten kunnen deelnemen), specialisatie (bijvoorbeeld verdedigers, middenvelders, aanvallers, trainers), rationalisatie (spelregels), bureaucratisering (het bestaan van specialistische sportbonden), kwantificatie (het bijhouden van tijd of punten) en hier op aansluitend, het najagen van records (niet voor niets is het officiële motto van de Olympische Spelen: 'Citius, Altius, Fortius' – sneller, hoger, sterker). Guttmann, *From ritual to record*, 16.

³² *Ibidem*, 60; Arnaud, 'Sport and international relations before 1918', 15; Hill, *Sport in history*, 40; Bob van den Bos, *Olé, we are the champions. Sport en internationale betrekkingen* (Den Haag 1988) 11.

roeien, atletiek en tennis waren Britten de eersten die, vanaf 1863, landelijke sportbonden opzetten.³³

De vernieuwing en modernisering van de Olympische Spelen in 1894 was bijzonder belangrijk voor de ontwikkeling en verspreiding van sport.³⁴ Aan de moderne Spelen, die zouden uitgroeien tot het grootste sportevenement van de twintigste eeuw, lagen in grote mate Britse invloeden ten grondslag. De Franse filosoof en pedagoog Pierre de Coubertin, het brein achter de hernieuwde Olympische Spelen, richtte zijn blik in eerste instantie op Engeland als basis voor zijn Olympische filosofie. Als kind ervoer hij de 'vernederingen' van de verloren Frans-Duitse oorlog in 1870 en 1871; hij noemde zichzelf in 1931 in retrospect een kind, 'opgegroeid in de schaduw van Sedan'.³⁵ Het verlies van de oorlog weet hij onder andere aan de slechte fysiek van de Fransen en hij pleitte daarom voor een hervorming van het curriculum op scholen. Coubertin bewonderde het Britse onderwijssysteem, waarmee hij na 1883 in aanraking kwam. Het grote aanbod aan sporten en faciliteiten aan de andere kant van het Kanaal maakte indruk op hem.³⁶ Zijn idee om de Olympische Spelen, voor het laatst gehouden in het Griekse Olympia in 393 AD, te vernieuwen, was ook afkomstig uit Engeland, waar al vergelijkbare evenementen werden gehouden. In tegenstelling tot de klassieke Griekse Olympische Spelen en deze Britse contemporaine Olympic Games of Much Wenlock, was het toernooi dat Coubertin voor ogen had bedoeld als internationaal sportevenement. Sport over de landsgrenzen heen bestond aan het einde van de negentiende eeuw nog nauwelijks.³⁷

³³ Guttman, *From ritual to record*, 61. Een aantal historici en sociologen waakt voor een al te eendimensionale verklaring voor de ontwikkeling van moderne sport. Alan Bairner noemt de Britse verspreiding van sport 'by no means a smooth and irresistible process.' Alan Bairner, *Sport, nationalism and globalization. European and North American perspectives* (Albany 2001) 13. Zie verder over dit thema: Maarten van Bottenburg, 'Beyond diffusion. Sport and its remaking in cross-cultural contexts', *Journal of Sport History* 37 (2010) 41-53, aldaar 43; Hill, *Sport in history*, 30-31.

³⁴ De klassieke Olympische Spelen waren tussen 776 BC en 393 AD om de vier jaar gehouden in het Griekse plaatsje Olympia. Hieraan deden atleten uit verschillende Griekse poleis mee. Voor secundaire literatuur over de Olympische Spelen in de Griekse klassieke oudheid, zie onder anderen: Roland Renson ed., *The Olympic Games through the ages. Greek antiquity and its impact on modern sports* (Athene 1991); Nigel Spivey, *The ancient Olympics* (Oxford 2004).

³⁵ Bij Sedan had in 1870 de beslissende veldslag in de Frans-Duitse Oorlog plaatsgevonden. Pierre de Coubertin, 'The Paris Congress and the revival of the Olympic Games (8 december 1931)' in: Pierre de Coubertin en Norbert Müller ed., *Olympism. Selected writings*. Vert. William H. Skinner (Lausanne 2000) 313-321, aldaar 318.

³⁶ Georges Rioux, 'Pierre de Coubertin's revelation' in: Coubertin, *Olympism*, 23-33, aldaar 28; Pierre de Coubertin, 'Permanency of the educational battle (1 juni 1887)' in: Coubertin, *Olympism*, 105-121, aldaar 110-111; Allen Guttman, *The Olympics. A history of the modern Games* (Urbana 1992) 8.

³⁷ Arnaud, 'Sport and international relations before 1918', 22-23.

Volgens Coubertin diende de invloed van de staat op de Olympische Spelen zo gering mogelijk te zijn.³⁸ Daarom waren leden van het Internationaal Olympisch Comité (IOC, in 1894 opgericht als lichaam dat de organisatie van de Spelen coördineert) nadrukkelijk vertegenwoordigers van dit comité in hun landen en niet afgevaardigden van deze landen in IOC. Toch was het Olympisch sportevenement, het grand theatre van de moderne sport, vanaf het begin politiek beladen.³⁹ De Frans-Duitse animositeit speelde aanvankelijk een grote rol bij de Olympische Spelen. Dit was niet alleen zo in theorie (de 'schaduw van Sedan' lag immers aan de basis van Coubertins werk en leven), maar ook in praktijk. Om die reden was er in het eerste Olympisch comité geen Duitser vertegenwoordigd. Over de ware intenties van Coubertin verschillen historici van mening. Volgens Richard Espy was hij 'first and foremost a Frenchman and only secondarily a world citizen.'⁴⁰ David Large meent dat Coubertin 'was motivated by strong nationalistic passions.'⁴¹ Ook Allen Guttman merkt het chauvinisme van Coubertin op, maar meent dat dit later in zijn leven afzwakte: 'His youthful fantasy of revanche against the loathsome Prussian was gradually tempered by a more humane philosophy.'⁴² De vernieuwer van de Spelen liet zich ook drijven door een humanistisch ideaal van internationale vrede en samenwerking. Coubertin sprak de hoop uit dat sport een belangrijke rol kon spelen in het behoud van vrede, maar tegelijkertijd legde hij de atleten hiermee een zware last op de schouders; hij bestempelde ze zelfs als 'ambassadors of peace.'⁴³ Het ideaal van de Spelen was deelnemen, met elkaar sporten over grenzen heen.

Coubertins verbroederingsideaal is met de groei en ontwikkeling van de moderne sport en de Olympische Spelen echter ingehaald door het meer realistische prestige-ideaal, zo meent politicoloog Bob van den Bos: 'Het met een overwinning te verwerven prestige is in de praktijk veel belangrijker dan de verbroedering waarover in de plechtige beginselverklaringen wordt gesproken.'⁴⁴ Terwijl Coubertin en de zijnen, althans in hun retoriek en officiële geschriften, beoogden een platform te creëren voor internationale vrede, vormden de Olympische Spelen juist een spanningsveld in de internationale

³⁸ Guttman, *The Olympics*, 22.

³⁹ Daarbij moet worden opgemerkt dat de Spelen klein begonnen: van 300 atleten in 1896 naar 4000 in 1936.

⁴⁰ Richard Espy, *The politics of the Olympic Games* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1979) vii en viii.

⁴¹ David Clay Large, *Nazi Games. The Olympics of 1936* (New York en Londen 2007) 17.

⁴² Guttman, *The Olympics*, 11.

⁴³ Norbert Müller, 'Coubertin's Olympism' in: Coubertin, *Olympism*, 33-49, aldaar 38.

⁴⁴ Van den Bos, *Olé, we are the champions*, 28.

betrekkingen. Overigens is dit niet een conclusie die louter a posteriori kan worden getrokken. Al in 1896 erkende de Franse schrijver Charles Maurras dit 'gevaar' door te waarschuwen dat strijd tussen verschillende nationaliteiten op het sportveld enkel 'vijandschap' in de hand zou werken.⁴⁵

Nationalistische sentimenten speelden vanaf de Olympische Spelen van de I^e Olympiade in Athene in 1896 een rol.⁴⁶ Dat de openingsceremonie hiervan op de 75ste verjaardag van de Griekse onafhankelijkheid van Turkije plaatsvond was geen toeval.⁴⁷ De atleten waren vanaf de eerste Olympische Spelen verplicht om in een tenue van hun nationale kleuren te sporten en voor winnaars werd de nationale vlag gehesen en het volkslied gespeeld. Duitsland vaardigde met tegenzin een team van dertien sporters af naar de eerste Spelen omdat Duitse sportbestuurders vooral de eigen nationale sportcompetities verheerlijkten en weinig interesse hadden voor internationale evenementen. In Frankrijk was juist weer weerstand tegen het principe van de Duitse deelname.⁴⁸ Vooral na de Eerste Wereldoorlog gingen internationale politiek en Olympische Spelen hand in hand: de Spelen van 1916 waren een paar jaar eerder aan Berlijn toegewezen, maar vonden uiteindelijk geen doorgang.⁴⁹ De toewijzing van de eerste naoorlogse Spelen, te houden in 1920, was vooral een symbolisch en politiek besluit. Volgens Guttman besloot het IOC om de Spelen in Antwerpen te houden, omdat de Duitse inval in het neutrale België er in augustus 1914 voor had gezorgd dat Groot-Brittannië Duitsland de oorlog verklaarde, met als gevolg een escalatie van de vijandigheden.⁵⁰ Voor het eerst werd in 1920 ook een politieke sportboycot toegepast. De Centrale Mogendheden in de Eerste Wereldoorlog, Oostenrijk, Hongarije, het Ottomaanse Rijk, Bulgarije en Duitsland waren niet welkom op de Olympische Spelen. De boycot was indirect afkomstig uit de koker van het IOC, dat de Belgische organisatie, 'aanmoedigde' deze landen uit te sluiten.⁵¹ Duidelijker kan de paradox tussen Coubertins

⁴⁵ Arnaud, 'Sport and international relations before 1918', 28.

⁴⁶ Een Olympiade is de periode van vier jaar tussen de verschillende evenementen en start op 1 januari van het jaar waarin de Zomerspelen worden georganiseerd. De eerste Olympiade begon op 1 januari 1896.

⁴⁷ Miller, *The official history of the Olympic Games*, 38.

⁴⁸ Guttman, *The Olympics*, 16-17; Large, *Nazi Games*, 18.

⁴⁹ Het duurde evenwel tot de zomer van 1915 eer deze beslissing werd genomen. Large, *Nazi Games*, 39.

⁵⁰ Vanwege de nog grotendeels verwoeste Belgische infrastructuur was de achtste editie van de Spelen echter een bijzonder sobere. Volgens Coubertin was het een geste aan België om Antwerpen de kandidatuur toe te wijzen: 'I am sure that, duly informed, the conscience of the world would have manifested with enthusiasm in Antwerp's favor.' Guttman, *The Olympics*, 37; Pierre de Coubertin, 'The seventh Olympiad, Antwerp 1920 (28 februari 1932)' in: Coubertin, *Olympism*, 471-476, aldaar 472.

⁵¹ Guttman, *The Olympics*, 38.

idealisme en het politieke realisme niet worden weergegeven: niet de individualiteit van de sporters, maar de staat die ze representeerden bleek belangrijk te zijn. De boycot van de Centralen, die bij de Spelen in Parijs in 1924 nog steeds van kracht was, werd volgens verschillende auteurs geleid door Frankrijk en Engeland. Arnaud trekt hieruit de conclusie dat 'the so-called democratic states were the first to use sport to [political] ends.'⁵² De internationale sportwereld was in het interbellum een afspiegeling van de onzekere internationale verhoudingen. In de jaren tussen de twee Wereldoorlogen werden verschillende vriendschapsverdragen (niet-aanvalsverdragen) gesloten tussen grote mogendheden, ingegeven door een breed gedragen afkeer van oorlog.⁵³ Tegelijkertijd heerste in Europa een groot gevoel van onveiligheid en spanning, door de opkomst van totalitaire regimes in Rusland, Italië, Duitsland en Spanje, de relatieve zwakte van de Volkenbond en, na 1929, de internationale economische crisis.⁵⁴

Deze spanning was er ook op internationaal sportgebied. Pas na de toelating van Duitsland tot de Volkenbond in 1926 vonden weer internationale sportwedstrijden plaats tussen sporters uit geallieerde landen en Duitsland. Deze ontmoetingen waren echter vaak beladen, zeker in de jaren dertig. Sport werd steeds meer voor politieke doeleinden gebruikt, zowel in de autoritaire landen (vooral in het Italië van Mussolini was sport belangrijk voor het fascistische regime), als in de westerse democratieën. Voorzitter van het Amerikaans Olympisch Comité Douglas MacArthur zag in 1928 de Olympische Spelen als 'war without weapons.'⁵⁵ Tegen deze oorlogsretoriek kunnen we de vredebewarende opstelling van de Britse regering in de jaren dertig plaatsen. Het ministerie van Buitenlandse Zaken in Londen was er veel aan gelegen om voetbalwedstrijden tegen Duitsland door te laten gaan, daarmee ingaand tegen de publieke opinie, omdat dit paste in de zogenaamde 'appeasement'-politiek die de regering voerde.⁵⁶

In Nederland had de overheid lange tijd weinig aandacht gehad voor sport. De Olympische Spelen in Amsterdam in 1928 vormden op deze regel geen uitzondering. Weliswaar stond de Nederlandse overheid in de jaren twintig achter de hoofdstedelijke

⁵² Pierre Arnaud, 'French sport and the emergence of authoritarian regimes, 1919-1939' in: Arnaud, *Sport and international politics*, 114-147, aldaar 114; Richard Holt, 'The Foreign office and the Football Association. British sport and appeasement, 1935-1938' in: Arnaud, *Sport and international politics*, 51-67, aldaar 52.

⁵³ Norman Davies, *Europe. A history* (Oxford 1996) 949 en 1322.

⁵⁴ Davies, *Europe*, 938.

⁵⁵ Large, *Nazi Games*, 47.

⁵⁶ Holt, 'The Foreign Office', 53; Stephen G. Jones, 'State intervention in sport and leisure in Britain between the wars', *Journal of Contemporary History* 22 (1987) 163-182.

kandidatuur, maar financiële steun van het Rijk bleef achterwege.⁵⁷ De Nederlandse kabinetten hechtten tot in de jaren dertig weinig belang aan de sport en hielden vast aan 'een politiek van staatsonthouding', meent historicus André Swijtink.⁵⁸ Betrokkenheid van de overheid bij sport was er vooral lokaal, bijvoorbeeld door waakzaam te zijn voor ordeverstoringen bij sportwedstrijden. Toen het Duitse voetbalelftal in februari 1935 in Amsterdam tegen Nederland speelde, zette de Amsterdamse burgemeester extra politie in uit vrees voor protestacties 'tegen het fascisme in het algemeen en tegen de nationaalsocialisten in het bijzonder.'⁵⁹ Het bleef overigens betrekkelijk rustig tijdens en rondom deze wedstrijd, ondanks het feit dat in het Olympisch stadion het Horst Wessel Lied te horen was, de hakenkruisvlag wapperde en de Duitse spelers de Hitler-groet brachten.

Deze taferelen zouden anderhalf jaar later veelvuldig te zien zijn in Berlijn, waar de Olympische Spelen in 1936 werden gehouden. In de maanden daaraan voorafgaand laaide in Nederland de discussie over deelname aan deze Spelen op.

⁵⁷ Paul Arnoldussen, Amsterdam 1928. Het verhaal van de IXe Olympiade (Amsterdam 1994) 29.

⁵⁸ Swijtink, In de pas, 26.

⁵⁹ 'Nederland verliest van Duitschland met 3-2', Het Vaderland, 18 februari 1935.

III. Berlijn 1936: deelname aan de 'Hitler-Spelen' als fait accompli

Op de dag van de openingsceremonie van de Olympische Spelen van de XIe Olympiade was de honderdduizend mensen tellende menigte in het Olympiastadion in Berlijn lange tijd een stille, weinig enthousiaste massa. Totdat, zo schreef de daar aanwezige verslaggever van The Times, 'the hands of the huge clock on one of the western pylons approached the hour of four. Bugles then sounded, melodious rather than martial. The crowds cheered and hands were raised in the Nazi salute (...).'⁶⁰ Het was in de namiddag van 1 augustus 1936 en het grotendeels uit Duitsers bestaande publiek raakte op slag in enorme staat van opwindning. De bron van de hartstocht was echter niet de entree van de Olympische sporters, normaliter de helden die bij de openingsceremonie van de Spelen in het middelpunt van de aandacht staan. Het krantenverslag vervolgt: 'Nothing, however, could prevent instant recognition of the key figure, walking slowly between two civilians in top hats and frock-coats. The Führer, in brown uniform, had arrived.' Adolf Hitler was de sleutelfiguur, de ster op zijn eigen feest, zo leek het. Na aankomst van de nazi-leider werd zowel het Duitse volkslied als het Horst Wessel Lied gespeeld, waarna het uiteindelijk de beurt was aan de duizenden sporters om het met hakenkruisvlaggen behangen stadion te betreden.⁶¹ Zoals gebruikelijk maakten zij, gegroepeerd in landenteams, een ereronde door het stadion, waarbij zij een groet brachten aan de ereloge, met daarin Hitler en hoogwaardigheidsbekleders van het Internationaal Olympisch Comité. De wijze van salueren verschilde per land. Onder luid gejuich brachten de Oostenrijkers de nazi-groet en de Fransen de Olympische groet. Omdat deze twee armbewegingen op elkaar lijken – de rechterarm gaat in het eerste geval in een hoek van 45 graden omhoog, in het tweede horizontaal vooruit – besloten de Nederlandse sporters 'slechts' hun hoed af te nemen bij het begroeten van Hitler, daarbij 'het hoofd stram naar rechts' gewend.⁶²

Voor de meeste sporters bestond geen twijfel over deelname in nazi-Duitsland. Voor hun leidinggevend en evenmin. 'Ik zie in sport dat heerlijk mooie, neutrale terrein', zei chef

⁶⁰ 'The Olympiad opened. March of nations in Berlin', The Times, 3 augustus 1936.

⁶¹ Het Horst Wessel Lied was het officiële partijlied van de nazi's.

⁶² Op het moment dat het Franse team de Olympische groet maakte, raakte het Duitse publiek in grote verroering, omdat de toeschouwers meenden de nazi-groet te herkennen. 'Hitler opent de XIe Olympische Spelen', Het Vaderland, 2 augustus, 1936.

de mission Karel Lotsy in 1934.⁶³ Deze opvatting werd door velen binnen de sportwereld gedeeld en zou vaak terugkeren in het Nederlandse debat rondom een eventuele boycot van de Olympische Spelen in 1936. Deze discussie staat centraal in deze casus. De actoren en instituties die een voorname rol speelden waren het Internationaal Olympisch Comité, het Nederlands Olympisch Comité, de sporters, dagbladen en enkele actiegroepen. Welke belangen hadden zij, welke standpunten namen ze in en hoe verhielden ze zich tot elkaar? Aan de hand van deze deelvragen kunnen we nagaan hoe de sport gepolitiseerd raakte in het Nederland van de jaren dertig en hoe daar door verschillende actoren in het veld van de sport op werd gereageerd.

Hoewel Adolf Hitler en de Nationaalsocialistische Duitse Arbeiderspartij (NSDAP) zonder meer een duidelijk stempel drukten op de Olympische Spelen van Berlijn in 1936, en zeker ook op de beeldvorming achteraf,⁶⁴ waren de nazi's niet verantwoordelijk voor het 'binnenhalen' van de Spelen. Het IOC had het sportevenement al in mei 1931 toegewezen aan de toenmalige Republiek van Weimar, een kleine twee jaar voordat Hitler aan de macht kwam. Hiermee werd een proces van internationale re-integratie van Duitsland in de internationale gemeenschap na de Eerste Wereldoorlog voltooid, dat met het Dawesplan in 1923, het Verdrag van Locarno in 1925 en de toetreding tot de Volkenbond in 1926 was ingezet.⁶⁵ Ook in de internationale sport deed de Republiek sinds het einde van de jaren twintig weer van zich spreken. In het medailleklassement van de Olympische Spelen in Amsterdam in 1928, waar Duitsland voor het eerst sinds 1912 weer acte de presence gaf,

⁶³ De chef de mission is de persoon die leiding geeft aan alle Olympische sporters van een land. Hij of zij is aanspreekpunt tijdens de Spelen, maar is ook eindverantwoordelijk voor praktische zaken ter plekke. Doorgaans is de chef de mission een oud-sporter of sportbestuurder. Interview met Karel Lotsy in *Morks-Magazijn*, april 1934, aangehaald door: Frank van Kolfschooten, *De Dordtse magiër. De val van volksheld Karel Lotsy* (Amsterdam 2009) 65.

⁶⁴ Terwijl alle edities van de Olympische Spelen worden 'vernoemd' naar de locatie en/of het jaartal (bijvoorbeeld de Olympische Spelen van 2012 in Londen), staan de Spelen van 1936 vooral bekend als de 'nazi-Spelen' of 'Hitler-Spelen'. Dit is alleen al terug te zien in titels van literatuur over het onderwerp: Duff Hart-Davis, *Hitler's Games. The 1936 Olympics* (Londen 1986); Richard D. Mandell, *The Nazi Olympics* (New York 1971); Guy Walters, *Berlin Games. How Hitler stole the Olympic dream* (Londen 2006); Allen Guttman, 'The "Nazi Olympics" and the American boycott controversy' in: Arnaud, *Sport and international politics*, 31-51; Large, *Nazi games*.

⁶⁵ Met het Dawesplan verleenden de VS kredieten aan Duitsland om de herstelbetalingen aan de geallieerden te kunnen continueren. Het Verdrag van Locarno garandeerde in 1925 de grenzen tussen België en Duitsland en tussen Frankrijk en Duitsland, die waren ontstaan na het Verdrag van Versailles. Dit betekende dat bij een eventuele inval van België en Frankrijk in Duitsland, Groot-Brittannië en Italië Duitsland te hulp zouden moeten schieten. 'Locarno' bereidde de weg voor de Duitse toetreding tot de Volkenbond in 1926.

eindigde het als tweede achter de Verenigde Staten.⁶⁶ Deze hernieuwde internationalisatie van Duitsland zorgde er echter ook voor dat dit land bijzonder hard werd geraakt door de wereldwijde crisis in 1929.⁶⁷ De jaren tussen 1930 en 1933 waren voor het Duitse rijk, in de woorden van Sebastian Haffner, 'jaren van verpaupering'.⁶⁸ Met 4 miljoen werklozen in 1932 kwam de toewijzing van de Spelen en de daarvan uitgaande economische, sportieve en symbolische stimulans als geroepen voor Duitsland.

Op 30 januari 1933 werd Adolf Hitler, na verkiezingsoverwinningen van de NSDAP in juli en november 1932, ingezworen als rijkskanselier.⁶⁹ De Rijksdagbrand, nieuwe verkiezingen in maart en het zogenaamde Ermächtigungsgesetz (het mandaat om buiten het parlement om te regeren) zorgden ervoor dat Hitler in het voorjaar van 1933 op absolute macht afstevende; in juli 1933 was de NSDAP nog de enige legale politieke partij in Duitsland.⁷⁰ Dat dit gevolgen moest hebben voor de Olympische Spelen, die drie jaar later op het programma stonden, blijkt alleen al uit een essentieel verschil in idealen tussen de Olympische beweging en het nationaalsocialisme.⁷¹ Waar het gedachtegoed van het IOC inclusief was, en was gebaseerd op gelijkwaardigheid en universaliteit (de Olympische Spelen waren bedoeld als 'that wonderful manifestation, which is the sporting criterion of the races of the world'⁷²), was dat van de NSDAP exclusief en juist openlijk racistisch ('Kein Jude kann daher Volksgenosse sein'⁷³).

⁶⁶ De Verenigde Staten waren al sinds 1920 leidend in het medailleklassement. Miller, *The official history of the Olympic Games*, 539.

⁶⁷ De Amerikaanse beurscrash in oktober 1929 raakte Duitsland extreem hard. De Amerikaanse overheid zette alle leningen aan Duitsland stop, waardoor het land in een enorme financiële depressie raakte. Het leidde tot een internationale economische crisis.

⁶⁸ Sebastian Haffner, *Van Bismarck tot Hitler. Duitsland 1871-1945. Een terugblik*. Vert. Piet Jaarsma (Haarlem 1988) 125.

⁶⁹ Overigens verloor de NSDAP in november 1932 bijna tien procent van de behaalde zetels (twee miljoen stemmen) ten opzichte van juli.

⁷⁰ Haffner, *Van Bismarck tot Hitler*, 147.

⁷¹ Hoewel Pierre de Coubertin niet meer actief betrokken was bij de Olympische Spelen in Berlijn, beriepen veel IOC-bestuurders zich nog op 'de erfenis van Coubertin'. In haast religieuze termen is hij dikwijls beschreven als profeet, met Henri de Baillet-Latour en Avery Brundage als zijn discipelen. Overigens werd Coubertin door de nazi's in 1936 genomineerd voor de Nobelprijs voor de Vrede.

⁷² International Olympic Committee, *The International Olympic Committee and the modern Olympic Games* (Lausanne 1933) 9.

⁷³ Ontleend aan het 25-puntenplan van de NSDAP uit 1920. Arnulf Scriba, '25-Punkte-Program der NSDAP', *Lebendiges virtuelles Museum Online* (samenwerking van het Deutschen Historischen Museums (DHM), de Hauses der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (HdG) en het Fraunhofer-Institut für Software- und Systemtechnik), <<http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/nsdap25/index.html>> (verschijningsdatum onbekend, geraadpleegd op 12 oktober 2011).

Hitler had overigens nooit enige blijk gegeven van veel enthousiasme voor sport, laat staan in internationaal verband. In *Mein Kampf* schreef hij dat sport vooral diende om het individu 'stark, gewandt und kühn' te maken.⁷⁴ Volgens verschillende historici had Hitler in 1932 betoogd dat de Olympische Spelen een samenzwering waren van Joden en vrijmetselaars.⁷⁵ Ook de nationaalsocialistische spreekbuizen waren duidelijk in hun standpunt. De officiële partijkrant *Völkische Beobachter* meende in 1932 dat de Olympische Spelen voorbehouden moesten zijn aan blanke sporters.⁷⁶ Na de voor Duitsland tegenvallende Olympische Spelen in Los Angeles in 1932 had *Der Angriff*, het dagblad dat de latere propagandaminister Josef Goebbels uitgaf, hard uitgehaald naar het Duits Olympisch Comité omdat het toestond dat haar atleten het opnamen tegen Joden en zwarten.⁷⁷ Na de Machtsübername zag Goebbels in de Olympische Spelen van 1936 echter een uitgelezen mogelijkheid om enerzijds de harten van het Duitse volk te winnen en anderzijds de kracht en het organisatievermogen van het Derde Rijk aan de wereld te laten zien.⁷⁸

De antisemitische denkbeelden die Hitler in *Mein Kampf* had opgetekend waren bekend, ook bij het IOC (al is het de vraag in hoeverre deze ideeën ook daadwerkelijk doordrongen). Volgens de Duitse historicus Arnd Krüger liet een bezorgde IOC-president Henri de Baillet-Latour zich reeds vóór de machtsovername van de nazi's, tijdens de Olympische Spelen in 1932, informeren over Hitlers plannen met de Olympische Spelen, mócht hij in 1936 aan de macht zijn. De hypothetische toezegging dat de Spelen in dat geval 'gewoon' doorgang zouden vinden, kreeg de voorzitter via het Duitse IOC-lid Karl Ritter von Halt.⁷⁹ Er ontstond ophef toen Theodor Lewald, die samen met Carl Diem de romp van het Duitse organisatiecomité voor de Spelen in 1936 vormde, deze positie dreigde kwijt te raken omdat hij Joodse voorouders bleek te hebben.⁸⁰ Lewald was echter een invloedrijke actor binnen het internationale veld van de sport (volgens de meeste auteurs had Berlijn het

⁷⁴ Adolf Hitler, *Mein Kampf* (München 1933) 451, aangehaald door: Arnd Krüger, *Die Olympischen Spiele 1936 und die Weltmeinung. Ihre aussenpolitische Bedeutung unter besonderer Berücksichtigung der USA* (Berlijn, München en Frankfurt am Mainz 1972) 37.

⁷⁵ Walters, *Berlin Games*, 14; Large, *Nazi Games*, 49. Beide auteurs kunnen hiervoor echter geen bewijsmateriaal overleggen en verwijzen naar Hart-Davis, *Hitler's Games*, 45. Helaas maakt Hart-Davis geen gebruik van een notenapparaat zodat de oorsprong van Hitlers uitspraken niet is te checken.

⁷⁶ *Völkische Beobachter*, 19 augustus 1932, aangehaald door: Krüger, *Die Olympischen Spiele 1936*, 33.

⁷⁷ Walters, *Berlin Games*, 13.

⁷⁸ Arnd Krüger, 'Germany, the propaganda machine' in: Krüger, *The Nazi Olympics*, 17-44, aldaar 20; Walters, *Berlin Games*, 15.

⁷⁹ Krüger, 'Germany', 19; Krüger, *Die Olympischen Spiele 1936*, 51.

⁸⁰ Zijn grootmoeder was Joods, maar zijn vader bekeerde op zijn zeventiende tot het christendom.

binnenhalen van de Spelen vooral aan zijn bemiddeling te danken⁸¹) en na interventie van IOC-voorzitter Baillet-Latour mocht Lewald betrokken blijven bij de organisatie, zij het slechts in naam.⁸²

Dit was niet de laatste keer dat het IOC in die tijd botste met het regime in Duitsland. De nazi's hadden een stevige greep op de sport en de organisatie van de Olympische Spelen. Hitler benoemde vrijwel direct na zijn machtsgreep een regionale leider van de Sturmabteilung (SA), Hans von Tschammer und Osten, tot Reichssportführer (een soort minister van Sport) en later tot president van het Duits Olympisch Comité, zodat de politiek in Duitsland rechtstreeks de sport binnendrong.⁸³ In mei 1933 zei deze sportbestuurder in een interview met Associated Press dat 'German sports are for Aryans.'⁸⁴ Een andere SA-'er, Bruno Malitz, schreef een standaardwerk over sport en lichamelijke opvoeding, dat in 1933 naar alle Duitse sportclubs werd gestuurd en volgens Goebbels door iedere Duitser gelezen zou moeten worden.⁸⁵ Over Joden in de sportwereld schreef Malitz onder andere: 'Die jüdischen Führer im Sport und die jüdisch verseuchten, die Pazifisten und die Völkerversöhner (...) haben in deutschen Sport keinen Platz. Sie sind schlimmer als die Cholera, die Lungenpest, die Syphilis.'⁸⁶

Antisemitische maatregelen van de nazi's beïnvloedden vanaf het eerste moment alle maatschappelijke terreinen in Duitsland. Binnen de sport werden Joden vrijwel direct buitengesloten. In april 1933 werd het ze officieel verboden lid te zijn van sportorganisaties en in toenemende mate werden ze niet meer toegelaten tot tennisbanen, zwembaden en skipistes.⁸⁷ Het IOC hield zich aanvankelijk op de vlakte over de Duitse sportwereld en tegenover de internationale pers verdedigde president Baillet-Latour, in reactie op antisemitische acties in Duitsland, het neutraliteitsprincipe van de Olympische beweging. Rassendiscriminatie was uit den boze, aldus de hoogste IOC-baas, maar het Comité kon en mocht niet interfereren in binnenlandse aangelegenheden.⁸⁸

⁸¹ Krüger, 'Germany', 18; Mandell, *The Nazi Olympics*, 61; Walters, *Berlin Games*, 6.

⁸² Mandell, *The Nazi Olympics*, 61; Walters, *Berlin Games*, 15.

⁸³ In die hoedanigheid had hij een belangrijke rol bij de organisatie van de Spelen.

⁸⁴ *New York Times*, 9 mei 1933, aangehaald door: Arnd Krüger, 'United States of America. The crucial battle' in: Krüger, *The Nazi Olympics*, 44-70, aldaar 46.

⁸⁵ Mandell, *The Nazi Olympics*, 59.

⁸⁶ Bruno Malitz, *Die leibesübungen in der nationalsozialistischen Idee* (München 1933) 42.

⁸⁷ Mandell, *The Nazi Olympics*, 58; Walters, *Berlin Games*, 17.

⁸⁸ 'De O.S. kennen geen rassenverschil', *De Telegraaf*, 20 april 1933. Zie ook: 'Bezwaren tegen Berlijn? De Joodsche sportbeoefenaars', *Het Vaderland*, 21 april 1933.

Het IOC kwam echter niet uit onder de druk van de internationale sportwereld en uitte in juni 1933 officieel haar zorgen over het antisemitisme in Duitsland op haar jaarlijkse congres in Wenen. Vooral de Amerikaanse sportbestuurders verlangden van hun Duitse collega's garanties dat het voor alle Duitse sporters mogelijk zou zijn om deel te nemen aan de Olympische Spelen in eigen land. Baillet-Latour bracht na afloop van de vergadering een heldere, maar naïeve verklaring naar buiten. De IOC-president was toegezegd dat het Duitse organisatiecomité, in nadrukkelijke overeenstemming met haar regering, iedere sporter gelijk zou behandelen: 'all the laws regulating the Olympic Games shall be observed [and] as a principle German Jews shall not be excluded from German teams at the Games of the XIth Olympiad.'⁸⁹ Met deze belofte was voorlopig de kous af voor het IOC, haar voorzitter en de meeste nationale Olympische comités, waaronder het Nederlandse.

De verzekering die Baillet-Latour kreeg van Lewald en Diem bleek echter weinig waard te zijn. Enkele dagen na die verklaring zei Reichssportführer Tschammer und Osten dat deze buitenstaanders niet het Duitse team samenstelden en dat alleen 'zuivere vertegenwoordigers van de natie', en in de toekomst zelfs 'slechts S.A.-mensen in de Duitse sport worden gebruikt.'⁹⁰ De sportcommentator van het Nederlandse progressief-liberale dagblad Het Vaderland uitte naar aanleiding van deze uitspraken kritiek op de internationale sportgemeenschap: 'Na een dergelijke uitspraak dient de Internationale sportwereld zich nogmaals ernstig af te vragen, of de beslissing van het I.O.C. inderdaad juist is geweest.'⁹¹ Hiermee was hij internationaal een van de eerste journalisten die openlijk vraagtekens zetten bij de Olympische Spelen in Duitsland.

Tussen 1933 en 1935 werden Joden steeds verder uit het Duitse maatschappelijke leven verdrongen, ook uit de sport.⁹² Succesvolle, potentiële Olympische Joodse sporters werd het lidmaatschap van hun sportvereniging ontzegd, waardoor zij niet konden deelnemen aan de Spelen in eigen land. Onder hen bevonden zich onder anderen de beste Duitse tennisser Daniel Prenn, Olympisch kampioen floretschermen Helene Mayer en het grootste Duitse hoogspringtalent Gretel Bergmann.⁹³ Mayer woonde sinds 1932 in de

⁸⁹ 'International Olympic Committee', Bulletin du C.I.O. 8 (1933), aangehaald door: Guttman, The Games must go on, 66.

⁹⁰ 'De Duitse verklaring te Weenen', Het Vaderland, 20 juni 1933.

⁹¹ 'De Olympische Spelen. Duitse Joden bij de Olympische Spelen', Het Vaderland, 17 juni 1933.

⁹² Met de afkondiging van de rassenwetten van Neurenberg in september 1935 werden Joden formeel hun burgerrechten ontzegd. Robert Wistrich, Hitler and the Holocaust (Londen 2001) 53.

⁹³ Mandell, The Nazi Olympics, 62-63; Walters, Berlin Games, 18.

Verenigde Staten, Bergmann sinds 1933 in Engeland. Beide atleten werden later alsnog verzocht om mee te doen aan Olympische kwalificatiewedstrijden namens Duitsland, nadat onder meer het Britse IOC-lid Lord Aberdare het organisatiecomité van de Spelen had verzocht om 'the re-appointment of some eminent Jew who has been displaced.'⁹⁴ Uiteindelijk werd Bergmann niet toegelaten tot het Olympisch team, officieel omdat haar prestaties niet voldeden en ze geen lid was van een sportvereniging. Haar kwalificatie was echter goed genoeg en lid zijn van een sportclub was immers niet mogelijk als Joodse. Mayer, volgens historicus Guttman 'a statuesque blonde who looked like an advertisement for German womanhood', was wel onderdeel van het Duitse team en won uiteindelijk zilver in 1936, waarna ze zelfs de nazi-groet bracht.⁹⁵ Zij en ijshockeyer Rudi Ball, die Duitsland vertegenwoordigde op de Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen in februari 1936, waren de enige Duits-Joodse atleten op de Olympische Spelen in Duitsland.⁹⁶

Het IOC zat in een lastig parket. Enerzijds wilde ze de bevestiging dat Duitsland het Olympisch Handvest, met het nondiscriminatiebeginsel, zou naleven. Anderzijds wilde ze zich geen extra problemen op de hals halen door de Spelen te verplaatsen naar een ander land of zelfs af te gelasten. In 1916 had het veel moeite gekost om uiteindelijk tot het besluit te komen de Spelen in Berlijn te annuleren en de vierjaarlijkse continuïteit te doorbreken. Een dergelijk besluit wilden de bestuurders niet nog eens nemen.⁹⁷ Maar uit onderlinge correspondentie van de top van het IOC blijkt ook dat de hoogste bestuurders de gevaren van het antisemitisme niet onderkenden, mede doordat ze er zelf latent antisemitische ideeën op nahielden. Hierin waren ze in deze periode overigens volstrekt niet uniek. Volgens William Brustein ontwikkelde het antisemitisme in en buiten Europa zich sterk tussen 1870 en 1940. Deze groei was er vooral in de jaren dertig van de twintigste eeuw: 'Across the globe, as the magnitude of anti-Semitic incidents grew exponentially during the 1930's, few public protests against the mistreatment of European Jewry occurred', schrijft de

⁹⁴ Brief van Aberdare aan Lewald, 16 december 1934, aangehaald door: Walters, Berlin Games, 40.

⁹⁵ Bergmann wilde, voordat ze werd teruggeroepen naar Duitsland, uitkomen voor het Britse Olympische team, maar door haar Duitse nationaliteit was dit niet mogelijk. Volgens Walters keerde Bergmann uiteindelijk terug naar Duitsland omdat haar familie werd bedreigd. Guttman, The Olympics, 65; Walters, Berlin Games, 39.

⁹⁶ De Winterspelen werden sinds 1924 gehouden in de winter voorafgaand aan de Zomerspelen, in 1936 in het Duitse Alpenstadje Garmisch-Partenkirchen.

⁹⁷ Niet voor niets was volgens het Olympisch Handvest de belangrijkste taak van het IOC, 'firstly to ensure the regular celebration of the Games.' Comité International Olympique, Charte des jeux Olympiques (Berlijn 1930) 19.

politicoloog en socioloog in *Roots of hate*, een uitgebreide studie naar vooroorlogs antisemitisme.⁹⁸

In verschillende briefwisselingen tussen de IOC-officials vinden we uitingen van antisemitische ideeën. President Baillet-Latour schreef in november 1933 in een persoonlijk bericht naar de Amerikaanse sportbestuurder Avery Brundage dat hij 'not personally fond of Jews and of the Jewish influence' was.⁹⁹ Vicepresident Sigfrid Edström schreef een maand later naar dezelfde Brundage dat hij Joden 'intelligent and unscrupulous' vond. Maar, zo verdedigde hij zichzelf tegelijkertijd, 'Many of my friends are Jews so you must not think that I am against them, but they must be kept within certain limits.'¹⁰⁰ Beide heren kunnen we uiteraard niet op basis van twee uitspraken met terugwerkende kracht stigmatiseren als antisemiet. Wel is het opmerkelijk en pijnlijk dat Baillet-Latour, Edström en later ook Brundage (zoals hierna blijkt) dergelijke uitspraken deden, in een tijd dat vooral in Duitsland het gewelddadige antisemitisme toenam. Deze mannen waren de belangrijkste en machtigste actoren in de internationale sportwereld en hadden in die hoedanigheid het lot van Olympische sporters in handen. Juist ook dat van de Duits-Joodse sporters, omdat hun deelname in Berlijn nu net de inzet van de discussie was.

De mannen in dit wereldje waren in de jaren dertig vooral bezig met zichzelf en het behoud van het monopolie dat zij hadden over de sport. Dat wil zeggen: het was de meeste officials niet te doen om de benarde situatie van onderdrukte groepen in Duitsland zelf en evenmin om de positie van Joden in de sport. Veeleer bedreven Baillet-Latour en de zijnen symboolpolitiek om het instituut van de Olympische Spelen en hun eigen positie niet in gevaar te brengen. Twee voorbeelden kunnen dit illustreren. Allereerst was er sprake van 'tokenism':¹⁰¹ verschillende IOC-leden verzochten het Duits Olympisch Comité om op zijn minst één Jood op te nemen in haar team voor de Spelen, om zo aan de wereld te laten zien dat het wel meeviel met de discriminatie in het gastland van de Olympiade. We zagen hiervoor al het voorbeeld van het Britse IOC-lid Lord Aberdare dat daarvan bewijs wilde zien. Zijn Amerikaanse collega Charles Sherill onderzocht zelf de situatie in Duitsland, 'for the

⁹⁸ William I. Brustein, *Roots of hate. Anti-semitism in Europe before the Holocaust* (Cambridge 2003) 3.

⁹⁹ Brief van Baillet-Latour aan Brundage, 3 november 1933, aangehaald door: Walters, *Berlin Games*, 23.

¹⁰⁰ Brief van Edström aan Brundage, 4 december 1933, aangehaald door: Guttman, *The Games must go on*, 69.

¹⁰¹ Een accurate vertaling van 'tokenism' in deze context is er niet. Het Groot woordenboek Engels-Nederlands van Van Dale vertaalt het als 'het maken van een loos/symbolisch gebaar, in het bijzonder om pressiegroep te sussen' en gebruikt Nederlandse voorbeelden als 'obligate neger' en 'excuustruus'.

purpose of getting at least one Jew on the German Olympic team.¹⁰² De Amerikaanse consul in Berlijn, George Messersmith, had echter al in november 1933 geschreven dat de toelating van Joden tot het Olympische team zou moeten worden opgevat als 'a screen for the real discrimination that is taking place.'¹⁰³

Het tweede voorbeeld van de Olympische symboolpolitiek was het verzoek van Baillet-Latour aan Hitler om anti-Joodse borden te verwijderen gedurende de Olympische Spelen. Toen de IOC-president tijdens een bezoek aan München en Garmisch-Partenkirchen verschillende antisemitische borden zag hangen, eiste hij van Hitler dat deze weg zouden zijn tijdens de Spelen. Sherill wilde vooral dat deze platen weg waren voordat het Amerikaanse team zou arriveren, anders zou dit kunnen leiden tot een boycot.¹⁰⁴ De borden werden inderdaad tijdens de Winterspelen weggehaald. Per decreet riep Rudolf Hess, Hitlers 'plaatsvervanger', een paar dagen voor het begin van de Winterspelen op om borden met 'extreme opschriften' te verwijderen 'teneinde te voorkomen dat buitenlanders een slechte indruk krijgen.'¹⁰⁵ Zodra de Spelen voorbij waren keerden de bordjes in Garmisch-Partenkirchen echter weer terug. In Berlijn zou zich in de zomer van 1936 hetzelfde tafereel voltrekken, waar de Olympische Spelen volgens Robert Wistrich zorgde voor 'a toning down of the more vicious abuse and a halt to more blatant acts of anti-semitic terror.'¹⁰⁶

De Verenigde Staten speelden een leidende rol in de internationale sportboycot-discussie. Zonder Amerika, het grootste Westerse democratische land en bovendien sinds 1920 steeds winnaar van de meeste medailles op de Olympische Spelen, zou een Olympiade veel van haar waarde verliezen. Een eventuele Amerikaanse protestbeweging zou het begin kunnen zijn van een sneeuwbaaleffect, waarbij vooral sporters en bestuurders in Frankrijk en Groot-Brittannië nauwkeurig de situatie aan de andere kant van de oceaan in de gaten hielden. Voorzitter van het Amerikaans Olympisch Comité (AOA) Avery Brundage, die in nauw contact stond met het bestuur van het IOC, hechtte groot belang aan de Olympische gedachte en was aanvankelijk voorstander van een boycot van de Olympische Spelen in

¹⁰² New York Times, 22 oktober 1933, aangehaald door: Large, Nazi Games, 87.

¹⁰³ Rapportage van George Messersmith naar US State Department, 28 november 1933, aangehaald door: Ibidem, 94.

¹⁰⁴ Brief van Sherill aan Le Fort, 13 januari 1936, aangehaald door: Ibidem, 121.

¹⁰⁵ Saul Friedländer, Nazi-Duitsland en de Joden. Vert. Margreet de Boer en Kees Noorda (Amsterdam 2007) 138.

¹⁰⁶ Wistrich, Hitler and the Holocaust, 62.

Berlijn.¹⁰⁷ In april 1933 zei hij dat de Spelen niet gehouden konden worden in 'any country where there will be interference with the fundamental Olympic theory of equality of all races.'¹⁰⁸ In september 1934 bezocht hij Duitsland namens het AOA, maar bracht hierna echter een positief advies uit over de Joodse kwestie in Duitsland. Hij zei de verzekering te hebben gekregen dat discriminatie tegen Joden niet plaatsvond en dat dit tijdens de Olympische Spelen ook niet zo zou zijn.¹⁰⁹ Hoewel het AOA na Brundage's 'veldonderzoek' de uitnodiging voor de Olympiade accepteerde, kwam de Amerikaanse boycotdiscussie pas hierna echt op gang. Deze werd bijzonder hard gevoerd.

Brundage verdedigde tijdens deze confrontatie het 'Olympische' standpunt dat sport en politiek te allen tijde van elkaar gescheiden dienden te zijn. Omdat hij van zijn Duitse collega's de bevestiging had gekregen dat Joodse sporters een eerlijke kans hadden, wimpelde hij alle tegengeluiden af. Voorstanders van een boycot wilde hij zelfs 'ontmaskeren': 'they would use the Olympic Games as a weapon to take a swipe against Hitler.'¹¹⁰ Deze pro-boycotters meenden dat Brundage zijn standpunt al a priori had bepaald en tijdens zijn trip naar Berlijn een rad voor ogen was gedraaid door de Duitse organisatoren.¹¹¹ Gustavus Kirby, voorzitter van de Amerikaanse Atletiekunie (AAU) en penningmeester van het Amerikaans Olympisch Comité, beschuldigde zijn collega Brundage van antisemitisme: 'I take it that the fundamental difference between you and me is that you are a Jew hater and Jew baiter and I am neither.'¹¹²

Uiteindelijk had de AAU, als grootste en belangrijkste sportbond, het machtigste instituut in het veld van de sport in de Verenigde Staten, het laatste woord in de boycotkwestie. Op 8 december 1935 sprak de Atletiekunie zich met een piepkleine meerderheid uit vóór deelname aan de Olympische Spelen in Berlijn. Het IOC onthief hierna het Amerikaanse lid Ernst Jahnke, criticus van de Spelen in Berlijn en een van de meest felle tegenstanders van Brundage, uit zijn functie. Voorzitter Baillet-Latour prees juist deze

¹⁰⁷ Volgens zijn biograaf Guttman zag Brundage de Olympische beweging zelfs als een moderne twintigste-eeuwse religie. 'If Coubertin was the revered prophet, then Brundage himself must rank, at the very least, as a high priest at the altar of Olympism.' Guttman, *The Games must go on*, x.

¹⁰⁸ *New York Times*, 18 april 1933, aangehaald door: Large, *Nazi Games*, 70.

¹⁰⁹ *New York Post*, 26 september 1934, aangehaald door: Guttman, *The Games must go on*, 70.

¹¹⁰ Brief van Brundage aan bestuur AOA, aangehaald door: Walters, *Berlin Games*, 51.

¹¹¹ Guttman beweert thans dat Brundage afhankelijk was van een tolk. Volgens Walters kon Brundage slechts met Joodse sporters en sportbestuurders praten, 'under the watchful eyes of Nazi handlers.' Guttman, *The Games must go on*, 70; Walters, *Berlin Games*, 35.

¹¹² Brief van Kirby aan Brundage, 27 mei 1936, aangehaald door: Guttman, *The Games must go on*, 73.

Brundage: 'You have fought like a lion and deserve praise for your achievement.'¹¹³ De beloning volgde inderdaad. Brundage werd lid van het IOC. Dit was een prestigieuze benoeming en volgens zijn biograaf Guttman voor hem 'a moment of sweet satisfaction.'¹¹⁴ De notulen van het IOC laten geen misverstand bestaan over de personele wijziging binnen het sportorgaan: 'en remplacement de M. Lee Jahnke.'¹¹⁵ De standpunten van Avery Brundage laten zien hoe ambivalent de Olympische uitgangspunten waren. Aanvankelijk beriep hij zich op deze waarden om een boycot te bepleiten, het IOC was immers een universele beweging en rassenscheiding hoorde daarbinnen niet thuis. Later gebruikte hij in zijn verweer het 'Olympische' argument dat sport en politiek gescheiden behoorden te zijn, maar nu echter om een boycot af te wijzen.

De reacties in Nederland op het nazisme

Dat het IOC al vroeg op de hoogte was van de verslechterde positie van Joden in Duitsland blijkt uit een briefwisseling in 1933 tussen IOC-voorzitter Baillet-Latour en de voorzitter van het organisatiecomité van de Spelen in Berlijn Theodor Lewald. Op 5 mei van dat jaar schreef Baillet-Latour dat de discriminatoire maatregelen in Duitsland 'have created a hostile movement of opinion in the sporting world overseas and in international federations, against the celebration in Berlin of the XIth Olympiad.'¹¹⁶ Baillet-Latour liep in het voorjaar van 1933 vooruit op een eventuele Amerikaanse boycot van de Olympische Spelen, die hij te allen tijde wilde voorkomen. Het spook van 1916 hing niet alleen boven Berlijn, maar ook boven Lausanne, waar het bestuur van het IOC zetelde. In de Verenigde Staten werd op dat moment al gediscussieerd over een eventuele sportboycot van Duitsland, een debat dat door de latere anti-boycotter Avery Brundage was geïnitieerd. Ook in Groot-Brittannië en Frankrijk barstte snel na Hitlers machtsgreep een discussie los over de wenselijkheid van de Spelen in Berlijn.¹¹⁷ In de Nederlandse sportwereld raakte deelname aan de nazi-Spelen

¹¹³ Brief van Baillet-Latour aan Brundage, december 1935, aangehaald door: Walters, Berlin Games, 62.

¹¹⁴ Guttman, The Games must go on, 82.

¹¹⁵ Notulen van de 35ste sessie van het Internationaal Olympisch Comité, aangehaald door: Ibidem, 81.

¹¹⁶ Brief van Baillet-Latour aan Lewald, 5 mei 1933, aangehaald door: Walters, Berlin Games, 16.

¹¹⁷ In Engeland zette het dagblad The Times in april 1933 vraagtekens bij de exclusie van de Joodse tennisser Daniel Prenn uit het Duitse Davis Cupteam. Vanaf november 1933 werd de discussie meer door actoren uit het veld van de sport gevoerd toen het Brits Olympische Comité (BOA) een boycot besprak; de federatie besloot echter om in dit kader de ontwikkelingen in Duitsland en de VS te volgen. In de Franse sportwereld ontstond volgens David Large al in het voorjaar van 1933 oppositie tegen de Spelen in Berlijn, maar de verdeeldheid

aanvankelijk in kleine kring omstreden. In de lente van 1933 werden voorzichtige protesten geuit. Dit Nederlandse debat staat centraal in deze casus, waarbij we eerst aandacht schenken aan de reacties in Nederland op de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland.¹¹⁸

‘Onverschilligheid is een machtige factor in het historisch gebeuren’, schrijft Loe de Jong in het eerste deel van zijn standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, om de aanvankelijk terughoudende Nederlandse reactie op de opkomst en machtsuitbreiding van het nationaalsocialisme in Duitsland in de jaren dertig te verklaren. Volgens hem was een groot deel van de Nederlandse bevolking in die dagen in zich zelf gekeerd en onverschillig, en ‘in de rijen dier onverschilligen zullen wij dan wel diegenen moeten zoeken die, alsof er niets aan de hand was, naar Duitsland met vakantie bleven gaan of in ’36 bezoeker waren bij de Olympische Spelen die in Berlijn gehouden werden.’¹¹⁹ Het aanvaarden van het rijkskanselierschap door Hitler op 30 januari 1933 zagen weinig Nederlanders direct als een bedreiging voor de internationale politieke verhoudingen. Volgens De Jong was de reactie in Nederland op Hitlers Machtübername en de latere uitbreiding van zijn macht, om vier redenen behoudend. Allereerst zou de aandacht voor buitenlandse aangelegenheden in de Nederlandse dagbladpers vóór de Tweede Wereldoorlog sowieso relatief beperkt zijn geweest.¹²⁰ Ten tweede verdween het nieuws over Duitsland in de winter van 1933 al snel naar de achtergrond door een ander groot nieuwsfeit in de eerste week van februari: de zogenaamde ‘muitelij’ op het Nederlandse oorlogsschip *De Zeven Provinciën* bij Sumatra.¹²¹ Voorts noemt De Jong de nadruk die de Nederlandse kranten legden op het communistische verlies, in tegenstelling tot de nationaalsocialistische winst, in Duitsland, een ontwikkeling die in veel kringen werd toegejuicht.¹²² Ten slotte verklaart De Jong de afwachtende houding in Nederland ten opzichte van Hitler-Duitsland in de latere jaren dertig met een verwijzing naar, wat hij

binnen het veld van de sport, met name tussen burgerlijke- en arbeidersbonden, zorgde ervoor dat een boycotbeweging in Frankrijk niet eenvoudig van de grond kwam. Large, *Nazi Games*, 101-105.

¹¹⁸ Daarmee is mijns inziens meteen de grootste omissie in het werk van André Swijntink genoemd, die in zijn publicaties niet of nauwelijks ingaat op de brede reactie in Nederland op Hitler-Duitsland. Swijntink, *In de pas; Swijntink, Een sportman doet niet aan politiek; Swijntink, ‘The Netherlands’*.

¹¹⁹ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog I, Voorspel* (Den Haag 1969) 492.

¹²⁰ De dagbladen vormden in die jaren het belangrijkste medium en kunnen daarom in zekere zin als graadmeter dienen voor de publieke opinie.

¹²¹ Voor details over de muitelij, zie het proefschrift van Hans Blom, *De muitelij op De Zeven Provinciën. Reacties en gevolgen in Nederland* (Bussum 1975).

¹²² De Jong, *Voorspel*, 166.

noemt, het 'Versaillecomplex.' In Nederland 'ging van de angst voor een nieuwe wereldoorlog een verlamdend effect uit' en was men 'geneigd, de "economische opbouw" in het Derde Rijk warm te waardenen.¹²³

Deze omstandigheden leidden er volgens De Jong toe dat in Nederland niet tijdig de gevaren van het nationaalsocialisme werden onderkend. In zijn studie naar de Nederlandse dagbladpers en Duitsland tussen 1930 en 1939 bevestigt Frank van Vree dit beeld gedeeltelijk.¹²⁴ Hij rekent echter af met het idee dat de berichtgeving over het buitenland en in het bijzonder over Duitsland beperkt was. De meeste commentaren in de Nederlandse dagbladpers waren inderdaad enigszins terughoudend, maar over het algemeen maakt Van Vree aannemelijk dat er, althans in de kranten, kritisch werd gereageerd op Hitlers machtsgreep in januari 1933.¹²⁵ De bezorgdheid betrof aanvankelijk vooral de financieel-economische plannen van de Führer, maar verschoof na de eerste weken naar de totalitaire neigingen van Hitler en de nationaalsocialisten. Daar stond wel tegenover dat de confessionele kranten in Nederland ook sympathie opbrachten voor bepaalde aspecten van het nationaalsocialisme, zoals het principe van een sterke leider, de bevlogenheid, het 'organische karakter' van de maatschappij en vooral het anticommunisme.¹²⁶ De antirevolutionaire krant De Standaard schreef over Hitlers redevoeringen als 'de apotheose van Duitslands wedergeboorte' en, over de nog altijd bestaande communistische partij: 'De zuiveringsarbeid moet dus nog beginnen.'¹²⁷ Het katholieke dagblad De Maasbode herkende in het nationaalsocialisme een 'gezonde reactie' tegen het marxisme.¹²⁸

Terwijl De Jong de Nederlandse publieke opinie over Hitler-Duitsland opvat als 'een noodlottige struisvogelpolitiek'¹²⁹ en deze voor een groot deel wijt aan de terughoudendheid van de Nederlandse kranten, blijkt uit de studie van Van Vree dat bepaalde misstanden wel degelijk in een vroeg stadium openbaar werden gemaakt. Reeds in het voorjaar van 1933 berichtten Nederlandse dagbladen over de terreur van het Hitler-

¹²³ Ibidem, 489.

¹²⁴ Van Vree onderzocht de beeldvorming van vier Nederlandse kranten over onze Oosterburen. Het onderzoek behelst duizenden artikelen in deze periode uit de liberale Nieuwe Rotterdamsche Courant, het socialistische Het Volk, het katholieke dagblad De Maasbode en de protestants-christelijke krant De Standaard. Frank van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie* (Groningen 1989).

¹²⁵ Van Vree, *De Nederlandse pers en Duitsland*, 292.

¹²⁶ Ibidem, 349.

¹²⁷ De Standaard, 17 februari en 7 maart 1933, aangehaald door: Ibidem, 293.

¹²⁸ De Maasbode, 17, 18 en 19 februari 1933, aangehaald door: Ibidem.

¹²⁹ De Jong, *Voorspel*, 474.

regime. Dat politieke tegenstanders werden mishandeld, opgesloten en vermoord in concentratiekampen was geen geheim.¹³⁰ Ook de eerste golf van georganiseerd antisemitisme in Duitsland, in maart en april 1933, werd op de voet gevolgd. In de jaren na 1933 verschenen in Nederlandse kranten veel artikelen die van het nationaalsocialistische antisemitisme gewag maakten, al waren vooral de commentaren in confessionele dagbladen soms wat terughoudend en viel in een enkel geval zelfs een antisemitische ondertoon te herkennen.¹³¹

Berichten over het antisemitisme in Duitsland drongen ook door tot de sportkaternen van Nederlandse dagbladen. Het Israëlitisch Weekblad, Het Vaderland en De Telegraaf maakten al vroeg melding van het feit dat Joodse sporters werden geweerd uit de Duitse sportwereld.¹³² Naar aanleiding van de uitsluiting van de Joodse toptennisser Daniel Prenn uit het Duitse Davis Cup-team verwachtte de sportredacteur van deze laatste krant al in april 1933 dat 'het als zeker [moet] worden aangenomen dat de Duitse regering niet zal toestaan dat een Jood in een vertegenwoordigende ploeg wordt opgenomen.'¹³³ In augustus schreef Het Vaderland dat 'de Ariërparagraaf (...) in de Duitse sport haar vernietigend werk [heeft] gedaan', waardoor 'het wezen der sport ten diepste wordt beledigd.'¹³⁴ Dezelfde krant berichtte in december 1933 ook dat de bekende Duitse schermster Helene Mayer uit haar vereniging was gezet omdat zij Joods was.¹³⁵

Opvallend genoeg gaat Van Vree in zijn krantenanalyse over Duitsland niet in op Nederlandse standpunten ten aanzien van de Olympische Spelen in Berlijn. Dit betekent geenszins dat het debat niet (in de publiciteit) werd gevoerd. Een wat nadere blik op kranten uit de drie jaar vóór 1936 leert dat een eventuele boycot van de Duitse sport al in het vroege voorjaar van 1933 in de Nederlandse dagbladpers werd besproken, doch niet werd bepleit. Swijtkink laat goed zien dat dit debat zowel in de landelijke dagbladen als in specifieke

¹³⁰ Met name in de liberale NRC en het socialistische Het Volk verschenen al in april 1933 uitgebreide reportages over deze misstanden in Duitsland. Ook in De Telegraaf werd over concentratiekampen bericht, maar deze publicaties waren niet per definitie negatief. 'Menig Hollandsch mobilisatiekamp was slechter van lucht en licht', schreef de Duitslandcorrespondent van deze laatste krant die in april 1933 de concentratiekampen Heuberg en Oranienburg bezocht. 'Bezoek aan concentratiekamp', De Telegraaf, 5 april 1933.

¹³¹ Van Vree, De Nederlandse pers en Duitsland, 313 en 351.

¹³² 'Ook Joodsche voorzitters uitgesloten?', De Telegraaf, 12 april 1933; 'Protest tegen Joodsche vertegenwoordiging', Het Vaderland, 14 april 1933.

¹³³ 'Ook Joodsche voorzitters uitgesloten?', De Telegraaf, 12 april 1933.

¹³⁴ 'Wat Duitschland verloor', Het Vaderland, 31 augustus 1933.

¹³⁵ 'Uit het land der Olympische Spelen', Het Vaderland, 11 december 1933.

sportperiodieken zoals Sport in Beeld/De revue der Sporten woedde.¹³⁶ In Nederlandse dagbladen ontstond de discussie over een sportboycot in eerste instantie naar aanleiding van berichten in de buitenlandse pers. Toen de Amerikaan Avery Brundage zei dat de Olympische Spelen niet in Berlijn gehouden konden worden als Duitsland het gelijkheidsprincipe niet zou respecteren, leidde dit in Nederland tot berichten dat de Olympische Spelen wellicht Berlijn zouden worden ontnomen.¹³⁷ De Telegraaf berichtte over een 'groeïende ontstemming' in internationale sportkringen en zelfs een 'Olympische crisis' in verband met de 'anti-semitische politiek der tegenwoordige Duitse regeering'.¹³⁸ Het Algemeen Handelsblad schreef begin mei 1933 over uitgebreide protesten 'die allerwege opgaan tegen de wijze, waarop in Duitschland de politiek in de sport gemengd is [en] doen veronderstellen, dat er in dat geval waarschijnlijk vele landen zullen zijn, die zich van deelneming gaan onthouden'.¹³⁹ Dezelfde krant kreeg in deze periode veel ingezonden brieven van 'verontwaardigde menschen, die elk contact met Duitschland op sportgebied willen verbreken'.¹⁴⁰

De discussie binnen de Nederlandse sportwereld

De beginnende discussie in de Nederlandse kranten werd vooral gevoed door uitlatingen van sporters en sportbestuurders uit het buitenland. In dit stadium, het voorjaar van 1933, werd door actoren in het veld van de sport in Nederland slechts mondjesmaat stelling genomen over sportcontacten met Duitsland of deelname aan de Olympische Spelen in Berlijn. In vergaderingen van het NOC kwam de kwestie vóór oktober 1933 in het geheel niet ter sprake. Slechts enkele kleine, lokale sportbonden uitten hun ongenoegen over de nationaalsocialistische invloed in de Duitse sport, maar de link met de Olympische Spelen in Berlijn legden zij niet. De Amsterdamse Turnbond en de Twentse Atletiekbond zetten de

¹³⁶ Vooral in 1934 maakte de redactie van dit tijdschrift zich druk over het lot van Joden in de Duitse sport. Swijntink, Een sportman doet niet aan politiek, 44.

¹³⁷ 'De Spelen 1936 niet in Duitschland?', Het Vaderland, 18 april 1933; 'De Olympische Spelen niet in Berlijn? In verband met de houding der Duitse regeering', Nieuwe Tilburgsche Courant, 20 april 1933; 'Olympische Spelen 1936. Bezwaren tegen Berlijn? De Joodsche sportbeoefenaars', Het Vaderland, 21 april 1933; 'Rumoer om de Olympiade', De Tijd, 28 april 1933.

¹³⁸ 'Een Olympische crisis in Duitschland', De Telegraaf, 22 april 1933.

¹³⁹ 'Olympische Spelen 1936', Algemeen Handelsblad, 1 mei 1933.

¹⁴⁰ 'Sport en fairheid', Algemeen Handelsblad, 12 mei 1933.

toon en boycotten al in maart en mei hun Duitse collega's.¹⁴¹ Ook individuele sporters weigerden in een vroeg stadium uit principiële gronden in Duitsland te spelen, maar hun aantal was beperkt. Toen de voetballende broers Jan en Leo Halle, middenvelder en doelman van Go Ahead uit Deventer, werden opgeroepen om met het Oostelijk elftal van Nederland in Osnabrück tegen West-Duitsland te spelen, trokken zij zich op het laatste moment terug.¹⁴² Leo Halle zou een jaar later in het clubblad De Go-Ahead revue zijn weerzin uitspreken tegen zijn Duitse collega's die tijdens het wereldkampioenschap voetbal in Italië in hetzelfde hotel logeerden en elke dag twee keer met opgeheven arm het Horst Wessel Lied zongen.¹⁴³ Bezijden de broers Halle lieten weinig Nederlandse sporters zich in deze periode uit over de situatie in Duitsland.

In 'Naar eer en geweten', een documentaire van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) uit 2004, keek een aantal van de Olympische sporters terug op de nazi-Spelen. Drievoudig Olympisch zwemkampioene Rie Mastenbroek, 'de Keizerin van de Spelen', was in 1936 zeventien jaar oud en had destijds volgens eigen zeggen geen enkel politiek benul: 'Wat wist ik nou van Hitler? Toch helemaal niets. En niemand met mij hoor.' Roeier Karel Hardeman was zich wat meer bewust: 'Het nationaalsocialisme, daar waren we tegen. Maar ja, je deed toch niets (...), je deed niet aan politiek.' Bokser Tin Dekkers focuste op het presteren: 'Nee, als we nou een politieke afdeling geweest waren, dan hadden we het wel anders gedaan.'¹⁴⁴ Sport en politiek, zo zeiden de Nederlandse oud-sporters in 2004, stonden nu eenmaal los van elkaar. Een sporter moest verschoond blijven van politieke invloeden en hoefde geen mening te hebben over politieke kwesties, zo luidde hun oordeel. Uiteraard zijn deze uitspraken gedaan in de eenentwintigste eeuw, zeventig jaar na dato. Omdat de Spelen in Berlijn nog steeds omstreden zijn, is het eenvoudig bovenstaande uitlatingen als excuus of verdediging te zien. Maar het feit dát zij in Berlijn waren, betekent dat ze hiervoor goede redenen hadden, en de meest waarschijnlijke was dat ze inderdaad andere prioriteiten hadden. Sporters wilden niet dat het veld van de sport werd gepolitiseerd, omdat het hen om deelnemen en presteren ging. Daarbij realiseerden zij zich

¹⁴¹ Swijtink, Een sportman doet niet aan politiek, 36.

¹⁴² 'Oostelijk elftal geslagen', Algemeen Handelsblad, 29 mei 1933.

¹⁴³ Harry Oltheten, Go Ahead 100 jaar. Van volksclub tot voetbalbolwerk (Nieuwegein 2002) 96.

¹⁴⁴ Kees Jongkind, 'Naar eer en geweten', Nederlandse Omroep Stichting. In deze antipolitieke houding stonden de Nederlandse sporters overigens niet alleen. Historicus Walters sprak voor zijn boek Berlin Games met meerdere Britse en Amerikaanse atleten die, terugkijkend, geen enkel politiek besef zeiden te hebben. Walters, Berlin Games, 54.

niet dat de Spelen juist in Duitsland door de nationaalsocialisten als politiek instrument werd gebruikt, al is het de vraag in hoeverre ze daar van op de hoogte konden zijn.

Het veld van de sport raakte in Nederland, tegen de zin van de sporters, in de aanloop naar de Spelen in Berlijn toch langzaam gepolitiseerd. Dit gebeurde van binnenuit, omdat de antisemitische politiek van Hitler een aantal sportbestuurders in Nederland hoofdbrekens bezorgde. Een paar lokale sportclubs die zich verzetten tegen Hitler zijn reeds genoemd. Op landelijk niveau deed de Nederlandse Biljartbond (NBB) in de zomer van 1933 als eerste van zich spreken. Hoewel biljarten geen Olympische sport was, wilde het bestuur de Duitse Biljartbond internationaal isoleren omdat 'het tegenwoordig regime in Duitsland ook de Duitse sport overheerscht', waardoor 'de neutrale roeping van onze sport wordt te niet gedaan.'¹⁴⁵ Bovenstaande dienden de Nederlanders in de vorm van een motie tevergeefs in bij de Internationale Biljartbond, waarna de voorzitter van de NBB, J. Sanders aftrad. Het was voor hem onbegrijpelijk dat de Duitse sport 'het hoogste embleem van de sport: de verdraagzaamheid en broederschap, verkracht.'¹⁴⁶ Het was Sanders' opvolger in de Biljartbond, A. Pijper, die bij het Nederlands Olympisch Comité voor het eerst aan de bel trok over de wenselijkheid van sportcontacten met Duitsland in verband met het georganiseerd antisemitisme daar. In oktober 1933 werd op initiatief van Pijper binnen het Olympisch comité een mogelijke boycot besproken. Hij meende dat de aantasting van de 'sportneutraliteit' in Duitsland, door het internationale karakter van de sport, ook in Nederland zou worden gevoeld. Daarom wilde hij het liefst alle betrekkingen met Duitsland verbreken. In zijn afkeer van Duitsland kreeg hij steun van de voorzitters van de Nederlandse Krachtsport Bond (NKB) Van Deutekom, en het Koninklijk Nederlands Gymnastiekverbond (KNGV) Reys. Zij wilden echter nog niet in een vroeg stadium beslissen over deelname aan de Olympische Spelen.¹⁴⁷

De hoogste Nederlandse sportbestuurders, de bestuursleden van het NOC en afgevaardigden van het IOC, verfoeiden echter alle boycotsentimenten.¹⁴⁸ Het Nederlandse

¹⁴⁵ Motie van de NBB zoals ingediend bij de Internationale Biljartbond (UIFAB), aangehaald door: 'Buitengewone vergadering Ned. Biljartbond', Algemeen Handelsblad, 6 augustus 1933.

¹⁴⁶ 'Het Biljartparlement bijeen. De heer Sanders als voorzitter afgetreden', Het Vaderland, 11 september 1933.

¹⁴⁷ Notulen van de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van het NOC, 14 oktober 1933, Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), Nederlands Olympisch Comité (NOC) 1912-1993, nummer toegang 2.19.124, inventarisnummer 63.

¹⁴⁸ Het Internationaal Olympisch Comité heeft in ieder van de aangesloten landen een aantal afgevaardigden, de IOC-leden. Voor Nederland waren dit in die periode Pieter Scharroo en NOC-voorzitter Alphert baron Schimmelpenninck van der Oye. Vooral de positie van Schimmelpenninck was dubieus. Als vertegenwoordiger

IOC-lid Pieter Scharroo was van mening dat 'elk volk en elk ras [in] volle gelijkgerechtigdheid aan deze Spelen [zou] moeten kunnen deelnemen.' Hij vond tegelijkertijd dat de internationale sportwereld niet bevoegd was 'de atleten aan te wijzen die Duitsland bij de Spelen zullen vertegenwoordigen.'¹⁴⁹ Interessant is de woordkeuze van Scharroo, die sprak over de keuzevrijheid van Duitsland om sporters op te nemen in plaats van uit te sluiten, terwijl dit laatste toch de inzet van de discussie was. Bij het internationale overleg in Wenen, gehouden op 7 juni 1933, kreeg het IOC de verzekering dat de Olympische regels zouden worden nageleefd en dat Duitse Joden het recht behielden om deel te nemen aan het evenement. Dit laatste was van doorslaggevend belang voor het IOC. In de voorgaande paragraaf zagen we dat voorzitter Baillet-Latour de kwestie hierna voorlopig liet rusten. Ook in Nederland liet de georganiseerde sport zich geruststellen. Wel waren verschillende Nederlandse kranten uiterst sceptisch over de Duitse toezeggingen. Vanaf dat moment begonnen dagbladen zich voorzichtig te mengen in de boycotdiscussie. De Nieuwe Rotterdamsche Courant (NRC) legde de vinger op de zere plek. Omdat Joden in Duitsland geen lid meer konden zijn van sportverenigingen waren zij 'daardoor ook automatisch uitgesloten van het deelnemen aan wedstrijden, zoodat ze natuurlijk ook niet in conditie zouden kunnen zijn voor een eventuele deelneming aan de Olympische Spelen.'¹⁵⁰

Naar aanleiding van de bijeenkomst in Wenen in 1933, kwam wel een briefwisseling tot stand tussen Reichssportführer Tschammer und Osten en het bestuur van het NOC, 'ten aanzien van specifiek Nederlandsche moeilijkheden.'¹⁵¹ Wat hiermee wordt bedoeld is moeilijk te achterhalen – de correspondentie is niet bewaard gebleven – maar vermoedelijk wilde het Olympisch comité, buiten de deelname van Duits-Joodse atleten (voor de meeste internationale sportbestuurders het heetste hangijzer), de verzekering dat Nederland zich in de samenstelling van haar team niet hoefde te schikken naar het antisemitische beleid in Duitsland. Tschammer und Osten, die in deze periode openlijk zei dat de Duitse sport enkel voor Ariërs was, beloofde dat 'geenerlei invloed zal worden uitgeoefend ten opzichte van

van het IOC behartigde hij de belangen van de internationale federatie in Nederland. Tegelijkertijd diende hij als voorzitter van het NOC de belangen van 'Nederland' te verdedigen, waardoor oppositie tegen het IOC nauwelijks mogelijk was.

¹⁴⁹ 'Duitsland en de a.s. Spelen', Het Vaderland, 29 mei 1933.

¹⁵⁰ 'Het Olympisch Congres te Weenen', NRC, 8 juni 1933. Ook Het Vaderland was gereserveerd, vooral na antisemitische uitspraken van Reichssportführer Tschammer und Osten. 'De Olympische Spelen', Het Vaderland, 17 juni 1933.

¹⁵¹ Twintigste Jaarverslag van het NOC, 1932-1933, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 178.

Nederlandsche deelnemers aan wedstrijden in Duitsland.¹⁵² Over deelname aan de Spelen werd in het najaar van 1933 door het NOC nog geen standpunt ingenomen, maar deze was vanzelfsprekend. De wens om naar Berlijn te gaan, een rotsvaste overtuiging van het bestuur, het belangrijkste instituut binnen het veld van de sport, werd in deze jaren geen moment losgelaten.

Een half jaar later besloten de binnen het NOC verenigde bonden unaniem de uitnodigingen voor de Olympische Spelen in Berlijn te aanvaarden. Dit deden zij op nadrukkelijk advies van het bestuur. Ook de aanvankelijke twijfelaars Pijper, Van Deutekom en Reys steunden dit voorstel. Hierbij werd door het bestuur de verzekering gegeven dat er 'niet de minste angst behoeft te bestaan voor een minder juiste behandeling van Joodsche deelnemers aan de Olympische Spelen.'¹⁵³ Op dat moment hadden al 24 andere landen, waaronder België, Oostenrijk en Italië hun deelname bevestigd. De belangrijkste sportlanden Engeland, VS en Frankrijk lieten echter nog op zich wachten.

In Frankrijk besliste uiteindelijk niet het Frans Olympisch Comité, maar de regering en Assemblee van de republiek over deelname. Direct na ontvangst van de uitnodiging uit Berlijn werd minister-president Doumergue hiervan op de hoogte gesteld waarna de onderstaatssecretaris een bedrag van 100.000 francs reserveerde. In juni 1934 gaven regering en Assemblee officieel hun goedkeuring en schonken nog eens 500.000 francs aan het Olympisch comité.¹⁵⁴ Dit roept de vraag op naar de betrokkenheid van de Nederlandse regering bij de Olympische Spelen, een interessant vraagstuk in een sport-politieke discussie. Die betrokkenheid was radicaal anders dan de Franse. Niet één keer debatteerde het Nederlandse parlement of de ministerraad over deelname aan de Olympische Spelen. Evenmin lieten de Nederlandse premier Colijn of de voor sport verantwoordelijke ministers van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) Marchant, tot 1935, en Slotemaker de Bruine, na 1935, zich in het openbaar uit over de Olympische Spelen, laat staan dat ze zich uitspraken over de vraag over deelname of weigering. In uitgebreide correspondentie van minister van Buitenlandse Zaken Andries de Graeff aan de gezant in Berlijn Johan Paul van

¹⁵² Twintigste Jaarverslag van het NOC.

¹⁵³ Notulen van de Buitengewone Algemeene Vergadering van het NOC, 11 mei 1934, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 63.

¹⁵⁴ 'Frankrijk en de Olympische Spelen', De Tijd, 25 juni 1934.

Limburg Stirum, refereerde hij in de periode 1933-1936 niet eenmaal aan de Olympiade.¹⁵⁵ Het kabinet gaf ook geen financiële steun om training en uitzending te bekostigen, waardoor het NOC met de grootst mogelijke moeite acties op touw moest zetten om hiervoor geld bij elkaar te halen. Er werden Olympische dagen gehouden, Olympische speldjes, postzegels en borden verkocht en een propagandafilm uitgegeven. Dit gebeurde omdat de financiën voor uitzending en onderdak voor de Nederlandse Olympische sporters 'zouden moeten voortkomen uit de sport zelf en dat het – gelet op de steeds voortdurende ernstige tijdsomstandigheden – niet oirbaar zou zijn daarvoor een beroep te doen op de rijkskas.'¹⁵⁶

Naast deze economische argumentatie speelde vermoedelijk ook een principiële onverschilligheid vanuit de overheid ten opzichte van de sportwereld een rol. Volgens Swijtink was sport voor de vooroorlogse Nederlandse kabinetten gewoonweg niet belangrijk genoeg.¹⁵⁷ Binnen het paradigma van Nederlandse politici was in de jaren dertig vermoedelijk weinig ruimte voor sport. Zij verbonden beleid noch politieke aspiraties aan de sport. Het merendeel van de Nederlandse Olympische sporters en hun organisaties wilden op hun beurt autonoom zijn en met politieke invloeden in het veld van de sport niets te maken hebben. Hierdoor was er voor politici nauwelijks ruimte om op te staan in het veld van de sport.

De enige uitzondering hierop was minister Henri Marchant (OKW) die zich in 1933 en 1934 op het veld van de sport begaf, zowel letterlijk als figuurlijk. Hij bezocht in juni van deze jaren de Olympische Dagen in Amsterdam, waar verschillende sporten werden 'gedemonstreerd' aan het publiek. Met de opbrengst van de kaartverkoop werd de uitzending van de atleten naar Berlijn gefinancierd. De aanwezigheid van een verantwoordelijke minister op de Olympische Dag was een politieke daad en impliceert op zijn minst morele steun voor uitzending van regeringszijde.¹⁵⁸ De afwezigheid van zijn opvolger Slotemaker de Bruine bij de Olympische Dagen in 1935 en 1936 is derhalve een interessant gegeven, zeker omdat Slotemaker bekend stond bijzonder kritisch op het

¹⁵⁵ A.C.D. de Graeff, 'Voor u persoonlijk'. Brieven van minister van Buitenlandse Zaken jhr. A.C.D. de Graeff aan gezant J.P. graaf van Limburg Stirum (1933-1937). W.J.M. Klaassen ed. (Den Haag en Hilversum 1986).

¹⁵⁶ Met de 'ernstige tijdsomstandigheden' werd bedoeld de nasleep van de economische crisis in het begin van de jaren dertig. Twintigste Jaarverslag van het NOC.

¹⁵⁷ Swijtink, In de pas, 26. Dit veranderde volgens socioloog Ruud Stokvis pas na de Tweede Wereldoorlog omdat de overheid een taak voor sportorganisaties zag om jongeren op te vangen. Ruud Stokvis, De sportwereld. Een sociologische inleiding (Alphen aan den Rijn 1989) 73.

¹⁵⁸ Twintigste Jaarverslag van het NOC; Eenentwintigste Jaarverslag van het NOC, 1933-1934, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 178.

nationaalsocialisme te zijn. Zijn collega-minister De Graeff noemde hem, in een brief aan de Nederlandse gezant in Berlijn, een 'fanatieke anti-nazi'.¹⁵⁹

In de Nederlandse sportwereld bleef het na het aanvaarden van de uitnodiging voor de Olympische Spelen, in mei 1934, lange tijd stil. Dit komt wellicht door de beloften over deelname van Duits-Joodse atleten die keer op keer vanuit Duitsland werden gedaan. In het Jaarverslag van het NOC, dat in de herfst van 1934 werd gepresenteerd, ging het bestuur zonder enige kritische noot in op de situatie in de Duitse sportwereld. 'Het spreekt vanzelf, dat de te Weenen in 1933 door Duitsland aangegane verplichting om Duitse atleten van niet-arische afkomst (...) op te nemen in de Duitse Olympische ploeg, strikt zal worden nagekomen', schreef secretaris-penningmeester George Van Rossem, die er naïef van uitging dat 'aan alle atleten, die genoegzame kansen hebben, de gelegenheid tot training zal worden gegeven'.¹⁶⁰ Enige 'dissonant' in de Nederlandse sportwereld was de Joodse bokser Ben Bril. Toen hij in oktober 1934 een bezoek bracht aan Berlijn, werd hij geraakt door de anti-Joodse stemming ter plaatse. 'Nooit, nooit zet ik meer een voet op Duitse bodem, zolang dat land in de greep is van dit racistische regime', zei Bril in reactie hierop.¹⁶¹ Hij hield woord en boycotte als medaillekandidaat de Olympische Spelen in Berlijn toen hij de uitnodiging kreeg. Uiteindelijk zou Bril alsnog terugkeren in Duitsland. In de Tweede Wereldoorlog werd hij van dichtbij geconfronteerd met de uitwassen van het nationaalsocialisme toen hij samen met zijn vrouw en zoon naar het concentratiekamp Bergen-Belsen werd gedeporteerd.¹⁶²

De Olympische comités van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië accepteerden in september en december 1934 formeel de uitnodigingen voor de Olympische Spelen in Berlijn. Dit gebeurde pas nadat de Amerikaan Avery Brundage te situatie ter plekke had 'onderzocht' en de Brit Lord Aberdare naar Duitsland was gereisd voor zijn beruchte 'proof of the re-appointment of some eminent Jew'.¹⁶³ Hierna ontspoon zich in deze landen een levendig debat.¹⁶⁴ Ook het NOC zond een zware delegatie naar Duitsland, 'om uit eigen

¹⁵⁹ De Graeff, 'Voor u persoonlijk', 122.

¹⁶⁰ Eenentwintigste Jaarverslag van het NOC.

¹⁶¹ Ed van Opzeeland, Ben Bril. Davidster als ereteken (Rotterdam 2006) 23.

¹⁶² Bril overleefde Bergen-Belsen. In 2003 overleed hij op 91-jarige leeftijd. Van Opzeeland, Ben Bril, 51-69.

¹⁶³ Brief van Aberdare aan Lewald, 16 december 1934, aangehaald door: Walters, Berlin Games, 40. Zie ook pagina 24 van deze scriptie.

¹⁶⁴ Uiteindelijk kregen de sporters daar pas in december 1935 groen licht om naar de Olympische Spelen te gaan. In de VS gaf de steun van de Atletiekunie de doorslag, in Engeland besloot het Brits Olympisch Comité (BOA) dat Britse sporters naar Berlijn konden gaan. Een groot deel van de boycotdiscussie draaide om een

aanschouwing de situatie in Berlijn te gaan opnemen.¹⁶⁵ Dit gebeurde echter pas in mei en juni 1935, ruim een jaar nadat Nederland had toegezegd te komen. De afvaardiging bestond uit voorzitter Alphert baron Schimmelpenninck van der Oye, secretaris George van Rossem en bestuurslid en aangewezen chef de mission van de Nederlandse ploeg in Berlijn, Karel Lotsy. Lotsy was razend enthousiast over wat hij in Berlijn aantrof: 'Men heeft werkelijk in alle opzichten naar superlatieven gestreefd!' In tegenstelling tot de Amerikaanse en Britse bezoeken aan Berlijn stond bij het Nederlandse niet de vraag van de uitsluiting van Duitse Joden centraal, hoewel Lotsy na afloop wel overtuigd was dat 'zelfs Joodsche athleten zonder bezwaar aan de Spelen [kunnen] deelnemen.'¹⁶⁶ In Het Vaderland zei hij dat de Spelen in Berlijn 'zich in geen enkel opzicht zullen onderscheiden van alle vorige; enigerlei politiek zal daaraan volkomen vreemd zijn.'¹⁶⁷ Ook De Telegraaf citeerde Lotsy: 'Ik ben er zeker van, dat niemand in Berlijn, althans tijdens de Olympische Spelen, ook maar eenigen last zal krijgen door zijn godsdienstige of politieke opvattingen.'¹⁶⁸

Terwijl Lotsy enthousiast terugkeerde van zijn studiereis naar Berlijn, laaide de discussie over de Olympische Spelen in de Verenigde Staten op.¹⁶⁹ Dit gebeurde naar aanleiding van nieuwe antisemitische acties in Duitsland, waarbij het Joden onder meer verboden werd om zwembaden te betreden.¹⁷⁰ In het voorjaar van 1935 vond in Duitsland veel geweld plaats tegen Joden: Joodse winkels werden beklad en vernield en hun eigenaars afgetuigd. In mei waren hevige anti-Joodse rellen in München, in juli in Berlijn.¹⁷¹ De golf van geweld tegen Joden in Duitsland, die tot in de zomermaanden aanhield, negeerde Lotsy blijkbaar. Er waren Nederlandse sportbestuurders die zich wel goed lieten informeren, zoals het Nederlandse IOC-lid Pieter Scharroo. Hij bleef echter uiterst sceptisch staan tegenover

voetbalwedstrijd tussen Engeland en Duitsland in december 1935. Volgens Holt en Walters was het goed verlopen van deze wedstrijd een belangrijke voorwaarde voor BOA om deel te nemen in Berlijn. Richard Holt, 'The Foreign Office', 57-58; Walters, Berlin Games, 60. Voor een goed begrip van de Amerikaanse discussie, zie onder anderen: Krüger, 'United States of America'; Guttman 'The "Nazi Olympics"'.
¹⁶⁵ Tweeëntwintigste Jaarverslag van het NOC, 1934-1935, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 178.
¹⁶⁶ 'Voorbereidingen voor Olympische Spelen', Algemeen Handelsblad, 5 juni 1935.
¹⁶⁷ 'De Olympische Spelen te Berlijn', Het Vaderland, 5 juni 1935.
¹⁶⁸ 'Olympische Spelen goed voorbereid', De Telegraaf, 4 juni 1935. De houding en positie van Karel Lotsy in de Tweede Wereldoorlog is onderwerp van historisch debat. In de jaren tachtig en negentig is hem door verschillende journalisten en historici verweten dat hij in de oorlog als sportbestuurder meewerkte aan het anti-Joodse beleid van de bezetter in Nederland. Onder anderen André Swijntink velt een hard oordeel over Lotsy: Swijntink, In de pas, 316-317. Onderzoeksjournalist Frank van Kolfschooten pareert deze kritiek in een biografie over Lotsy, waarin hij hem probeert te rehabiliteren: Van Kolfschooten, De Dordtse magiër, 300-337.
¹⁶⁹ Krüger, 'United States of America', 52-53; 'Nieuw conflict tusschen Amerika en Duitschland', Het Vaderland, 17 juli 1935.
¹⁷⁰ Friedländer, Nazi-Duitsland en de Joden, 144.
¹⁷¹ Ibidem, 148 en 158-159.

boycotsentimenten, zoals vrijwel alle Olympische afgevaardigden.¹⁷² Scharroo bepleitte in de pers nogmaals een strikte handhaving van de grenzen van het veld van de sport, terwijl hij aangaf op de hoogte te zijn van de Jodenvervolging in Duitsland. 'Men moet scherp uit elkaar houden de vervolging van de Joden in Duitsland en het deelnemen van niet-ariërs aan de Olympische Spelen', zei Scharroo. Hij was de mening toegedaan dat het 'ontoelaatbaar' was om de Olympische Spelen te gebruiken als middel om de Jodenvervolging tegen te gaan.¹⁷³ Het Nederlandse IOC-lid was dus maar al te goed bekend met de onderdrukking van Joden in Duitsland, het land waar het grootste sportevenement tot dan toe gehouden zou gaan worden. In het veld van de sport, benadrukte Scharroo, draaide het echter niet om politiek, maar om hardlopen, hoogspringen of gewichtheffen. Dat was, Bourdieuaans gesteld, onderdeel van de specifieke logica van het veld van de sport. In die zin was Scharroo, sinds 1924 IOC-afgevaardigde en in 1928 vicevoorzitter van het organisatiecomité van de Spelen in Amsterdam, een echte Olympiër, die zich bleef verzetten tegen het inzetten van sport voor andere doelen dan de bevrediging van een sportieve behoefte. Hij probeerde de grenzen van de sport af te bakenen.

In de maanden na de afkondiging van de Duitse rassenwetten in september 1935 kwam de boycotdiscussie in Nederland echt op gang. Door voorzichtige protesten uit Nederlandse sportkringen voelde NOC-voorzitter Schimmelpenninck van der Oye zich genoodzaakt op de Algemene Vergadering op 26 oktober 1935 uit te halen naar bonden of sporters die een boycot overwogen, terwijl hij zwoer bij de Olympische gedachte van a-politieke sport. Hij zei tevens dat 'overal waar de Spelen door het C.I.O. worden gegeven, deze worden geregeerd door één wet, de Olympische Wet, en dat daarbij slechts één vlag wappert, die der vijf ringen.'¹⁷⁴ Opmerkelijk is het argument om in de pas te blijven lopen met het IOC: '(...) waar Nederland éénmaal de Spelen heeft mogen organiseren, [zal] het zijn eereplicht nakomen en bij de aanstaande Spelen een zoo schoon mogelijk figuur

¹⁷² Het is van belang om hierbij te bedenken dat Scharroo, ook al was hij Nederlander, nadrukkelijk een vertegenwoordiger was van het IOC in Nederland, en niet andersom. Het Olympisch Handvest is hierover helder: 'The members are expected to consider themselves as delegates of the International Olympic Committee to the Federations and Sport Associations of their respected countries.' The International Olympic Committee, The International Olympic Committee and the Modern Olympic Games (Lausanne 1933) 10.

¹⁷³ 'Olympiade en Jodenvraagstuk', De Sumatra Post, 22 augustus 1935.

¹⁷⁴ Met het C.I.O. bedoelde Schimmelpenninck van der Oye het IOC. C.I.O. is de Franse afkorting die destijds het meest werd gebruikt en staat voor Comité International Olympique.

maken.¹⁷⁵ De voorzitter van het Nederlands Olympisch Comité was ook lid van het Internationaal Olympisch Comité, waardoor het niet vreemd was dat hij als Olympisch afgevaardigde, net als Scharroo, tegen een boycot was. Schimmelpenninck van der Oye meende dat Nederland koste wat kost moest deelnemen aan de Spelen. Als voormalig organisator, zo redeneerde hij, stond Nederland als het ware in het krijt bij de almachtige internationale sportbond, want Amsterdam was een voormalig Olympische stad.¹⁷⁶

In de argumentatie van mensen die tegen een sportboycot van Berlijn waren, keerde steeds het zogenaamde verbroederingsideaal terug. Sport, in casu de Olympische Spelen, diende vooral ter verbroedering van de universele mens te worden beschouwd. Deelname van een natie, in dit geval de Nederlandse, was daarom uiteraard belangrijk, omdat daarmee dit verbroederingsideaal optimaal tot uiting zou kunnen komen. Op zijn minst twee vraagtekens kunnen worden gezet bij deze Olympische moraal, vragen die in ieder geval niet werden gesteld, laat staan beantwoord, door IOC-leden en NOC-bestuursleden. Allereerst, in algemene zin, hoe realistisch was het om over universele verbroedering te spreken, wanneer de Olympische Spelen vooral een evenement waren waarbij nationale afvaardigingen strijd met elkaar leverden? Ten tweede, meer specifiek gericht op 1936, was er nog wel sprake van verbroedering als specifieke groepen door de gastheer werden uitgesloten van de Olympische Spelen, een feit dat zeer wel bekend was bij Olympische officials als Scharroo (die zelf over Jodenvervolgung sprak), Edström en Baillet-Latour? Zij ijverden vooral om de politiek buiten de sport te houden, terwijl dit ideaal door de organisator van de Spelen al lang was losgelaten.

Niet-sporters in het veld van de sport

In Nederland debatteerden sporters en bestuurders van verschillende bonden in het najaar van 1935, de tweede fase van de boycotdiscussie, min of meer onafhankelijk van het NOC, uitgebreid over de vraag of deelname in Berlijn wel wenselijk was. Het is waarschijnlijk dat

¹⁷⁵ Notulen van de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van het NOC, 26 oktober 1935, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 64.

¹⁷⁶ Daarnaast, maar hier betreden we het terrein van de speculatie, lag wellicht ook een persoonlijk getint belang aan de basis van de opvattingen van de NOC-voorzitter, aangezien zijn dochter Gratia was uitverkoren om als skister (en eerste Nederlandse vrouw ooit) deel te nemen aan de Winterspelen in Garmisch-Partenkirchen. 'Geestig en origineel; Gratia Schimmelpenninck van der Oye 1921-2012', Elsevier, 25 februari 2012.

dit gebeurde onder invloed van het in oktober 1935 opgerichte Comité ter Bescherming van de Olympische Gedachte (BOG). Dit was de eerste maatschappelijke actiegroep die zich sterk maakte voor een boycot van de Olympische Spelen in Duitsland. Het comité plaatste grote advertenties in kranten waarin ze zich richtte tot 'sportlieden, kunstenaars en belangstellenden die de Olympische Gedachte hoog willen houden.' Hen werd de gewetensvraag gesteld of Nederland 'onder de huidige omstandigheden [mag] deelnemen aan de Olympiade 1936 te Berlijn.'¹⁷⁷ Haar boycotoproep deed ze in samenwerking met vergelijkbare organisaties in onder andere de Verenigde Staten, Frankrijk en België. BOG trad in direct contact met het NOC en de hierbij aangesloten sportbonden om een boycot te bepleiten. Op basis van eigen bevindingen (de communistische partijkrant De Tribune sprak van een 'diepgaand onderzoek'; het wat meer neutrale Het Vaderland van 'steekproeven') verwachtte de organisatie dat verschillende nationale Olympische comités hun deelname in Berlijn zouden annuleren. Voorzitter B. van Dam, masseur van beroep, wilde 'niet de politiek in de sport brengen, maar ertegen opkomen, dat Duitschland van de sport politiek heeft gemaakt. Wij willen de Olympische gedachte zuiver en rein houden.'¹⁷⁸

Swijtink verbindt de zwakte van deze beweging aan het maatschappelijke, niet-sportgerelateerde karakter ervan. Het bestuur van het Comité kwam inderdaad van buiten het veld van de sport, bestaand uit B. van Dam (masseur), J.C. Bruyn (rector), J. van de Kieft (accountant), J. Bot (architect), S. van Praag, A. van Gogh Kaulbach (beiden letterkundige), John Rådecker (beeldhouwer) en J.J. Voskuil (kunstschilder).¹⁷⁹ Volgens Bourdieu hangt het opereren in een veld sterk af van de (relatieve) hoeveelheid kapitaal waarover de verschillende actoren beschikken. 'De krachten die in het veld werkzaam zijn (...) bepalen het specifieke kapitaal', aldus de Franse socioloog. Dit kapitaal 'verschafft een bepaalde macht over het veld' en is dus essentieel voor het functioneren in het veld van de sport.¹⁸⁰ In de introductie van deze scriptie zijn de verschillende vormen van kapitaal uiteengezet. Daarbij is opgemerkt dat vooral cultureel, sociaal en symbolisch kapitaal in de sport belangrijk waren.¹⁸¹ Het ontbrak BOG in 1935/1936 met name aan symbolisch kapitaal. Het werd in haar bestuur vertegenwoordigd door intellectuelen en kunstenaars. Deze actoren genoten

¹⁷⁷ 'Comité ter bescherming van de Olympische Gedachte', Algemeen Handelsblad, 25 oktober 1935.

¹⁷⁸ 'Geen Olympische Spelen in Duitschland!', De Tribune, 6 november 1935.

¹⁷⁹ Swijtink, In de pas, 61-62; 'De Olympische Spelen 1936', Het Vaderland, 19 oktober 1936.

¹⁸⁰ Bourdieu, Argumenten, 62.

¹⁸¹ Zie pagina 9-10 van deze scriptie.

wel een zekere mate van gezag in het veld van de wetenschap, kunst of politiek, maar niet in dat van de sport. Ze waren niet of nauwelijks bekend bij sporters of sportbestuurders, laat staan dat ze in aanzien stonden. Zodoende was het moeilijk om invloed te hebben in het veld van de sport. Het bestuur van BOG bezat daarnaast weinig sociaal kapitaal, dat wil zeggen, een rijk netwerk aan relaties binnen de sportwereld. Aangezien ze haar doel, een boycot van de Spelen, wilde afdwingen door in direct contact te treden met het NOC en sportbonden, was het hebben van contacten in de georganiseerde sport belangrijk. Door het gebrek hieraan zou het Comité al bij aanvang een slechte uitgangspositie hebben. Dit was zeker zo, de beweging zou niet bereiken wat ze beoogde, namelijk een volledige boycot van de Spelen in Berlijn. Toch is enige nuance op zijn plaats.

Allereerst was het Comité niet zo zwak. Het in contact treden met Nederlandse sportbonden leidde er vermoedelijk toe dat een boycot in een aantal van deze organisaties werd besproken en zelfs toegepast. Binnen de Nederlandse Wielren Unie (NWU) uitte een aantal leden kritiek op deelname aan de Spelen, maar het bestuur kon zich hier niet in vinden, omdat het NOC nu eenmaal had besloten om naar Berlijn te gaan en 'op iedere sportorganisatie de plicht rust op de Olympische Spelen zoo goed mogelijk voor den dag te komen.'¹⁸² Wel beloofde de voorzitter als compromis geen druk uit te oefenen op individuele wielrenners die zich bezwaard voelden om te gaan. Enkele leden van de Nederlandse Boksbond (NBB) schreven een referendum uit over een boycot van de Spelen, maar het bestuur accepteerde de uitslag hiervan niet.¹⁸³ Succesvollere oppositie was er binnen de Nederlandse Krachtsport Bond (NKB), die op 5 november 1935 na een ledenraadpleging wel besloot de Spelen te boycotten. Hiermee was dit de eerste Nederlandse sportbond die, in navolging van bokser Ben Bril, het besluit nam de Olympische Spelen, waar lang voor was getraind, de rug toe te keren. Vier dagen later deed het Koninklijk Nederlandse Gymnastiek Verbond (KNGV) in een tumultueuze vergadering hetzelfde.¹⁸⁴ Binnen deze laatste bond had de beslissing het gevolg dat veel lokale afdelingen uit het Verbond stapten. NOC-voorzitter Schimmelpenninck van der Oye sprak op 15 november 1935 de verwachting en hoop uit dat het bij deze twee bonden bleef. Indien dit het geval zou zijn, kwam de Nederlandse deelname niet in gevaar, meende hij. Bij het

¹⁸² 'Algemeene Vergadering Ned. Wielren Unie. Wielrenners nemen deel aan de Olympische Spelen', Het Vaderland, 24 november 1935.

¹⁸³ Swijtink, In de pas, 57.

¹⁸⁴ 'Het K.N.G.V. en de Olympische Spelen', Het Vaderland, 11 november 1935.

bespreken van deze boycottende bonden legde Schimmelpenninck zelf een nadrukkelijk verband met het BOG, door welke vermoedelijk 'een of meer Bonden werden beïnvloed'.¹⁸⁵

De afwezigheid van sociaal kapitaal in het Comité is evident, zeker wanneer we naar de samenstelling van het bestuur kijken, waarin geen sporter was vertegenwoordigd, maar moet niet worden overschat. Het BOG hield op 20 november 1935 een openbare vergadering, en hoewel afgevaardigden van het Olympisch comité hier ontbraken, waren wel veel mensen uit de sportwereld aanwezig. Volgens Het Vaderland bestond juist in sportkringen grote belangstelling voor de vergadering.¹⁸⁶ Op de bijeenkomst spraken onder anderen Olympisch marathonloper Henri Landheer, voorzitter van de Rotterdamse Schaakbond C. Oskam, de reeds eerder besproken oud-voorzitter van de Nederlandse Biljartbond J. Sanders, voorzitter van de Amsterdamse Boksbond A. Smit en voorzitter van de Amsterdamse Rooms-katholieke Voetbalbond H. Putter.¹⁸⁷

Het karakter van het protest van het BOG verschilde van eerder anti-Olympisch verzet uit de nationale en internationale sportwereld. Voorzitter Van Dam ontkoppelde, zoals weinigen dat voorheen hadden gedaan, het schrikbewind in Duitsland van de sport door te zeggen dat 'de terreur-daden in het Derde Rijk tegen Joden en katholieken in lijnrechte tegenstelling staan tot de Olympische gedachte.' Het protest richtte zich niet enkel op de vervolging van Joodse sporters, maar was veel breder dan dat. Sport en politiek moesten volgens Van Dam idealiter gescheiden blijven, maar 'juist het nationaal-socialistische Duitsland heeft de politiek in de sport gebracht.' In naam van 'vrede en verbroedering' riep hij de sporters op tot een boycot van de Spelen. Ironisch genoeg werd nu 'vrede en verbroedering' gebruikt als argument om niet naar Berlijn te gaan in plaats van wel. In tegenstelling tot de symboolpolitiek van het Internationaal Olympisch Comité keek de voorzitter van de Rotterdamsche Schaakbond Oskam verder dan de sport en de Olympische Spelen alleen: 'Wij verlangen niet, dat uw huis alleen voor die ene avond fatsoenlijk is, maar eisen, dat het ook voor de toekomst zal zijn!'¹⁸⁸

Juist omdat de focus van het BOG ruimer was dan alleen de Olympische Spelen of de sport, verloor het zijn aantrekkingskracht op de mensen die de uiteindelijke beslissing zouden moeten nemen over een boycot: sporters en de bestuurders van hun bonden. En

¹⁸⁵ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 15 november 1935, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 64.

¹⁸⁶ 'De Olympische gedachte', Het Vaderland, 21 november 1935.

¹⁸⁷ 'Protestvergadering tegen de Olympische Spelen te Berlijn', Het Vaderland, 19 november 1935.

¹⁸⁸ 'Geen Olympisch festijn in het huidig Berlijn!', De Tribune, 21 november 1935.

hoewel de BOG-voorzitter op de oprichtingsvergadering op 20 november 1935 de verwachting had uitgesproken dat die bijeenkomst slechts het begin zou zijn van een intensieve boycotcampagne, zette het Comité niet door en hield het zich in de eerste maanden van haar bestaan juist erg rustig.¹⁸⁹ Zelfs de communistische partijkrant De Tribune, die hartstochtelijk achter het boycotinitiatief stond, en het Comité als geen andere krant een platform bood, publiceerde niet meer over het BOG. Pas in april 1936, enkele maanden na de Olympische Winterspelen, waar Nederland met acht sporters actief was, en een paar maanden voor het begin van de Olympische Zomerspelen in Berlijn, werd het Comité weer actief. In een open brief aan het NOC die in Het Volk en De Tribune werd afgedrukt, bepleitte zij nogmaals haar zaak. Ze richtte zich tegen de symboolpolitiek van het IOC, door zich af te vragen welke betekenis het heeft 'of enkele bordjes met ontorende opschriften tijdelijk zijn weggenomen.' Ook deed ze nog een laatste keer een beroep op de Nederlandse sporter. Het BOG vond dat voor de protestgeluiden die uit de gehele wereld kwamen, de 'Hollandse sportman niet doof en blind (...) mag blijven.' Op het NOC rustte 'de heilige plicht, alles te doen om het Hollandse publiek de gedachte bij te brengen, dat de ware Olympische geest in het huidige Duitsland niet gecultiveerd wordt en niet gecultiveerd kan worden.'¹⁹⁰

Het NOC wilde niets weten van deze 'heilige plicht'. De reactie van het bestuur hiervan was tekenend voor haar beleid en houding ten aanzien van kritische geluiden, maar ook ten aanzien van nazi-Duitsland. Zij wilde niet in discussie gaan met de bonden, noch met externe partijen als het BOG. De actoren met de meeste macht in het veld van de sport wilden de grenzen hiervan zorgvuldig gesloten houden. Dat het NOC een team naar Berlijn zou sturen was daarom een fait accompli. Het liefst wilde het bestuur iedere vorm van discussie zo spoedig mogelijk de kop in drukken. Aanvankelijk had Schimmelpenninck het bestaan van het BOG zelfs ontkend.¹⁹¹ Op de grote protestbijeenkomst van deze organisatie op 20 november 1935 schitterden NOC-afgevaardigden door afwezigheid. In een bestuursvergadering in mei 1936, een maand na de open brief van het BOG, behandelde het Olympisch comité 'schrifturen (...) van acties tegen deelneming aan de aanstaande

¹⁸⁹ 'De Olympische gedachte', Het Vaderland, 21 november 1935.

¹⁹⁰ 'Open brief aan het Nederlands Olympisch Comité', De Tribune, 3 april 1936.

¹⁹¹ Notulen van de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van het NOC, 26 oktober 1935.

Olympische Spelen te Berlijn.' Veelzeggend is het summiere commentaar in de notulen van de vergadering: 'Na kennisneming van enkele dezer wordt besloten hieraan niets te doen.'¹⁹²

De open brief in april 1936 was het laatste dat het BOG van zich liet horen. Een paar bestuursleden van het Comité gingen nog wel verder met hun protest tegen de Olympische Spelen in Berlijn. In mei 1936 richtte een groep kunstenaars en intellectuelen, van wie sommigen eerder betrokken waren geweest bij het BOG, een nieuwe vereniging op: De Olympiade Onder Dictatuur (D.O.O.D.). De protesten tegen deelname aan de Olympische Spelen hadden niets opgeleverd en kwamen wellicht ook te laat. Daarom werd besloten het verzet over een geheel andere boeg te gooien.¹⁹³ D.O.O.D. zou een expositie houden als tegenhanger van de Kunstolympiade in Berlijn.¹⁹⁴ Deze expositie van kunstenaars die hun werk niet wilden of konden tentoonstellen bij de Olympiade, was tussen 1 augustus en 17 september 1936 te zien in gebouw De Geelvinck in Amsterdam. De tentoonstelling was, en hiermee onderscheidde het zich van de meeste andere anti-Olympische geluiden, gericht tegen het nationaalsocialisme in zijn breedste vorm, terwijl de protesten binnen het veld van de sport zich voornamelijk hadden gericht op antisemitisme in de sport. D.O.O.D., waar ruim zeventuizend bezoekers op af kwamen, liet door middel van de meest uiteenlopende kunstuitingen zien 'tot welke noodlottige cultuur-vernietiging kwalijk gefundeerde rassen-theorieën en schijn-wetenschappelijke grondslagen voor een nieuwe maatschappij-leer moeten leiden.'¹⁹⁵ Erg veel invloed had D.O.O.D. niet in het veld van de sport, maar dat was ook niet de intentie. Dit blijkt uit opmerkingen van voorzitter Paul Sanders die zei dat het een 'misverstand' was 'als zou de actie voor deze tentoonstelling gericht zijn tegen deelneming aan de Olympische Spelen te Berlijn.'¹⁹⁶ Enkel een boycot van de Spelen zou volgens de organisatie namelijk te minimaal zijn, 'daar van een dergelijke onthouding, een op zichzelf negatieve daad, hoe noodzakelijk en belangrijk ook voor het individu, te weinig kracht zou uitgaan.'¹⁹⁷ De timing van de expositie bevestigde dat het D.O.O.D. niet te doen was om een boycot te bereiken, aangezien de opening van de tentoonstelling op dezelfde

¹⁹² Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 5 mei 1936, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 64.

¹⁹³ John Steen, 'D.O.O.D. 1936. De internationale achtergrond' in: Peter Hofland, Betsy Dokter en Carry van Lakerveld ed., Een kunstolympiade in Amsterdam. Reconstructie van de tentoonstelling D.O.O.D. (Zwolle en Amsterdam 1996) 18-26, aldaar 18.

¹⁹⁴ De kunstolympiade was tot aan de Tweede Wereldoorlog een cultureel onderdeel van de Spelen.

¹⁹⁵ Catalogus tentoonstelling de Olympiade onder Dictatuur (D.O.O.D.). De Olympiade onder Dictatuur (Amsterdam 1936) 3-4.

¹⁹⁶ 'Intern. Tentoonstelling "De Olympiade Onder Dictatuur"', Het Vaderland, 7 juli 1936.

¹⁹⁷ Catalogus tentoonstelling, 3.

dag was als de opening van de Spelen. De kunstenaars wilden niets met de sportieve kant van de Olympische Spelen te maken hebben, begaven zich zagezegd niet in het veld van de sport. Het woord 'sport' komt in de gehele brochure van de tentoonstelling niet voor en ook uit een reconstructie van de expositie blijkt dat sport er geen enkele plaats had.¹⁹⁸ Het is des te opmerkelijker dat de poster van de kunstexpositie een kogelstoter laat zien die, stand met beide voeten in een Olympisch stadion, gevangen is in een hakenkruis.

Op het moment dat de tentoonstelling D.O.O.D. haar deuren opende, in de middag van 1 augustus 1936, waren de Nederlandse sporters in het Olympisch stadion in Berlijn en luisterden zij naar Adolf Hitler die beroemde woorden sprak: 'Ich verkünde die Spiele von Berlin zur Feier der elften Olympiade neuer Zeitrechnung als eröffnet.'¹⁹⁹ Hoewel Hitlers rol tijdens de Olympische Spelen beperkt was, was de aanwezigheid van de vele zwart-rode hakenkruisvlaggen in de verschillende Olympische stadions een symbool van de grote greep die de nazi's op de Olympische Spelen hadden. Toch was deze macht niet absoluut. Was dit wel zo geweest, dan had de zwarte Amerikaan Jesse Owens niet kunnen uitgroeien tot de grote ster van de Spelen. Owens won vier gouden medailles op atletieknummers, een prestatie waarover Goebbels in zijn dagboek schreef dat 'de blanke mensheid [zich] moet schamen.'²⁰⁰

De Nederlandse ploeg, die bestond uit 128 atleten, deed het bijzonder goed in Berlijn. Zonder krachtsporters, turners, bokser Ben Bril en de minder bekende hinkstapspringer Wim Peters en sprintster Tollien Schuurman behaalde de Nederlandse equipe zes gouden, vier zilveren en zeven bronzen medailles.²⁰¹ Zwemster Rie Mastenbroek won drie gouden en één zilveren medaille en werd 'de keizerin van Berlijn'. Tinus Osendarp werd 'de snelste blanke ter wereld' genoemd, hij won twee bronzen medailles op de atletieknummers, achter de mythische Jesse Owens.

¹⁹⁸ Steen, 'D.O.O.D. 1936', 18-26.

¹⁹⁹ Een fragment van de opening van de Spelen door Hitler is opgenomen in de film 'Olympia. Fest der Völker' van de Duitse filmmaakster Leni Riefenstahl uit 1938. Zij maakte deze film in opdracht van Hitler; deze wordt tegenwoordig gezien als een van de belangrijkste propagandafilms van het nazi-regime.

²⁰⁰ Friedländer, *Nazi-Duitsland en de Joden*, 201.

²⁰¹ Swijtink, *Een sportman doet niet aan politiek*, 52.

Tot slot

In de aanloop naar de Olympische Spelen in Berlijn probeerden de belangrijkste actoren binnen het veld van de sport de grenzen hiervan stevig af te bakenen. De sporters, een enkeling uitgezonderd, wilden gevrijwaard blijven van 'politieke' kwesties; presteren was veel belangrijker. Het feit dat er nauwelijks bronnen zijn te vinden van sporters uit de jaren dertig, en dat we daarom gebruik moeten maken van oral history achteraf, zegt, naast de aard van de media in die periode, ook iets over het gebrek aan mondigheid van deze atleten, hun isolement en hun bereidheid zich te schikken naar de heren die hen vertegenwoordigden. Deze sportbestuurders, van wie NOC-voorzitter Schimmelpenninck van der Oye, chef de mission Lotsy en IOC-afgevaardigde Scharroo de meest vooraanstaande waren, bezaten het monopolie op, wat Bourdieu zou noemen, het specifieke gezag binnen het veld van de sport. Ook zij functioneerden in zekere zin als bewakers van de grenzen van het veld door actoren die oorspronkelijk van buiten dit veld kwamen, niet serieus te nemen. Voor de politisering van de sport in de meest enge zin van het woord, door actoren uit het veld van de politiek, hoefde het NOC overigens niet bang te zijn; de overheid wenste in de jaren dertig zelf geen invloed te hebben op de sport. Met wederzijds goedvinden bemoeiden sport en politiek zich nauwelijks met elkaar, zodat het NOC zonder invloed van de overheid haar plannen om naar Berlijn te gaan, kon doorzetten.

Toch slaagde vooral het Comité ter Bescherming van de Olympische Gedachte er in enige invloed uit te oefenen in de sportwereld. Enkele sportbonden, de Krachtssportbond en het Gymnastiekverbond, besloten derhalve in het najaar van 1935 de Olympische Spelen te boycotten; binnen andere bonden, zoals de Boksbond en de Wielrenunie, werd een boycot nadrukkelijk bediscussieerd. De meeste andere Nederlandse sportbonden liepen echter in de pas met het NOC, dat zich weer conformeerde aan het IOC. Nederland was zodoende in Berlijn vertegenwoordigd, net als vrijwel alle andere landen.²⁰² Na de Tweede Wereldoorlog, met name in de boycotdiscussies die zouden volgen in 1956 en 1980, zou deze deelname nog vaak worden gememoreerd.

²⁰² Zowel Spanje als de Sovjet-Unie ontbrak, maar de Sovjet-Unie nam al sinds 1917 niet meer deel aan de Spelen, zodat Spanje goedbeschouwd het enige land was dat de Spelen in Berlijn boycotte.

IV. Melbourne 1956: sport gaat niet boven alles

Op de dag waarop in Melbourne de Olympische Spelen van de XVIe Olympiade werden geopend, gaf Jan Blankers, chef sport van De Telegraaf, een treffende analyse in zijn krant over het omstreden karakter van de Olympiade van 1956. De journalist, voormalig Olympisch atleet en bekend als trainer en echtgenoot van viervoudig Olympisch kampioene Fanny Blankers-Koen, schreef op 22 november 1956 dat de jeugd van de wereld aan de vooravond stond van een grandioos sportfestijn, 'terwijl in enkele delen van onze wereld mannen, vrouwen en kinderen dagelijks worden geconfronteerd met de barre verschrikking van het geweld en de strijd om politieke macht.'²⁰³ Blankers relativeerde hiermee de waarde van het grootste sportevenement ter wereld, dat werd gevierd tegen de achtergrond van drie grote conflicten in de internationale politiek. Zeven landen namen niet deel aan de Spelen in Melbourne, niet uit protest tegen de organisatie, maar omdat ze andere deelnemende staten wensten te boycotten. Egypte, Libanon en Irak waren afwezig vanwege de Suez-crisis, China omdat Formosa (het huidige Taiwan) als onafhankelijke staat was toegelaten tot de Spelen en Spanje, Zwitserland en Nederland uit protest tegen de Russische onderdrukking van de Hongaarse opstand. Het Nederlands Olympisch Comité, dat deze beslissing nam, ageerde met de boycot tegen de aanwezigheid van Russische sporters op de Olympische Spelen die tussen 22 november en 8 december 1956 werden gehouden. Sovjettanks hadden op 4 november van dat jaar de Hongaarse opstand bloedig neergeslagen, waarbij duizenden doden waren gevallen.²⁰⁴

De ontwikkelingen in Hongarije leidden in de Nederlandse samenleving tot ontzetting en verontwaardiging, waardoor veel mensen ook het boycotbesluit van het Olympisch comité waardeerden. Een dag na deze beslissing vroeg het katholieke dagblad de Volkskrant zich haast retorisch af: 'Was er de laatste dagen eigenlijk nog wel één Nederlander, die twijfelde aan het besluit dat het NOC gisteravond genomen heeft?'²⁰⁵ Deze veronderstelling van unanimité kan eenvoudig worden bekritiseerd door de communistische krant De Waarheid van dezelfde dag open te slaan, waarin het besluit als 'de ergerlijkste beslissing' werd bestempeld. De 'blunder' om niet naar Melbourne te gaan zette redacteur Jan

²⁰³ Jan Blankers, 'Olympisch toernooi begint in wereld vol intriges', De Telegraaf, 22 november 1956.

²⁰⁴ György Litván ed., *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, revolt and repression 1953-1963*. Vert. János M. Bak en Lyman H. Legters (Londen en New York 1996) 103.

²⁰⁵ 'Geen ontmoeting in de sport waardig', de Volkskrant, 7 november 1956.

Weenink af tegen de 'gedwongen' deelname van 'onze meisjes en jongens (...) onder de hakenkruisvlag' in Berlijn in 1936. De boycot was pure reactionaire politiek van het NOC, aldus Weenink.²⁰⁶

In zijn proefschrift over de reactie in Nederland op de Hongaarse opstand en de Suez-crisis, schrijft politicoloog Duco Hellema dat de Olympische boycot in 1956 'niet uit de lucht [kwam] vallen.'²⁰⁷ De beslissing om niet te gaan paste volgens Hellema uitstekend binnen het kader van de maatschappelijke verontwaardiging over het Russische geweld in het najaar van 1956. Klopt de stelling, die wordt overgenomen door historica Marjolein te Winkel, dat heel Nederland zich als één man achter het boycotbesluit schaarde?²⁰⁸ Met de conclusies uit het voorgaande hoofdstuk in het achterhoofd kunnen we stellen dat het besluit helemaal niet zo vanzelfsprekend was. Weliswaar was er in 1936 maatschappelijke roering geweest over deelname in Berlijn, maar voor de meeste actoren uit het veld van de sport was een boycot niet aan de orde. Welke (f)actoren beïnvloedden het NOC om in 1956 wel tot een boycot van de Olympische Spelen te besluiten? Hoe waren de verhoudingen tussen sport en politiek sinds de jaren dertig veranderd?

Tussen de Olympische Spelen in Berlijn en Melbourne lagen twintig jaren. In deze tussentijd werden de Spelen slechts tweemaal gehouden, als gevolg van de ingrijpende en wereldomspannende oorlog tussen 1939 en 1945. De Olympische Spelen van 1940 waren toegewezen aan Tokio, maar met het uitbreken van de Chinees-Japanse oorlog in 1937 verplaatst naar Helsinki. Het was niet de Duitse aanval op Polen, waarmee op 1 september 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak, maar de Russische invasie van Finland drie maanden later, die leidde tot het besluit de Spelen af te lasten.²⁰⁹ Ook de Olympiade die voor 1944 in Londen op het programma stond, kon door de oorlog geen doorgang vinden. Kort hierna probeerde het Internationaal Olympisch Comité, onder leiding van het bekende trio Edström, Brundage en Aberdare de sportieve zaken weer op te pakken. Al in augustus 1945 besloot dit nieuwe bestuur om de Olympische Spelen in ere te herstellen, en een half jaar

²⁰⁶ Jan Weenink, 'Sport en politiek', *De Waarheid*, 7 november 1956.

²⁰⁷ Duco Hellema, 1956. *De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis* (Amsterdam 1990) 253.

²⁰⁸ Volgens Hellema heerste in Nederland 'een verbeterd, conservatieve, anticommunistische (...) consensus, die weinig ruimte liet voor meningsverschil en debat.' Te Winkel meent dat 'iedereen ervan overtuigd [leek] dat deelname aan de Spelen een verraad zou zijn aan het arme Hongaarse volk.' Hellema, 1956, 254; Te Winkel, *De verloren Spelen*, 71.

²⁰⁹ Miller, *The official history of the Olympic Games*, 122.

later werd Londen wederom verkozen tot speelstad van de eerstvolgende Spelen, in de zomer van 1948. Net als na de Eerste Wereldoorlog zag de top van het IOC zich genoodzaakt een politieke beslissing te nemen ten aanzien van de uitsluiting van leden.²¹⁰ Duitsland, de organisator van de laatst gehouden Spelen, en Japan, de aangewezen gastheer van de nooit gehouden Spelen in 1940, waren als oorlogsagressors niet welkom in Londen.²¹¹ De Duitse IOC-leden Karl Ritter von Halt en Adolf Friedrich zu Mecklenburg, die openlijk hadden samengewerkt met het nazi-regime, werden echter niet geschorst door het bestuur van het IOC, ondanks protesten van onder anderen de Nederlandse leden Scharroo en Pahud de Mortanges.²¹²

De politieke leiding van de Sovjet-Unie vaardigde uit eigen overweging geen team af naar Londen in 1948. Sinds 1917 had de communistische staat uit eigen overweging niet deelgenomen aan de Olympische Spelen, maar deze isolatie werd na de Spelen in 1948 opgeheven.²¹³ In 1951 werd de Sovjet-Unie erkend door het IOC. Konstatin Andrianov werd de eerste Russische vertegenwoordiger van het IOC in de Sovjet-Unie, een jaar later bijgestaan door Aleksei Romanov.²¹⁴ Tijdens de Olympische Spelen van Helsinki in 1952 waren derhalve voor het eerst sinds 1912 weer Russische sporters actief.²¹⁵

Vanwege de zuidelijke ligging van Australië werden de Spelen van 1956 voor het eerst niet in de Europese zomer, maar in de herfst gehouden. In verband met quarantaine-problemen konden de hippische wedstrijden echter niet in Australië worden verreden. Deze vonden zodoende wel in de zomer plaats, in juni in Stockholm. Op dat moment kon niemand

²¹⁰ Toen werden de Olympische comités van de Centrale Mogendheden geschorst. Zie pagina 16 van deze scriptie.

²¹¹ De boycot van Duitsland duurde tot 1952, toen het een federaal team stuurde naar de Olympische Winter- en Zomerspelen. De Duitse Democratische Republiek (DDR) weigerde echter in deze vereniging te participeren, waardoor dit team de facto bestond uit enkel West-Duitse sporters. Tussen 1956 en 1964 namen West- en Oost-Duitsland wel als één team deel aan de Olympische Spelen. Brundage jubelde over de kracht van sport (let ook op de beeldspraak van het veld van de sport): 'We have obtained in the field of sports what politicians have failed to achieve so far.' Notulen van de 52ste sessie van het Internationaal Olympisch Comité, aangehaald door: Guttman, *The Olympics*, 95.

²¹² *Ibidem*, 77. Von Halt was lid van de NSDAP, hoofd van de Deutsche Bank en later Reichssportführer.

²¹³ Volgens Baruch Hazan bezag de Sovjetleiding de Olympische Spelen voor de Tweede Wereldoorlog als een 'imperialistisch en bourgeois' instituut. De inhaalslag ten opzichte van het Westen, die Moskou na de oorlog inzette, vond volgens James Riordan plaats op alle gebieden, ook op dat van de sport. Guttman verbindt de internationalisatie aan Stalins samenwerking met de VS en Engeland in de oorlog, tegen Duitsland. Baruch Hazan, *Olympic sports and propaganda Hames*. Moscow 1980 (New Brunswick en Londen 1982) 22; James Riordan, *Soviet sport. Background to the Olympics* (Oxford 1980) 36; Guttman, *The Olympics*, 86-87.

²¹⁴ De benoeming van Adrianov leidde tot veel commotie binnen het IOC, aangezien hij door het Kremlin was benoemd en niet, zoals te doen gebruikelijk, door het IOC.

²¹⁵ Zij deden het verdienstelijk; het medailleklassement was een afspiegeling van de bipolaire wereldorde: de VS op nummer één, de Sovjet-Unie op twee. Miller, *The official history of the Olympic Games*, 540.

bevroeden dat de enige Nederlander die zou deelnemen aan de Olympische Spelen in 1956, een (ironisch genoeg van Russische afkomst zijnde) 67-jarige ruiter was, Alexis Pantchouldzew. Hij werd 28ste op het onderdeel dressuur.²¹⁶

De Hongaarse opstand

Vermoedelijk zou een boycot van de Spelen in het geheel niet ter sprake zijn gekomen in Nederland, wanneer de Spelen in de zomer van 1956 gehouden zouden zijn.²¹⁷ Deelname in Melbourne raakte namelijk pas twee dagen vóór de definitieve beslissing, begin november 1956, omstreden in Nederland, door gebeurtenissen die in principe los stonden van de Olympische Spelen. Dat gebeurde nadat Russische tanks op 4 november van dat jaar Hongarije binnentrokken en de opstand tegen het communistische regime onderdrukten.

De Hongaars-Amerikaanse historicus Charles Gati merkt terecht op dat 'it is not self-evident when the 1956 Hungarian revolution began.'²¹⁸ Een belangrijk vertrekpunt is het twintigste congres van de Russische communistische partij, omdat daar de basis werd gelegd voor de destalinisatie die ruimte gaf aan de opstand in Hongarije. Op 25 februari 1956 stelde de Russische partijleider Nikita Chroesjtsjov de terreur en persooncultus van zijn voorganger Josef Stalin aan de kaak. De relatieve ontspanning van het Sovjetbewind die daarvan het gevolg was, leidde tot opstanden in een aantal satellietlanden, waar de bevolking de indruk kreeg dat mogelijkheden tot liberalisering in het verschiet lagen.²¹⁹ Deze revoltes werden echter met harde hand onderdrukt.

Uit solidariteit met de Polen, die enkele dagen eerder hadden betoogd tegen het communistische regime, maar ook ten behoeve van de eigen Hongaarse onafhankelijkheid, gingen op 23 oktober 1956 honderdduizenden demonstranten de straten van Boedapest op.

²¹⁶ Pantchouldzew was met 67 jaar de oudste Nederlandse deelnemer aan de Olympische Spelen ooit. Als opziener op landgoed Reckenwalde, waar prins Bernhard opgroeide, leerde hij Bernhard paardrijden. Na de oorlog werd hij door de prins naar Nederland gehaald en vanaf 1952 woonde hij bij diens moeder, prinses Armgard. E.J.H. Schrage, *Zur Lippe Biesterfeld. Prinses Armgard, prins Bernhard en hun houding tegenover nazi-Duitsland* (Amsterdam 2004) 30.

²¹⁷ Counterfactual history is uiteraard riskant voor een historicus en, volgens de Duitse historicus Alexander Demandt, 'bleibe Dichtern und Träumern überlassen.' Alexander Demandt, *Ungeschehene Geschichte. Ein Traktat über die Frage: Was wäre geschehen, wenn...?* (4^e druk, Göttingen 2001) 15.

²¹⁸ Charles Gati, *Failed illusions. Moscow, Washington, Budapest and the 1956 Hungarian Revolt* (Washington en Stanford 2006) 141.

²¹⁹ In Polen werd bijvoorbeeld de toespraak van Chroesjtsjov in een oplage van 18.000 verspreid, waarna eind juni 1956 arbeiders het werk neerlegden en de straat op gingen om te demonstreren. Yvan Vanden Berghe, *De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991)* (5^e druk; Leuven 2008) 207.

Wat begon als een studentenprotest ontwikkelde zich in de loop van de dag tot een breed gedragen massabetoging tegen de macht van het Sovjetbewind over Oost-Europa.²²⁰ Uit Hongaarse vlaggen werden hamer en sikkel weggeknipt en Stalin viel letterlijk van zijn voetstuk, nadat duizenden betogers zijn metershoge standbeeld neerhaalden.²²¹ Als concessie aan de Hongaarse opstandelingen werd diezelfde dag nog de populaire hervormingsgezinde oud-premier Imre Nagy in zijn ambt hersteld.²²² De weliswaar passieve aanwezigheid van Russische troepen, in combinatie met de permanente activiteit van de naar schatting tien- tot vijftienduizend demonstranten op straat, leidde in de dagen die volgden tot veel confrontaties in de straten van Boedapest. De opstand verspreidde zich snel over de rest van Hongarije, waarbij zowel de Sovjetsoldaten, de veiligheidstroepen als de betogers zich van grof geweld bedienden.²²³ Op 28 oktober 1956 kwamen de strijdende partijen, te weten de demonstranten, premier Nagy en de Sovjetleiding, een wapenstilstand overeen, waarna personele en beleidsmatige overheidshervormingen werden afgekondigd. De minister-president noemde de opstand op de radio voor het eerst een 'democratische massabeweging', waar de communistische hardliners steeds over een 'contrarevolutie' hadden gesproken.²²⁴

De eisen van de Hongaarse opstandelingen gingen echter verder dan dat: zij wilden het vertrek van de Sovjettroepen, verklaring van Hongarijes soevereiniteit en vrijheid van geloof, meningsuiting en pers.²²⁵ Op 30 oktober kwam Nagy de betogers tegemoet met de instelling van een meerpartijensysteem en de vorming van een regering die zou bestaan uit hervormingsgezinde politici vanuit verschillende politieke richtingen. Chroesjtsjov besloot die zelfde dag met een officieel memorandum zijn troepen uit Boedapest te halen als Nagy dat zou verzoeken.²²⁶ In de verklaring opperde hij zelfs de mogelijkheid tot een volledige terugtrekking van Sovjettroepen uit het hele land mits Hongarije loyaal zou blijven aan de Sovjet-Unie, de andere satellietlanden en het socialisme. De belangrijkste voorwaarde was,

²²⁰ Litván, *The Hungarian revolution*, 55.

²²¹ *Ibidem*, 66; Bill Lomax, *Hungary 1956* (Londen 1976) 113-116.

²²² Nagy had dezelfde functie al tussen 1953 en 1955 bekleed, maar was hierna juist vanwege zijn hervormingszin uit de partij gezet. Gati, *Failed illusions*, 64.

²²³ Agenten van de veiligheidsdienst AHV werden in sommige gevallen door opgehitste menigtes gelycht. Lomax, *Hungary 1956*, 84-85.

²²⁴ Litván, *The Hungarian revolution*, 72.

²²⁵ *Ibidem*, 60-61.

²²⁶ Declaration of the Government of the USSR on the Principles of Development and Further Strengthening of Friendship and Cooperation between the Soviet Union and Other Socialist States, 30 oktober 1956, aangehaald door: Gati, *Failed illusions*, 178.

met andere woorden, dat Hongarije lid bleef van het Warschaupact. En juist dat was problematisch voor de meeste Hongaarse opstandelingen.

De volgende dag kwam Chroesjtsjov terug op zijn belofte. Hij vreesde dat een Russisch vertrek uit Hongarije in de VS, Engeland en Frankrijk zou worden uitgelegd als 'zwakte' en hen zodoende in de kaart zou spelen.²²⁷ Het Russische leger bleef daarom standby in Hongarije, gereed om binnen een paar dagen weer in actie te komen. Op 1 november 1956 kondigde de Hongaarse premier Nagy, op de hoogte van de ingetrokken belofte de Sovjetsoldaten terug te trekken, aan uit het Warschaupact te stappen.²²⁸ De communistische leiding in Moskou formeerde op de eenzijdig uitgeroepen onafhankelijkheid een tegenregering die ze met militaire macht installeerde. In de nacht van 3 op 4 november viel het Rode Leger, waarvan een deel al was teruggetrokken, Boedapest opnieuw aan. De in het nauw gedreven Nagy vluchtte op uitnodiging van president Josip Broz Tito naar de Joegoslavische ambassade, maar werd later alsnog geëxecuteerd.²²⁹ De gevechten in de straten van Boedapest gingen door, maar de macht van de Russen, gewapend met tanks en bommenwerpers, was doorslaggevend. Op 8 november 1956 legden de meeste van de opstandelingen de wapenen neer. De materiële en lijfelijke schade was enorm. De hoofdstad lag in puin en naar schatting kwamen tussen 23 oktober en 11 november in totaal 2700 Hongaren en ruim 700 Sovjetstrijders om het leven. Meer dan 100.000 Hongaren werden kort na de opstand gearresteerd, 200.000 vluchtten de grens over.²³⁰

Om een juist beeld te krijgen van hoe het neerslaan van de Hongaarse opstand in Nederland werd beoordeeld, moeten we eerst de reactie van andere westerse landen in ogenschouw nemen. Nederland was namelijk met handen en voeten gebonden aan zijn bondgenoten en kon, behoudens diplomatie in Verenigde Naties-verband, weinig actie ondernemen tegen de Russische inval in Hongarije. In de ministerraad van 29 oktober 1956 benadrukte minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns deze afhankelijkheid: 'Nu de grote

²²⁷ 'Hongarije' was van vitaal belang in de Koude Oorlog. Dit was het in ieder geval voor de Sovjet-Unie, zo blijkt uit vrijgekomen notulen van vergaderingen van het Politbureau op 31 november 1956. Deze notulen zijn gemaakt door Vladimir Malin, hoofd van de algemene afdeling van de Partij, en kwamen vrij in 1995. Sovjetdeskundige Mark Kramer van Harvard University analyseerde en vertaalde deze waardevolle informatie in het Engels. Deze uitspraak deed Chroesjtsjov op de Presidium-vergadering op 31 oktober 1956. Mark Kramer, "'The Malin Notes' on the crises in Hungary and Poland, 1956', Bulletin of the Cold War International History Project 8/9 (1996/1997) 385-410. Zie ook: Gati, Failed illusions, 189.

²²⁸ Litván, The Hungarian revolution, 79.

²²⁹ Ondanks Hongaarse en Russische garanties werd Nagy twee weken later opgepakt en naar Roemenië gedeporteerd. In 1958 werd hij, weer terug in Boedapest, na een geheim proces geëxecuteerd.

²³⁰ Litván, The Hungarian revolution, 103.

landen, zoals Amerika en Engeland niets doen, zal dit voor ons echter ook moeilijk zijn.²³¹ Een week later sprak minister-president Willem Drees in de Tweede Kamer vergelijkbare taal: 'Wij weten, dat wij onmachtig zijn, daadwerkelijk te helpen.'²³²

De reacties van de regeringen van de belangrijkste NAVO-landen waren gematigd. Op 31 oktober 1956, de dag dat het Russische Politbureau alsnog besloot om Hongarije binnen te vallen, verklaarden Frankrijk en Engeland de oorlog aan Egypte, nadat de Egyptische president Nasser het Suezkanaal had genationaliseerd.²³³ De Verenigde Staten veroordeelden, in lijn met een groot deel van de internationale gemeenschap, het optreden van haar bondgenoten in het Midden-Oosten. President Eisenhower dreigde zelfs met sanctiemaatregelen.²³⁴ Omdat ook de Sovjet-Unie niet te spreken was over het optreden van de twee Europese grootmachten, stonden de twee aartsrivalen in de Koude Oorlog ineens zij aan zij. Begin november 1956 overschaduwde niet één, maar twee crises van formaat de internationale politieke verhoudingen. De Suez-crisis heeft de Hongaarse opstand op verschillende manieren beïnvloed.²³⁵ Met deze hypothese kunnen we ook de Nederlandse standpuntbepaling nader verklaren, omdat deze afhankelijk was van de opstelling van haar belangrijkste bondgenoten, de Verenigde Staten, Engeland en Frankrijk. De regeringen van deze landen hadden allen hun redenen, voor een deel beïnvloed door 'Suez', om niet betrokken te raken bij de Hongaarse opstand.

'For Washington, the Middle East was far more important than Eastern Europe', benadrukt de Hongaarse historicus Gustáv Kecskés.²³⁶ 'De Amerikaanse regering leek aanzienlijk meer geïnteresseerd in het beheersbaar maken van de Suezcrisis dan in Hongarije', onderstreept Hellema.²³⁷ De belangrijkste leiders van de Verenigde Staten, president Eisenhower en minister van Buitenlandse Zaken Dulles, hadden meermaals openlijk aangegeven niet militair te zullen ingrijpen bij een eventuele aanval van de Sovjet-

²³¹ Notulen van de ministerraad, 29 oktober 1956, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 404.

²³² Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal (HTK) (1956-1957) 106.

²³³ Israël was twee dagen eerder, volgens in het geheim gemaakte afspraken met Frankrijk en Engeland (het protocol van Sèvres) de Sinaiwoestijn binnengevallen in reactie op deze nationalisatie. Avi Shlaim, 'The protocol of Sèvres, 1956. Anatomy of a war plot', *International Affairs* 73 (1997) 509-530.

²³⁴ Hellema, 1956, 38.

²³⁵ De complexiteit van de wereldorde in deze week en de causaliteit tussen de beide conflicten is onderwerp van historisch debat. Gustáv Kecskés geeft een helder overzicht van dit debat en komt tot de conclusie dat 'although the two series of events stem from totally different causes (...) the two crises influenced and affected one another.' Gustáv Kecskés, 'The Suez crisis and the 1956 Hungarian revolution', *East European Quarterly* 35 (2001) 47-58, aldaar 56.

²³⁶ Kecskés, 'The Suez crisis', 54.

²³⁷ Hellema, 1956, 184.

Unie in Hongarije.²³⁸ De belangrijkste tendens in de ontwikkelingen tussen Oost en West in de jaren tussen 1953 en 1956 was dat de twee wereldmachten elkaar gedoogden en toelieerden. De VS wilden in 1956 te allen tijde een (mogelijk bijzonder destructieve, nucleaire) oorlog voorkomen en de Europese naoorlogse status-quo behouden.²³⁹ De terughoudendheid van het Westen werd verder versterkt door de opstelling van Frankrijk en Engeland, die weinig interesse toonden voor de Hongaarse zaak omdat ze in beslag werden genomen door hun eigen oorlog in het Midden-Oosten.²⁴⁰ Door haar internationale banden, belangen en positie was de houding van de Nederlandse regering ten opzichte van 'Hongarije' dus bijzonder passief. Hoewel het Nederlandse kabinet volgens Hellema internationaal gezien zeker tot de 'scherpslijpers' behoorde ten aanzien van 'Hongarije', was ze tegelijkertijd erg terughoudend.²⁴¹

Van maatschappelijke tot sportieve onrust

In het oordeel van de Nederlandse ministeries en gezantschappen bestond volgens Hellema 'geen ruimte voor twijfel over het volledige politieke en morele gelijk van de Hongaarse opstandelingen.'²⁴² Dit gold ook voor een groot deel van de Nederlandse bevolking. Doordat het nieuws vanuit Hongarije door extra uitzendingen live op de radio was te volgen, gaven veel Nederlanders vanaf de eerste berichten in de ochtend van zondag 4 november 1956 uiting aan hun ongenoegen. Vlaggen hingen halfstok, kerken stroomden vol en veel mensen gingen de straat op. Grote groepen 'opgewonden betogers', voornamelijk jongeren, kwamen

²³⁸ Dulles had enkele dagen na de eerste inval van de Sovjet-Unie in Hongarije gezegd dat de Amerikaanse regering Polen en Hongarije niet zag als 'potential military allies.' Ook president Eisenhower had zijn pacifistische wens uitgesproken, op 31 oktober. Csaba Békés, 'Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution', Working paper for The Cold War as a global conflict, The International Center for advanced Studies 7 (2002) 1-32, aldaar 11; Hellema, 1956, 21.

²³⁹ Gati onderstreept hierbij vooral het pragmatisme van de Amerikaanse leiders, als verklaring voor hun (gebrek aan) handelen, door een verband te leggen met de presidentscampagne die toen op zijn hoogtepunt was. Békés plaatst het optreden van de VS echter in een breder kader van vreedzame co-existentie. Detente, de ontspanning tussen de VS en de Sovjet-Unie die door historici traditioneel in de jaren zestig en zeventig wordt gesitueerd, zette zich reeds in de jaren vijftig in. 'After all', zo meent Békés, 'the passivity of the West at the time of the Hungarian revolution is not so surprising and incomprehensible as contemporary public opinion in Hungary regarded it.' Gati, *Failed illusions*, 163; Békés, 'Cold war', 5-10.

²⁴⁰ Litván benadrukt de angst voor een Russische tegenactie in Egypte die ervoor zorgde dat de Franse en Britse regeringen weinig genegen waren om iets te ondernemen tegen de onderdrukking in Hongarije, terwijl Kecsksés betoogt dat de Franse regering weerstand bood tegen de instelling van een internationale onderzoekscommissie, uit angst voor het scheppen van een precedent. Litván, *The Hungarian Revolution*, 94; Kecsksés, 'The Suez crisis', 53.

²⁴¹ Hellema, 1956, 205 en 172.

²⁴² *Ibidem*, 174.

'spontaan in toenemende beweging' en toonden hun boosheid en verontwaardiging over het Russische optreden in Hongarije, die zouden uitmonden in ernstige ongeregelheden.²⁴³ Ze werden wellicht opgestookt door een toespraak van premier Drees die zei verbijsterd te zijn, of door een gezamenlijke en ongewoon emotionele verklaring van politieke partijen die repte van het 'Russische verraad' en een 'moordanslag op het dappere Hongaarse volk.' De politieke partijen, de Communistische Partij Nederland (CPN) uitgezonderd, riepen het Nederlandse volk op 'eensgezind te getuigen van hun afschuw voor het communistische geweld.'²⁴⁴ Van deze afschuw werd inderdaad getuigd. Hun woede reageerden de jongeren op straat af op Russische en communistische instellingen. In de grote steden werden vrijwel alle gebouwen van communistische boekhandels, de CPN en de krant De Waarheid met stenen bekogeld, bestormd, geplunderd of gepoogd in brand te steken. De acties werden vergezeld van spreekkoren als 'Weg met CPN' en 'Moordenaars!'. Overal in het land kwamen spontaan anticommunistische gevoelens tot uitdrukking.²⁴⁵ Ook betuigden Nederlanders op veel plekken sympathie met het Hongaarse volk door samen te drommen in kerken, mee te lopen in stille tochten en liederen te zingen. Zij zetten talloze acties op touw, van de verkoop van kleurentekeningen van kinderen tot de oprichting van een Nationaal Comité voor Hulp aan Hongarije.²⁴⁶

Op maandag 5 november 1956 organiseerden de overheden van de meeste grote en middelgrote steden protestbijeenkomsten: de grootste vond plaats in Amsterdam, waar naar schatting 40.000 mensen bijeenkwamen. Maar ook in Rotterdam, Arnhem, Eindhoven en Utrecht organiseerden duizenden mensen zich.²⁴⁷ Opvallend is de eensgezindheid die de mensen op deze samenkomsten toonden. Niet alleen traden sprekers op van diverse pluimage (in Amsterdam bijvoorbeeld spraken op dezelfde betoging de voorzitter van de katholieke KVP, de vicevoorzitter van de liberale VVD en een Tweede Kamerlid van de

²⁴³ Duco Hellema, 'Rock 'n Roll in de aanval. De Hongaarse furie van november 1956' in: Bob de Graaff en Cees Wiebes ed., Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960 (Den Haag 1994) 100-115, aldaar 100.

²⁴⁴ 'Verklaring politieke partijen. "Eensgezinde afschuw van communistisch geweld"', de Volkskrant, 5 november 1956.

²⁴⁵ Zo weigerden medewerkers van de Staatsdrukkerij bijvoorbeeld de woorden van communistische Kamerleden nog langer op te nemen in de Handelingen van de Staten-Generaal en losten Rotterdamse havenarbeiders geen Russische schepen meer.

²⁴⁶ 'Dr. Drees verwerpt actie tegen Hongaarse volk. Communisten gestenigd in de grote steden', NRC, 5 november 1956; 'Nederland reageerde ongewoon heftig', De Telegraaf, 5 november 1956; 'Nederland leeft fel mee', de Volkskrant, 5 november 1956; 'Hele land bidt en offert voor Hongarije', de Volkskrant, 5 november 1956.

²⁴⁷ In Rotterdam kwamen 12.000 mensen bijeen, in Arnhem 5.000, in Eindhoven 3.500 en in Utrecht 2.000.

sociaaldemocratische PvdA), maar ook werd overal na afloop het Wilhelmus gezongen, als betrof het een zaak van groot nationaal belang. In de avond van maandag 5 november bleek echter ook dat de woede nog steeds niet was bekoeld. Na deze bijeenkomsten braken in de meeste grote steden opnieuw rellen uit, die heviger waren dan een dag eerder. 'Kritiek werd de situatie', schreef De Telegraaf de volgende dag over rellen in de hoofdstad, 'toen de straatverlichting kapot was gesmeten, stenen en benzineflessen door de lucht vlogen en tegen een charge uitvoerende agenten auto's en fietsen werden omvergeworpen.'²⁴⁸ Er vielen enkele gewonden in Amsterdam en in andere steden loste de politie waarschuwingsschoten. In Hilversum werden hierbij zelfs twee jongeren door kogels geraakt. In Utrecht maakte de politie gebruik van de gummiknuppel en de blanke sabel. Het grootste deel van de relschoppers op maandag bestond uit jongeren die de confrontatie zochten met de politie.²⁴⁹ De toon in bijvoorbeeld de NRC is veelzeggend over de veranderende sfeer. De betogers op zondag werden nog gedoogd, die op maandag niet. Deze relschoppers waren volgens de Rotterdamse krant 'op sensatie beluste jongelui', 'opgeschoten jongeren' en 'belhamels.'²⁵⁰ Ook Hellema plaatst, in navolging van politicoloog Hans Daudt, twijfels bij de oprechtheid van de anticommunistische rellen van vooral de maandag, die te zeer werden gekenmerkt door antiautoritaire sentimenten om louter door te gaan als protest tegen het communisme en de inval in Hongarije.²⁵¹

Niet alleen onder de protesterende menigtes leek in die eerste dagen na het neerslaan van de Hongaarse opstand consensus te bestaan over de fundamentele afwijzing van het Russische geweld. Vrijwel alle Nederlandse kranten, met uitzondering van de communistische De Waarheid, uitten hun afgrijzen in uitgebreide nieuwsreportages en felle commentaren. Al vanaf het moment dat de Hongaren op 23 oktober 1956 voor het eerst in opstand kwamen, waren hun acties met buitengewoon veel superlatieven geprezen en was het Sovjetbewind stevig veroordeeld.²⁵² Na de Russische inval in Hongarije op 4 november stredden verontwaardiging over het geweld en sympathie voor het Hongaarse volk om

²⁴⁸ 'Heftige ongeregelheden in de hoofdstad', De Telegraaf, 6 november 1956.

²⁴⁹ Hellema zoekt een oorzaak voor de hevigheid van de rellen op maandag in de grote inzet van politie en ME. Hellema, 'Rock 'n Roll', 105.

²⁵⁰ 'Tienduizenden Nederlanders kwamen in protestvergaderingen bijeen', NRC, 6 november 1956; 'Enkele onttaarde, doch meest sobere betogingen', NRC, 6 november 1956.

²⁵¹ Hellema, 'Rock 'n Roll', 114.

²⁵² 'Leve de Hongaren', NRC, 29 oktober 1956; 'De triomf van de vrijheid', De Telegraaf, 27 oktober 1956; 'Heldhaftige doodstrijd van ontredder stad', De Telegraaf, 28 oktober 1956; 'Ten geleide', de Volkskrant, 29 oktober 1956.

voorrang in de reportages en commentaren van de Nederlandse dagbladen. De meeste kranten benadrukten het bedrog en verraad van de Russen, nadat ze zich aanvankelijk hadden teruggetrokken uit Hongarije. De NRC gebruikte 'verontwaardiging en woede', en 'walging en haat' om het geweld te veroordelen en De Telegraaf noemde het communisme 'het monster van onze tijd.' De Volkskrant ging van de landelijke dagbladen nog het verst in haar afkeur door te schrijven dat 'elke Russische diplomaat of vertegenwoordiger op zijn voorhoofd het Cainsteken der aan Hongaren begane lafheid [draagt].'²⁵³ Onbewust gaf de katholieke krant hiermee voeding aan de discussie over een boycot van de Olympische Spelen die in deze dagen op gang kwam, omdat deze gericht was tegen Russische sporters, immers ook vertegenwoordigers van de Sovjet-Unie.²⁵⁴

Ruim twee weken later zouden de Olympische Spelen in Melbourne beginnen en het sentiment in Nederland was er naar om actie te ondernemen, op alle gebieden, ook in de sport. Veel Nederlanders wilden iets doen, het zij voor de Hongaren, het zij tegen de Sovjet-Unie of alles wat daaraan was gelieerd. Uit het archief van het NOC blijkt dat politici en burgers zich wilden mengen in het veld van de sport. Zij zetten het bestuur onder druk om een (symbolische) daad te stellen. Al op zondag 4 november 1956, de dag dat de anticommunistische opstand in Hongarije definitief werd verstoord, stroomden op het kantoor van het NOC in Den Haag de oproepen tot boycot binnen. Voor een groot deel kwamen deze van actoren van buiten het veld van de sport; bezorgde burgers, demonstranten en politici. Zo schreef mevrouw L. Bertels: 'Na de sluipmoord en het verraad van de Russen ten opzichte van Hongarije, zou het toch wel een groot schandaal zijn, wanneer misschien onze nationale rood-wit-blauwe vlag aan de mast zou komen naast de met bloed besmeurde Russische vlag.'²⁵⁵ De heer W. Coenen-Van den Heuvel vertegenwoordigde naar eigen zeggen 'talloze Nederlanders in de straat, winkels, kantoren

²⁵³ 'Verontwaardiging en rouw', NRC, 5 november 1956; 'De proporties van schuld', NRC, 5 november 1956; 'Boedapest', NRC, 6 november 1956; 'Het monster', De Telegraaf, 5 november 1956; 'Ten geleide', de Volkskrant, 5 november 1956; 'Hongarije', de Volkskrant, 5 november 1956.

²⁵⁴ Het voert te ver om uitgebreid in te gaan op verklaringen voor de volkswoede, angst en treurnis die in Nederland op 4, 5 en 6 november tot uiting kwamen. Anderen hebben uitstekend betoogd dat verbondenheid met het Hongaarse volk, terugkomende gevoelens met betrekking tot de eigen bezetting tussen 1940 en 1945, een alomtegenwoordig anticommunisme, gekoppeld aan een voorname angst voor een Derde Wereldoorlog en een antiautoritaire houding van de jeugd een grote rol speelden in die dagen. Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog XII, Epiloog, eerste band* (Leiden 1988) 39; Mark van Traa, *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* (Amsterdam 2009) 17; J.H. Leurdijk, 'The American nuclear guarantee as a factor in Dutch security policy' in: idem, *The foreign policy of the Netherlands* (Alphen aan den Rijn 1978) 187-235, aldaar 191; Hellema, 1956, 253-254; Hellema, 'Rock 'n Roll', 114.

²⁵⁵ Brief van Bertels aan het bestuur van het NOC, 5 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 515.

en huiskamers' en vroeg zich af of het NOC 'het verantwoord [acht] uit humaan oogpunt, dat u de aandacht van de wereld gaat boeien voor 5 cm. verder springen of 1 cm. sneller lopen.'²⁵⁶ Enkele demonstranten in Amsterdam lieten zich ook niet onbetuigd. Zo telegrafeerden zij, onder de naam 'jeugd van Amsterdam' hun eis tot terugtrekking van de Nederlandse inzending naar het NOC.²⁵⁷ Op een demonstratie in Eindhoven riep Tweede Kamerlid Jan Peters (KVP) als een van de eerste politici op tot een boycot van de Olympische Spelen als de Sovjet-Unie zou deelnemen.²⁵⁸

Andere protesten in die eerste dagen kwamen van actoren binnen het veld van de sport. De Nederlandse Christelijke Sport Unie (NCSU) en de Nederlandse Katholieke Sportbond (NKS) lieten door middel van een gezamenlijk telegram reeds op zondag 4 november weten dat ze het 'in strijd met de Nederlandse eer en menselijkheid [achten] by de komende Olympiade de met bloed bevelkte Russische vlag door Nederlanders te doen eren.'²⁵⁹ NOC-voorzitter Hans Linthorst Homan beraadde zich, vermoedelijk onder invloed van deze protesten, al in het weekend op een boycot van de Olympische Spelen. Volgens secretaris-penningmeester Klaas van den Houten liet Homan die zondag al telefonisch weten dat hij vond dat Nederland niet naar Melbourne moest gaan.²⁶⁰ Tegenover De Telegraaf zei de voorzitter echter nog dat 'de zaak te veel kanten' had om nu al een beslissing te nemen. Tegelijkertijd gaf hij aan dat wel rekening zou worden gehouden met de kritieke internationale politieke situatie: 'De Olympische Spelen moeten volkomen los van de politiek staan (...) maar de thans geschapen toestand maakt een ernstig beraad erover noodzakelijk.'²⁶¹ Blijkbaar was het uitgangspunt sinds 1936 nog niet veranderd, want net als toenmalig voorzitter Schimmelpenninck van der Oye vond ook Linthorst Homan dat sport en politiek in beginsel gescheiden behoorden te zijn. Terwijl de toenmalige voorzitter van het NOC tussen 1933 en 1936 echter een boycot fundamenteel had afgewezen, bepleitte één van zijn opvolgers deze in 1956 al na één dag. Veel meer dan zijn voorganger stond Homan

²⁵⁶ Brief van Coenen-Van den Heuvel aan het bestuur van het NOC, 6 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 515.

²⁵⁷ Telegram van de 'Jeugd van Amsterdam' aan het bestuur van het NOC, 5 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 518.

²⁵⁸ 'Betoging en gebed voor Hongarije', de Volkskrant, 6 november 1956.

²⁵⁹ Telegram van de NCSU en NKS aan het bestuur van het NOC, 4 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 517.

²⁶⁰ Te Winkel, De verloren Spelen, 70.

²⁶¹ 'Uitzending Melbourne dubieus: N.O.C. vergadert dinsdag', De Telegraaf, 5 november 1956.

open voor politieke invloeden. De grenzen van het veld van de sport bleken dynamisch te zijn, want deze ruimte stonden de voornaamste actoren in dit veld in 1936 nimmer toe.

Op maandag 5 november 1956 zette Homan zijn boycotstandpunt kracht bij door zich in een bericht naar de andere bestuursleden af te vragen of 'hetgeen in Hongarije gebeurt niet van zo ernstige aard [is], dat wij moeten weigeren in deze omstandigheden aan de Spelen deel te nemen?'.²⁶² Hij werd in zijn weigering gesteund door boycotverzoeken van een aantal aangesloten sportbonden die op 5 november binnenkwamen: de Koninklijke Nederlandse Krachtsport Bond (NKB), het Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond (KNGV) en de Koninklijke Nederlandse Wielren Unie (KNWU) stuurden telegrammen naar het NOC. Opvallend genoeg waren dit ook drie van de sportbonden waarbinnen al in 1936 nadrukkelijk discussie was geweest over een boycot.²⁶³

Tegen de groeiende Nederlandse boycotsentimenten van binnen en buiten het veld van de sport stond echter een machtig tegengeluid: het IOC. Op dezelfde dag dat Linthorst Homan de brief aan zijn bestuursgenoten schreef, telegrafeerde de kanselier van het IOC Otto Mayer een dringend verzoek wél deel te nemen aan de Olympische Spelen naar het NOC. Dit was noodzakelijk, vond hij, juist omdat sport boven politieke geschillen stond: 'le sport et ideal olympique doivent prevaloir sur divergences politiques.'²⁶⁴ Het IOC wilde dat de Spelen probleemloos zouden verlopen en was er op gebrand dat alle landen vertegenwoordigd zouden zijn in Melbourne. In Nederland gingen ook stemmen op om louter de Sovjet-Unie te boycotten (zodat Nederland wel kon gaan), maar ook deze maatregel werd nooit serieus overwogen door het IOC. Nu Russische sporters na decennia afwezigheid sinds 1952 eindelijk weer deelnamen aan de Spelen, wilde het IOC geen gezichtsverlies lijden door hen vier jaar later alweer in de ban te doen. De Olympische beweging wilde inclusief zijn, en diende daarom wereldomspannend zijn.

Het NOC kwam op dinsdagavond 6 november 1956 bijeen, in de wetenschap dat enerzijds het IOC een eventuele boycot zou verfoeien, maar dat anderzijds de publieke opinie in Nederland zeer uitgesproken anticommunistisch was en om actie 'vroeg'. Bovendien had vlak vóór deze bijeenkomst zowel de ministerraad als de Tweede Kamer over

²⁶² Brief van Linthorst Homan aan het bestuur van het NOC, 5 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

²⁶³ Van deze drie besloten de NKB en het KNGV geen sporters naar Berlijn te sturen en de KNWU wel. Zie pagina 44 van deze scriptie.

²⁶⁴ Telegram van Mayer aan het bestuur van het NOC, 5 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 515.

de Hongaarse opstand in het algemeen en een sportboycot in het bijzonder vergaderd. Hoewel economische betrekkingen met de Sovjet-Unie niet waren beëindigd door het net aangetreden kabinet Drees III, was wel besloten om de culturele en sportieve contacten met de Sovjet-Unie op te schorten. Daarbij leek vooral de binnenlandse veiligheid van belang te zijn. Een voetbalwedstrijd tegen een Russisch team in Nederland werd van overheidswege verboden (de voorwaarden hiervoor ontbraken ten enenmale, 'gegeven de stemming en na wat in Hongarije is gebeurd') maar een besluit over deelname aan de Olympische Spelen, waar ver weg in Melbourne tegen Russische sporters zou worden gespeeld, werd aan het NOC overgelaten.²⁶⁵ In de Tweede Kamer benadrukte premier Drees een dag later nog eens dat vooral Russische sportcontacten in Nederland moesten worden vermeden.²⁶⁶ Een concrete boycot werd door het parlement echter niet bediscussieerd; wel brachten de voorzitters van de twee grootste Kamerfracties PvdA en KVP later in de week hulde voor het dan genomen besluit tot boycot van de Spelen.²⁶⁷ Regeringslieden lobbyden wel achter de schermen, blijkt uit bestuursnotulen van het NOC. Overleg tussen Linthorst Homan en 'enkele regeringsinstanties' maakte duidelijk dat 'het zou worden toegejuicht indien zou worden besloten niet te gaan.'²⁶⁸ Naar de leden toe ontkende Homan deze contacten overigens letterlijk.²⁶⁹ In die dagen hield de voorzitter van het NOC premier Drees schriftelijk op de hoogte van de besluitvorming rondom de boycot.²⁷⁰

Hoe bescheiden ze ook waren, deze uitlatingen van Kamerleden en contacten tussen regering en de georganiseerde sportwereld waren een noviteit. In 1936 lieten politici zich nooit uit over een eventuele boycot, in 1956 betraden ze voorzichtig het veld van de sport. Dit deden ze ook op uitnodiging van de sport zelf. De lijnen tussen sportbestuurders en politici waren in de jaren vijftig kort, onder andere omdat Homan zelf vóór de Tweede

²⁶⁵ Notulen van de ministerraad, 5 november 1956, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 404.

²⁶⁶ HTK (1956-1957) 107.

²⁶⁷ Ibidem, 176 en 182.

²⁶⁸ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 6 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516. Te Winkel en de makers van *Andere Tijden* halen daarnaast nog een memo van Homan aan zijn secretaresse aan, waarin hij zou hebben geschreven: 'Ik polste talloze figuren in Den Haag en IEDER raadde aan, NIET te gaan wanneer de Russen gaan.' Deze notitie is nu echter onvindbaar in het NOC-archief. Te Winkel, *De verloren Spelen*, 70; Rob Bruins Slot, 'Olympische Spelen, Melbourne 1956', *Andere Tijden*, <<http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/Olympische-Spelen-Melbourne-1956.html>> (verschijningsdatum 14 september 2000; geraadpleegd op 2 februari 2012).

²⁶⁹ Notulen van de Buitengewone Algemene Vergadering van het NOC, 6 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

²⁷⁰ Brieven van Linthorst Homan aan Drees, 6 en 7 november 1956, NL-HaNA, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), 2.03.01, inv.nr. 6140.

Wereldoorlog verschillende politieke functies had bekleed.²⁷¹ Op 7 november 1956 schreef de NOC-voorzitter, in een verder weinig relevante notitie aan zijn bestuursgenoten, over de beïnvloeding van Kamerleden: 'Het lijkt mij zaak, dat ieder onzer zijn politieke vrienden in de Tweede Kamer op korte termijn (...) uitlegt, wie er hadden zullen gaan en waarom.'²⁷² Bourdieu spreekt letterlijk over 'machthebbers', 'die proberen hun monopolie te verdedigen'²⁷³ en die zich inspinnen 'een deel van de huidige of mogelijke deelnemers buiten te sluiten, onder meer door het recht van toegang te bemoeilijken (...)'.²⁷⁴ Homan sloot de politici echter niet buiten, maar nodigde ze zelf uit, zodat de grenzen van het veld van de sport konden worden opgerekt.²⁷⁵

Op dinsdagavond 6 november 1956 kwamen eerst het bestuur en later de leden van het NOC samen in Den Haag om te spreken over een mogelijke boycot van de Olympische Spelen. Het bestuur, bestaande uit de heren Linthorst Homan, Quarles van Ufford, Pahud de Mortanges, Sabel, Paulen en Van den Houten was het zo snel eens over de noodzaak tot boycot, dat het lijkt alsof dit besluit al vooraf vaststond.²⁷⁶ Slechts vicevoorzitter Jaap Quarles van Ufford wilde niet direct meegaan in deze rigide besluitvorming; hij wilde de keuze aan de afzonderlijke sportbonden overlaten.²⁷⁷ Overigens was dit geen opvallende stellingname voor het bestuurslid, aangezien hij als enige van de mannen al vanaf 1930 in het NOC-bestuur zat en in die hoedanigheid ook verantwoordelijk was geweest voor de absolute afwijzing van iedere boycotmogelijkheid in 1936. Quarles van Ufford zou in november 1956 nog een centrale rol gaan spelen in de boycotdiscussie in Nederland.

²⁷¹ Hij was burgemeester, lid van de Provinciale Staten en commissaris van de Koningin geweest. Tijdens de oorlog had hij samen met J. de Quay en L. Einthoven de Nederlandsche Unie opgericht, een, zeker na de oorlog, omstreden eenheidsbeweging. Zie over de Nederlandsche Unie, onder anderen het proefschrift van Wichert ten Have, *De Nederlandsche Unie. Aanpassing, vernieuwing en confrontatie in bezettingstijd 1940-1941* (Amsterdam 1999).

²⁷² In de Tweede kamer was, vóór het boycotbesluit, enige roering ontstaan over het grote aantal uit te zenden officials van het Olympisch comité naar Melbourne. Om dit beeld met terugwerkende kracht te corrigeren schreef Linthorst Homan deze notitie. Notitie Linthorst Homan aan het bestuur van het NOC, 7 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

²⁷³ Bourdieu, 'Enkele eigenschappen van velden', 171.

²⁷⁴ Bourdieu, *Argumenten*, 61.

²⁷⁵ Zowel Te Winkel als Hellema is onzorgvuldig in het beschrijven van de rol van de Nederlandse regering. Zij schrijven dat de regering 'pas' op 19 november de sportcontacten met de Sovjet-Unie beëindigde. Zover is het echter nooit gekomen. Op 19 november besloot de ministerraad slechts dat 'ten aanzien van de satellietlanden niet hetzelfde verscherpte beleid inzake visumverlening als tegenover Rusland behoeft te worden gevolgd.' Te Winkel, *De verloren Spelen*, 38; Hellema, 1956, 186; Notulen van de ministerraad, 19 november 1956, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 404.

²⁷⁶ Bestuurslid P.N. Van Houten was verhinderd wegens verblijf in het buitenland, maar had op zondag reeds te kennen gegeven dat hij tegen uitzending was.

²⁷⁷ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 6 november 1956.

Linthorst Homan opende de Buitengewone Algemene Vergadering van 6 november met een vurige toespraak die live op de radio werd uitgezonden. De volgende dag noemde de NRC het een 'van stijl getuigende, volstrekt nuchtere rede', de Volkskrant vond het 'waardig' en het Algemeen Handelsblad schreef over woorden die doordrongen 'in hoofd en hart van alle vertegenwoordigers van alle sportbonden.'²⁷⁸ De NOC-voorzitter gebruikte dezelfde krachtige woorden die de journalisten in de kranten en de politici op grote bijeenkomsten in de voorgaande dagen hadden gebezigd. Er 'trokken donkere wolken over de sportvelden', vond Homan, dankzij 'een cynische verkrachting van alles wat de mens heilig is.' In reactie op het IOC-telegram dat een dag eerder het NOC had bereikt zei de voorzitter: 'Hoe kàn de sport "prevaloir" boven wat hier in Hongarije is gebeurd? Hoe zouden wij het zelf vinden, wanneer bij gruwelijke uitmoording van ons volk een ander zou zeggen, dat de sport daar boven staat?' Geheel ten onrechte, zo blijkt uit het voorgaande hoofdstuk, meende Homan nog een link te moeten leggen met 1936 door te stellen dat het NOC 'ook bij eerdere Olympische Spelen zich de vraag heeft gesteld, of het wel zin had op sportvelden (...) de beste gaven van onze vertegenwoordigers te doen meten met die van vertegenwoordigers van landen, die onze heiligste overtuigingen reeds lang met voeten treden.'²⁷⁹ Deze vraag was in 1936, in ieder geval door het NOC, juist omzichtig ontweken.

Het openingswoord maakte indruk op de aanwezige sportbestuurders en journalisten, maar ook op Nederlanders die naar de radio luisterden. De toespraak verleidde een luisteraar tot een schrijven aan de voorzitter waarin hij opmerkte: 'Na uw rede was het trouwens bepaald dapper om tegen te stemmen, omdat deze geladen was met sentiment.'²⁸⁰ Of het deze rede was of een diepgewortelde overtuiging bij de afgevaardigden van de verschillende sportbonden, is moeilijk te achterhalen, maar op de vergadering die op het openingswoord volgde, aanvaardden de leden van het NOC unaniem het bestuursvoorstel om niet te gaan.²⁸¹ Veel van hen waren getroffen door de woorden van de voorzitter, maar vonden ook dat ze, net als veel andere Nederlanders, een statement

²⁷⁸ 'Waardig', NRC, 7 november 1956; 'Geen ontmoeting in de sport waardig', de Volkskrant, 7 november 1956; 'Waardig besluit', Algemeen Handelsblad, 7 november 1956.

²⁷⁹ Openingswoord van de Buitengewone Algemene Vergadering van het NOC, 6 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

²⁸⁰ Deze luisteraar was het overigens niet eens met het boycotbesluit. Brief van Wagener aan Linthorst Homan, 26 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 518.

²⁸¹ Aanvankelijk was alleen Simon de Wit, bestuursafgevaardigde van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Watersportverenigingen (KVNWW), tegenstander van het besluit, maar na een schorsing van de vergadering draaide hij bij en verleende ook steun aan de boycot.

moesten maken tegen het neerslaan van de Hongaarse opstand. Formeel was deze instemming van de leden overigens niet nodig, want het bestuur had het recht om zelf een dergelijk besluit te nemen.

En zo deed het NOC iets wat twintig jaar eerder binnen de sportorganisatie nog in het geheel niet mogelijk had geleken: ze boycotte de Olympische Spelen. En dat niet alleen. Met toestemming van de leden werd ook nog eens 100.000 gulden uitgetrokken ten behoeve van Hongaarse slachtofferhulp. Dit was tevens een blijk van het steeds verder samen gaan van sport en politiek, want indirect deed het NOC dit met steun van de regering, die voor het eerst de uitzending naar de Olympische Spelen had meegefinancierd met een subsidie van 85.000 gulden.²⁸² Al naar gelang de subsidies van de overheid in de sportwereld toenemen, wordt sport meer een 'mikpunt van politieke strijd', zegt Bourdieu hier terecht over.²⁸³ Het investeren van economisch kapitaal in het veld van de sport, betekent dat de regering een zekere mate van invloed kreeg.

Homan motiveerde het boycotbesluit verschillende keren door aan te geven dat hetgeen in Hongarije was gebeurd, het belang van de sport ontsteeg. In deze dagen werd de rechtlijnige Linthorst Homan door critici (onder anderen uit het IOC) verweten de Olympische gedachte te verdoezelen.²⁸⁴ Zijn motivatie was echter bij uitstek Olympisch. In antwoord op een protestbrief tegen dit besluit, verdedigde Homan de beslissing door te schrijven: 'Sport moge ons ideaal zijn, het is niet een ideaal dat kan of mag uitgaan boven de grote absolute levensidealen welke in Budapest met voeten waren getreden.'²⁸⁵ Het Olympische ideaal van verbroedering der volkeren was ingehaald door de realiteit, een realiteit die dusdanig ernstig was dat de actoren in het veld van de sport daar niet doof en blind voor konden blijven.

De aanvankelijke eensgezindheid binnen het NOC in de eerste dagen na de communistische inval in Hongarije, werd weerspiegeld in de commentaren van de dagbladen de volgende dagen. De Nederlandse kranten, met uitzondering van De Waarheid, stonden

²⁸² Te Winkel, *De verloren Spelen*, 39.

²⁸³ Bourdieu, 'Sport and social class', 832.

²⁸⁴ De rechtlijnigheid en voortvarendheid waarmee Homan te werk ging in 1956 typeerde hem volgens historici, maar ook zichzelf, al langer. Zie onder anderen: Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog IV, Mei '40 – maart '41, tweede band* (Leiden 1988) 518; J. Linthorst Homan, 'Wat zijt ghy voor een vent.' *Levensherinneringen van mr. J. Linthorst Homan* (Assen 1974) 51; A.E. Kersten, 'Linthorst Homan, Johannes (1903-1986)', *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/linthorst>> (verschijningdatum onbekend; geraadpleegd op 13 maart 2012).

²⁸⁵ Brief van Linthorst Homan aan Brand, 8 december 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 518.

volledig achter de boycot. Het Algemeen Handelsblad prees de zelden vertoonde eenheid die in het besluit besloten lag: 'Zij smeedden de bonden tot een onverbreekbare eenheid (...) die tot uiting kwam door korte adhesiebetuigingen en die een stemming over de voorstellen overbodig maakte.'²⁸⁶ De Volkskrant had zich al direct na 4 november 1956 afgevraagd of de Olympische Spelen, 'een manifestatie van vredelievende sportmensen uit de hele wereld, onder de huidige omstandigheden nog doorgang [kan] vinden?'²⁸⁷ De beslissing om geen team uit te zenden was dan ook 'een dapper en verstandig besluit', want het zou 'onwaardig' zijn als Nederlandse sporters zich zouden meten met Russische.²⁸⁸ De Telegraaf stelde zich aanvankelijk neutraal op, maar noemde de boycot later het 'moreel enige juiste besluit', al had de redactie ook oog voor de teleurstelling bij de sporters en de Nederlandse emigranten in Australië.²⁸⁹

De NRC was het stelligst in haar commentaar. Als enige had de Rotterdamse redactie al in een eerder stadium de waarde van sport gerelativeerd. Toen het IOC eind oktober had verzocht om een vrije doortocht voor Hongaarse Olympische sporters, reageerde de NRC hierop: 'Is dat nu werkelijk van zo'n kapitaal belang tegenover het ontzaglijke drama dat zich op het ogenblik in de Hongaarse gemeenschap voltrekt?' vroeg de sportredactie zich af in een commentaar. 'Wil men werkelijk de kameraden van deze [gedode sporters] ervan overtuigen dat hun plaats nu in Melbourne is?'²⁹⁰ Op 5 november bepleitte de NRC dan ook als eerste krant een Nederlandse boycot van de Spelen. Deelneming zou 'een verzaking van de nobelste beginselen' zijn.²⁹¹ Een dag later was de redactie nog harder: 'Men moet toch al volkomen buiten de werkelijkheid staan om onder de gegeven omstandigheden de schone leuze te hanteren van "de politiek verdeelt, maar de sport verenigt".' Ook de status en de rol van de sporters minimaliseerde de krant. In een treffend voorbeeld van het verschil in logica tussen het veld van de journalistiek en dat van de sport schreef ze: 'Men moet dat niet te hoog nemen. Deze mensen, zijn verder van het brandpunt der gebeurtenissen weg dan wij.

²⁸⁶ 'Waardig besluit', Algemeen Handelsblad, 7 november 1956.

²⁸⁷ 'NOC besluit dinsdag over Melbourne', de Volkskrant, 5 november 1956.

²⁸⁸ 'Geen ontmoeting in de sport waardig', de Volkskrant, 7 november 1956.

²⁸⁹ 'Olympische Spelen niet voor naties? O nee?', De Telegraaf, 17 november 1956; Jan Blankers, 'Olympisch toernooi begint in wereld vol intriges', De Telegraaf, 22 november.

²⁹⁰ 'Wapenstilstand?', NRC, 29 oktober 1956.

²⁹¹ 'Onmogelijk', NRC, 5 november 1956.

Zij leven in een andere atmosfeer, in die namelijk – al weken en soms maanden lang – van de Olympische voorbereidingen.²⁹²

Een aantal van deze sporters leefde inderdaad in een andere atmosfeer, in de meest letterlijke zin van het woord. Vier Olympische atleten waren al sinds 28 oktober in Melbourne en kregen weinig mee van de onrust in Nederland.²⁹³ Zij werden als eersten op de hoogte gesteld van het boycotbesluit. Dit gebeurde op weinig tactvolle wijze door middel van een telegram dat chef de mission Cees Kerdel namens het bestuur stuurde:

buitengewone algemene vergadering besloot Nederlandse olympische deelneming terug te trekken vanwege hongarye stop verlaat allen olympisch dorp zoek elders onderdak stop draag burgerkleding indien onmogelyk verwyder badge stop wacht komst paulen leaving 11 november vlucht kl845 voor verdere instructies stop cancel all hotelreservations maar reserveer hotel windsor paulen en quarles leaving 15 november sorry sterkte²⁹⁴

Chef d'équipe Wim van Zijll, die met de atleten Dini Hober, Henk Visser, Eef Kamerbeek en Puck van Duyn-Brouwer al in Melbourne was, schreef later in een rapport dat de sporters 'hun "houding" voortreffelijk hebben weten te bewaren.'²⁹⁵ Toch staken in ieder geval drie van de vier hun teleurstelling niet onder stoelen of banken. Hardloopster Van Duyn-Brouwer zei in een reactie dat ze het belachelijk vond dat sport en politiek door elkaar werden gehaald.²⁹⁶ Verspringer en medaillekandidaat Henk Visser zei na het boycotbesluit cynisch dat hij als tijdverdrijf maar als bordenwasser in het Olympisch dorp aan de slag zou gaan.²⁹⁷ Tienkamper Eef Kamerbeek ten slotte weigerde uit Melbourne te vertrekken, omdat hij de Spelen in ieder geval als toeschouwer wilde bijwonen. Dit kwam hem op een reprimande van Linthorst Homan zelf te staan die dreigde zijn vliegticket in te trekken als hij

²⁹² 'Waardig', NRC, 7 november 1956.

²⁹³ In het televisieprogramma *Andere Tijden* (2000) zei chef d'équipe Wim van Zijll, die met de ploeg ook al in Melbourne verbleef, dat de Australische media geen aandacht schonken aan wat er in Hongarije gebeurde. 'Wij hadden geen notie van wat er aan de andere kant van de wereld gebeurde', aldus Van Zijll. Ad van Liempt, 'Olympische Spelen, Melbourne 1956', *Andere Tijden*, <<http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/Olympische-Spelen-Melbourne-1956.html>> (verschijningsdatum 14 september 2000; geraadpleegd op 13 maart 2012).

²⁹⁴ Telegram van het bestuur van het NOC aan de Olympische ploeg, 6 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

²⁹⁵ Rapport van de reis naar Melbourne en terug en het verblijf aldaar van 28-10-1956 tot en met 21-11-1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 523, 4.

²⁹⁶ 'Australiërs zijn boos, Nederlanders in Melbourne teleurgesteld', NRC, 7 november 1956. Jaren later vertelde Van Duyn-Brouwer dat ze vanwege deze houding veel dreigbrieven had ontvangen. Henk Ruigrok, 'Puck van Duyn moest terugkomen', *Algemeen Dagblad*, 26 januari 1980.

²⁹⁷ 'Actie van Hongaarse bannelingen tot uitsluiting van Rusland', *De Telegraaf*, 9 november 1956.

zou blijven.²⁹⁸ De Telegraaf peilde de meningen in de Nederlandse sportwereld ten aanzien van de boycot van de Olympische Spelen. Deze sporters waren niet veel positiever over het besluit dan hun collega's die al in Australië waren. Ze hadden vooral kritiek op de snelheid waarmee het besluit was genomen.²⁹⁹ Een aantal van deze sporters, voornamelijk zeilers, hockeyers en wielrenners stuurde een week later telegrammen naar het Olympisch comité in de hoop dat het besluit werd teruggedraaid.³⁰⁰ Met name de wielrenners stonden hiermee lijnrecht tegenover hun bond, die immers al vóór de NOC-vergadering van 6 november uit eigen initiatief een boycot had bepleit.³⁰¹

In de correspondentie aan dat deel van de Olympische ploeg dat al in Melbourne vertoefde, probeerden de bestuursleden van het NOC in de eerste dagen het besluit toe te lichten en te verdedigen. Linthorst Homan stuurde diverse telegrammen naar chef d'équipe Van Zijll, waarin hij aangaf dat de steunbetuigingen binnenstroomden, dat het hem speet, maar ook dat het 'absoluut uitgesloten' was dat het standpunt nog zou worden gewijzigd. Bovendien benadrukte de voorzitter keer op keer dat de beslissing 'gedragen wordt door di[e]pe en vaste overtuiging van geheel ons volk' en dat 'de gehele Nederlandse publieke opinie rotsvast is.'³⁰² Hoewel de meeste Nederlandse dagbladen de boycot steunden, behoeft de veronderstelling van unanimiteit, zo zal nog blijken, enige nuance.

Voor zover we überhaupt van een publieke opinie kunnen spreken, was deze volgens Van Zijll en Nederlandse media in Australië fel gekant tégen het de boycot van het NOC. 'Het bekend worden van het terugtrekken van Nederland veroorzaakte een opschudding, die moeilijk voorstelbaar is en die mij ten zeerste verraste', schreef hij in zijn eindrapport. Hij was zelf ontstemd over het telegram met de beslissing van het NOC, maar verdedigde tegenover kritische media, de Australische organisatie van de Spelen en de Nederlandse emigranten het standpunt van het Nederlands Olympisch Comité, 'om tegenwicht te geven

²⁹⁸ Telegram van Linthorst Homan aan Van Zijll, 18 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540. Kamerbeek besloot toch in Melbourne te blijven, terwijl de rest van de ploeg op 19 november terugvloog. Omdat zijn moeder ziek werd vertrok Kamerbeek alsnog naar huis, op 22 november. Te Winkel, *De verloren Spelen*, 97.

²⁹⁹ 'Meeste Olympiërs zijn teleurgesteld', *De Telegraaf*, 7 november 1956.

³⁰⁰ Telegram van de Olympische zeilploeg aan het bestuur van het NOC, 10 november 1956; Telegram van de Olympische hockeyploeg aan het bestuur van het NOC, 11 november 1956; Telegram van de Olympische wielerploeg aan het bestuur van het NOC, 12 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nrs. 517, 540 en 517.

³⁰¹ Zie pagina 62 van deze scriptie.

³⁰² Telegrammen van Linthorst Homan aan Van Zijll, 8 november en 9 november (2x) 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

tegen allerlei negatieve beschouwingen over de NOC-beslissing.³⁰³ Ook de politieke vertegenwoordiging van Nederland in Australië probeerde het besluit te rechtvaardigen, al duurde het – tot verontwaardiging van ambassadepersoneel – enkele dagen eer ze officiële instructies kreeg vanuit Den Haag.³⁰⁴ D.J. van Wijnen, hoofd van het Nederlands Informatie Bureau, dat een onderdeel was van de Nederlandse ambassade in Sydney, schreef aan het ministerie van Buitenlandse Zaken: 'Hoewel de Nederlandse Regering geen enkele bemoeienis met deze aangelegenheid behoeft te hebben, is het voor U toch wel begrijpelijk dat ik werd overstroomd met verzoeken om nadere inlichtingen en toelichtingen.'³⁰⁵ Uiteindelijk verdedigde de Nederlandse consul in Melbourne, zij het met tegenzin, de boycot in Australië en bedankte ambassadeur Winkelman, in nadrukkelijk overleg met minister van Buitenlandse Zaken Luns, voor alle officiële taken tijdens de Olympische Spelen.³⁰⁶

Veel weerstand kwam van Nederlandse emigranten, die met de naoorlogse emigratiegolf naar Australië waren vertrokken. Zij schreven niet alleen verontwaardigde brieven naar het NOC-kantoor in Den Haag, maar kwamen ook persoonlijk verhaal halen bij Van Zijll in het Olympisch dorp. Volgens de chef d'équipe was er in en rond Melbourne weinig ruimte voor erkenning van het Nederlandse standpunt: 'In één geval werd onze beslissing gewaardeerd, in enkele gevallen werd begrip getoond. Voor het overige was er noch van begrip, noch van waardering sprake.'³⁰⁷ De reacties ter plaatse waren zelfs zo heftig dat Linthorst Homan in Nederland de ministers Drees, Luns en Cals hiervan in een spoedbericht op de hoogte stelde.³⁰⁸ Volgens onderzoek van De Telegraaf waren de argumenten tegen een boycot waarvan de Australische officials en Nederlandse emigranten zich bedienden, samen te vatten in vier punten: de boycot was een politiek en geen sportief besluit, deelname zou juist een positief signaal kunnen afgeven, Nederland was wel aanwezig geweest in Berlijn in 1936 en ten slotte had, zo vond men, het Olympisch comité in paniekstemming gehandeld.³⁰⁹

³⁰³ Rapport van de reis naar Melbourne, 2.

³⁰⁴ Brief van Veling aan Consul-Generaal der Nederlanden te Sydney, 20 november 1956; Brief van Van Wijnen aan Chef Directie Voorlichting Buitenland, 14 november 1956, NL-HaNA, Ambassade en Consulaten in Australië; South Pacific Commission, 2.05.145, inv.nr. 315.

³⁰⁵ Brief van Van Wijnen aan Chef Directie Voorlichting Buitenland, 14 november 1956.

³⁰⁶ Codetelegram van Luns aan Winkelman, 10 november 1956, NL-HaNA, Ambassade Australië, inv.nr. 315.

³⁰⁷ Rapport van de reis naar Melbourne, 5-6.

³⁰⁸ Notitie van Linthorst Homan aan de ministers Drees, Cals en Luns, 7 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

³⁰⁹ 'Beslissing NOC sloeg in als een bom in Australië', De Telegraaf, 8 november 1956.

De voornaamste tegenstanders van de boycot waren echter het IOC en het organisatiecomité van de Spelen in Melbourne. Dit standpunt maakten ze in harde bewoordingen kenbaar. Zowel het IOC als de Australische organisatie zette het NOC onder druk om toch deel te nemen. Al vóór het besluit werd genomen telegrafeerde kanselier Otto Mayer om de Olympische gedachte van sport en verbroedering te benadrukken.³¹⁰ Dit ideaal was echter 'verkracht' door de 'Russische tanks', meende Linthorst Homan, waardoor de Spelen moesten worden geboycot.³¹¹ Nadat het NOC dit besluit had overgebracht op de atleten, werd het IOC op vergelijkbare manier ingelicht, met als argument dat de fundamentele basis voor het 'vieren' van de Olympische Spelen ontbrak.³¹² Dit besluit werd twee dagen later nader schriftelijk toegelicht door de twee IOC-afgevaardigden in Nederland, Charles Pahud de Mortanges, die ook in het bestuur van het NOC zat, en Pieter Scharroo.

Het opmerkelijke aan deze correspondentie is dat de twee heren zich niet als lid van het IOC opstelden, maar als Nederlander, terwijl leden van de internationale sportkoepel nadrukkelijk afgevaardigden waren van het IOC.³¹³ Pahud en Scharroo motiveerden in hun schrijven aan IOC-president Brundage de Nederlandse beslissing door te refereren aan het eigen oorlogsverleden: 'One of the main reasons that we took this decision is due to the fact that we went through the same situation as Hungary now in 1944, when the Germans left Holland to make a new appearance after the battle of Arnhem, more cruel than ever before.'³¹⁴ Dit was een niet eerder gebruikte argumentatie in de boycotdiscussie. De positie van Pahud de Mortanges, die tijdens de oorlog als legerofficier had gediend, was vergelijkbaar met die van NOC-voorzitter Schimmelpenninck van der Oye in 1936. Beiden waren zowel IOC-afgevaardigde als NOC-bestuurslid. Maar waar Schimmelpenninck zich in 1936 nog liet leiden door het bijna heilige Olympische streven naar verbroedering der

³¹⁰ Zie pagina 62 van deze scriptie.

³¹¹ Openingswoord van de Buitengewone Algemene Vergadering van het NOC, 6 november 1956.

³¹² Telegram van het bestuur van het NOC aan het bestuur van het IOC, 6 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

³¹³ Het Olympisch Handvest is helder in dezen: 'Members of the International Olympic Committee must consider themselves delegates of the Committee to their countries.' Nog pikanter in dit verband is de volgende passage: 'They may not accept from the Governments of their countries, or from any organization or individual instructions which will in any way bind them as members of the Committee or interfere with the independence of their vote.' International Olympic Committee, *The Olympic Games. Fundamental principles, rules and regulations. General information* (Lausanne 1956) 11.

³¹⁴ Brief van Scharroo en Pahud de Mortanges aan Brundage, 8 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

volkeren, was Pahud de mening toegedaan dat dit streven niet boven alles ging. 'The Olympic ideals are still living in Holland, we can assure you', schreef hij naar de IOC-president, 'but at the moment there is a lack of cheerfull sporty feelings necessary for a team to participate at the feast of Olympic Games.'³¹⁵

Ook het organisatiecomité, in de persoon van voorzitter Kent Hughes, werd afzonderlijk ingelicht. Linthorst Homan relativeerde wederom de waarde van de Olympische gedachte: 'Olympic influence, which is also our ideal cannot be able to wash Budapest murders out.'³¹⁶ Hughes was 'ontdaan' en wilde juist de Olympische geest gebruiken om de internationale conflicten te overbruggen.³¹⁷ Op 9 november 1956 liet hij dit nogmaals weten via de Nederlandse ambassadeur in Australië. Omdat de Hongaarse ploeg wel zou deelnemen en omdat sport en politiek gescheiden behoorden te blijven zou Nederland alsnog moeten deelnemen, vond Hughes. Ironisch genoeg gaf hij deze boodschap juist door aan de ambassadeur, een vertegenwoordiger van de Nederlandse regering.³¹⁸ Omgekeerd had ook Linthorst Homan de Australische ambassadeur in Nederland, McClure-Smith, ingelicht over de boycot van de Olympische Spelen.³¹⁹ Deze ontwikkelingen droegen er aan bij dat de banden tussen de georganiseerde sport en de politiek in Nederland steeds steviger werden, dat er steeds meer ruimte kwam voor niet-sporters in het veld van de sport.

Een paar dagen na het Nederlands Olympisch Comité besloot ook het Zwitserse comité de Spelen in Melbourne te boycotten. IOC-kanselier Otto Mayer, zelf een Zwitser, haalde in de internationale pers genadeloos uit naar zijn landgenoten die hiertoe hadden besloten. Hij vond het schandalig dat 'juist het land waar het Internationale Olympische Comité zijn hoofdkwartier heeft, zulk een beschamend voorbeeld geeft van politieke bemoeiing met het Olympische ideaal.'³²⁰ Het Zwitsers Olympisch Comité bleek gevoelig voor kritiek van zowel het IOC als van de eigen atleten en de aangesloten bonden, aangezien ze een dag later het besluit al weer herzag en de keuze om wel of niet te gaan overliet aan de afzonderlijke bonden.³²¹ Omdat het niet mogelijk bleek om nog op tijd naar Australië te

³¹⁵ Brief van Scharroo en Pahud de Mortanges aan Brundage, 8 november 1956.

³¹⁶ Telegram van Linthorst Homan aan Kent Hughes, 7 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

³¹⁷ Telegram van Kent Hughes aan Linthorst Homan, 8 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

³¹⁸ Notitie van ambassadeur Winkelman aan Linthorst Homan, 9 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 540.

³¹⁹ Brief van Linthorst Homan aan McClure-Smith, 7 november 1956, NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 6140.

³²⁰ 'Ook Zwitserland trekt zich terug van de Spelen', NRC, 9 november 1956.

³²¹ 'Zwitserland gaat toch naar Melbourne', NRC, 12 november 1956.

vliegen, bleven de Zwitserse sporters alsnog weg uit Melbourne. Maar de revisie van het besluit op zich deed de discussie in Nederland weer opvlammen.

In tegenstelling tot het Zwitsers Olympisch Comité was het Nederlandse comité niet gevoelig voor druk van het IOC, het organisatiecomité of binnenlandse tegenprotesten, die er steeds meer kwamen. Het NOC hield vast aan haar besluit. Op vrijdagmiddag 9 november 1956 verliet de Nederlandse ploeg derhalve het Olympisch dorp om ruim een week later vanuit Sydney naar Nederland te vliegen. 'Heel hard is voorts geweest het vertrek in de achtermiddag van 9 november uit het Dorp', schreef Van Zijll in zijn eindrapport, 'ten aanschouw van vele journalisten en fotografen.'³²²

Kritiek op 'overijld' besluit

Het is de stellige overtuiging van Marjolein te Winkel dat heel Nederland achter de boycot van de Olympische Spelen in 1956 stond. Volgens de historica 'leek iedereen ervan overtuigd dat deelname aan de Spelen een verraad zou zijn aan het arme Hongaarse volk.' Dit leidde er volgens haar toe dat er niet of nauwelijks kritisch werd gereageerd op de annulering: 'Er waren weinig tegengeluiden te horen in Nederland toen tot een boycot was besloten.'³²³ In het archief van het NOC zijn echter minstens zo veel afkeurende- als instemmende reacties op de boycot te vinden. Veel Nederlanders, van wie ook een aantal in Australië woonde, kropen reeds direct na het besluit van 6 november in de pen om te laten weten verbijsterd, verbaasd en geschrokken te zijn door de stellige decisie van het NOC. Twee voorname verwijten aan het adres van het Olympisch comité die steeds terugkeerden, waren dat ze de sport politiseerde en daarnaast in alle emotie te snel voorbij ging aan de sporters die jarenlang intensief voor niets hadden getraind.

Toen de vier Olympische sporters op 9 november 1956 het Olympisch dorp verlieten, wisten ze vermoedelijk niet dat in Nederland steeds meer vraagtekens werden gezet bij de boycot. Niet alleen nam het aantal protestbrieven van burgers aan het einde van de eerste roerige week en in de week er op toe, ook binnen het veld van de sport twijfelden sommige actoren openlijk aan de juistheid van de beslissing toen de rust in Nederland was teruggekeerd. Het Koninklijk Verbond van Nederlandse Watersportverenigingen (KVNWW)

³²² Rapport van de reis naar Melbourne, 5.

³²³ Te Winkel, De verloren Spelen, 71-72 en 81.

stuurde het NOC-bestuur op 12 november een verzoek om het boycotbesluit alsnog terug te draaien, waar de Koninklijke Nederlandse Hockey Bond (KNHB) zich bij aan sloot.³²⁴ Deze wending – afgevaardigden van deze bonden hadden immers op 6 november nog de boycot gesteund – was een rechtstreekse reactie op de herziening van het Zwitserse boycotbesluit. In een onderhoud met het NOC-bestuur op 13 november lieten enkele afgevaardigden van het KVNWW (onder wie voorzitter E. Crone en de bekende psycholoog drs. C. van Raalte) weten dat ze overdonderd waren door de sfeer op de vergadering van 6 november. Ze wensten een herzieningsvergadering, waarin opnieuw over de materie kon worden gestemd. Ze benaderden zelfs IOC-kanselier Mayer om nog meer druk op het NOC te zetten.³²⁵ De leden van de hockeybond wilden terugkomen op het besluit, omdat ze van mening waren dat de sporters eerst geraadpleegd hadden moeten worden.³²⁶ Dit stuitte echter weer op bezwaren van lokale hockeybonden die de boycot wel steunden.

Aan de verzoeken van de watersporters en hockeyers werd geen gehoor gegeven, officieel omdat slechts twee bonden een dergelijk verlangen uitspraken, terwijl er statutair negen nodig waren. In een geheime notitie die Linthorst Homan een dag na het onderhoud met de watersport- en hockeybestuurders naar zijn collega's stuurde, blijkt echter dat ook als er wél voldoende herzieningsverzoeken binnen zouden komen, dat geen effect had gesorteerd. Zelf was Homan niet bereid als voorzitter de boycot te heroverwegen, laat staan te herzien. Aftreden en een nieuw bestuur instellen zou een mogelijkheid zijn, maar zou uit praktische overwegingen nooit meer vóór het begin van de Spelen kunnen gebeuren.³²⁷ Het bestuur van het Olympisch comité, met Linthorst Homan voorop, bleef achter de genomen beslissing staan. Net als in 1936 hadden de sportbestuurders een onwrikbaar geloof in de juistheid van de genomen beslissing. Daarmee lijkt er een zekere mate van continuïteit te zijn in het beleid van de Olympische beweging. Tegelijkertijd stond dit beleid haaks op dat van twintig jaar eerder, toen immers een boycot absoluut niet aan de orde was.

Homan sprak en schreef in de weken na 6 november 1956 alsof hij dit namens het voltallige bestuur deed. De unanimiteit was echter schijn. Er ontstond een dispuut rondom bestuurslid Jaap Quarles van Ufford, waarvan de kiem al was gelegd op de vergadering van 6

³²⁴ Telegram van het bestuur van het KVNWW aan het bestuur van het NOC; Telegram van het bestuur van de KNHB aan het bestuur van het NOC, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nrs. 540 en 517.

³²⁵ 'Hockey en watersport nog op oorlogspad', NRC, 14 november 1956.

³²⁶ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 13 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

³²⁷ Brief van Linthorst Homan aan het bestuur van het NOC, 14 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

november, toen Quarles als enige bestuurslid zijn twijfels uitsprak over de juistheid van de boycot. Naast bestuurslid van het NOC was hij ook voorzitter van de Internationale Hockey Federatie (FIH).³²⁸ Hij bevond zich hierdoor, zoals hij zelf schreef, 'in het beroerdste parket waar ooit enig bestuurder wellicht in heeft gezeten.'³²⁹ Toen hij op 10 november zijn bestuursgenoten meedeelde dat hij als voorzitter van de FIH de Olympische Spelen zou bijwonen, verzocht hij hen om de helft van zijn reiskosten vergoed te krijgen. Zijn collega's ontraadden hem de reis echter omdat de aanwezigheid van de vicevoorzitter van het NOC in Melbourne bevreesing zou wekken.³³⁰ Omdat Ad Paulen naar Melbourne zou gaan om uit naam van het NOC het organisatiecomité officieel op de hoogte te stellen van de boycot, kreeg hij zijn reis wel vergoed en Quarles, omdat hij namens de FIH zou reizen, niet.

In deze vergadering weigerden de overige bestuursleden daarnaast, ook zeer tegen Quarles' zin, financiële steun voor een compenserende tournee van de Nederlandse hockeyploeg (het geld was op, er was immers een ton aan slachtofferhulp voor Hongarije toegezegd), zodat Quarles vermoedelijk met een vervelend gevoel de vergadering verliet. Linthorst Homan wilde absoluut voorkomen dat hij alsnog naar Melbourne zou reizen en schreef hem twee dagen na de vergadering van 10 november 1956 een wanhopige brief. Homan was bang dat de ogenschijnlijke eenheid van bestuur verbroken zou worden: 'ons besluit niet naar de Spelen te gaan, is in binnen- en buitenland zo opgevallen, dat de aanwezigheid van onze vice-voorzitter óf niet begrepen zal worden óf zal worden gezien als demonstratie van zijn afwijkende mening, die – helaas!!! – naar ik vrees, tóch reeds begint uit te lekken.' Het was de voorzitter menens, blijktens de afsluiting van zijn brief aan Quarles: 'Ik hoop van ganser harte, ik smeeek je bijna, ik bid bijna: ga niet, staak je strijd, werk mee, dat wij als bestuur een team blijven, dat wij nu meer dan ooit zijn en móeten zijn.'³³¹

Jaap Quarles van Ufford, die door zijn aanzien in de sportwereld veel symbolisch kapitaal bezat, staakte zijn strijd niet.³³² In zijn antwoord, dat hij saillant genoeg op

³²⁸ Deze dubbele pet was geenszins een anomalie. Bestuurslid Ad Paulen was ook voorzitter van de Koninklijke Nederlandse Atletiek Unie (KNAU) en lid van het bestuur van de International Association of Athletics Federations (IAAF), terwijl Pahud de Mortanges naast bestuurslid van het NOC, ook lid was van het IOC.

³²⁹ Brief van Quarles van Ufford aan Linthorst Homan, 12 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 519.

³³⁰ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 10 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 520.

³³¹ Brief van Linthorst Homan aan Quarles van Ufford, 12 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 519.

³³² Als coach van het Nederlands hockeyelftal won hij tussen 1928 en 1952 vier Olympische medailles en als bestuurslid van de hockeybond maakte hij de sport toegankelijk voor een breder publiek. In 34 jaar tijd steeg het ledenaantal van 400 naar 25.000. Frans Oudejans, 'Quarles van Ufford, jhr. Louis Jacques (1891-1971)', Biografisch Woordenboek van Nederland,

briefpapier van de FIH schreef, kwamen veel opgekropte gevoelens naar boven. Hij zei wel af te zullen reizen naar Melbourne, maar maakte ook gehakt van het boycotbesluit. Linthorst Homan was volgens Quarles behoorlijk naïef in zijn opvattingen over het brede draagvlak voor de boycot in de Nederlandse samenleving. 'Men hoort – indien men het oor te luister legt bij de "man in the street" en ook bij andere lagen van de bevolking, dat men het besluit te overijld genomen vindt, op een tijdstip dat de "stemming" er rijp voor was, maar dat – indien men een paar dagen gewacht had – er een heel ander besluit genomen zou zijn.'³³³ Ook gaf hij aan de steun te hebben van Karel Lotsy, de nog immer invloedrijke sportbestuurder die tussen 1936 en 1956 chef de mission van de Nederlandse Olympische ploegen was geweest. De vicevoorzitter van het NOC reisde, ondanks de kritiek hierop, af naar Melbourne, met overstap in Bangkok. Daar vond een toevallige, pikante ontmoeting plaats met de Nederlandse Olympische ploeg die juist op terugreis was. Dit leidde tot woede bij velen, onder wie Linthorst Homan en Paulen.³³⁴ Tussen Quarles van Ufford en de rest van het NOC-bestuur kwam het nooit meer goed. Hij bleef nog een paar maanden bestuurslid, maar slechts in naam. In het voorjaar van 1957 zou hij al afscheid nemen, tot die tijd weigerde hij de vergaderingen nog bij te wonen.

In zijn correspondentie naar Linthorst Homan stipte Quarles een interessant punt aan, waar zojuist al even aan is gerefereerd. Hij schreef aan zijn voorzitter dat 'je je schromelyk vergist indien je denkt dat de publieke opinie voor 99% achter het besluit van het NOC staat.'³³⁵ Had hij hierin gelijk? 'Het komt mij voor', schreef de psycholoog drs. C. van Raalte in een open brief van 8 november 1956 aan alle Nederlandse sportbonden, 'dat het voorstel tot annulering (...) in een zeer emotionele sfeer en in een tijd van chaotische beroering aan de orde zijn gesteld.'³³⁶ De exacte status van Van Raalte binnen de sportwereld is onbekend. Wel is duidelijk dat hij op 13 november, een dag na de publicatie van zijn brief in het weekblad Sport en Sportwereld, aanwezig was bij een overleg met enkele bestuursleden van het NOC, naar aanleiding van protesten van de zijde van Nederlandse watersporters en hockeyers. Hij pleitte voor een herziening van de boycot, omdat hij vond

<<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/quarles>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 12 maart 2012).

³³³ Brief van Quarles van Ufford aan Linthorst Homan, 12 november 1956.

³³⁴ Quarles' gang naar Melbourne had bij Paulen 'grote verbittering' gewekt. 'Aanwezigheid Quarles v. Ufford onbegrijpelijk', Limburgsch Dagblad, 26 november 1956.

³³⁵ Brief van Quarles van Ufford aan Linthorst Homan, 12 november 1956.

³³⁶ Open brief van Van Raalte aan alle Nederlandse sportbonden, 8 november 1956, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

dat in de emotie van het moment op 6 november een verkeerde inschatting was gemaakt. De sportbestuurders hadden zich laten leiden door de opgewonden stemming in het land en de opzweepende rede van Linthorst Homan. Van Raalte, die naar eigen zeggen tot zijn opvatting kwam door 'gesprekken met mensen uit alle lagen van onze bevolking', meende dat de officials die tot een boycot hadden besloten vooral bang waren geweest om als zwak en harteloos te worden beoordeeld: 'En overwegende, dat men U zeker op dát moment als slappe, onprincipiële en mogelijk zelfs pro-communistische lieden zou hebben beschouwd, ware U rationeel tegen het voorstel ingegaan.'³³⁷ De actoren in het veld van de sport, in dit geval de afgevaardigden van de sportbonden die op 6 november unaniem een boycot steunden, hadden zich laten beïnvloeden door krachten van buiten het veld van de sport. Hierdoor werd de logica, dat sport onafhankelijk behoorde te zijn van politiek, (tijdelijk) losgelaten, zodat het mogelijk werd dat een dergelijk drastisch besluit werd genomen.

Ook in de landelijke dagbladen kwam in de loop van november steeds meer ruimte voor tegengeluiden. De Volkskrant en De Telegraaf plaatsten in de aanloop naar de opening van de Olympische Spelen op 22 november 1956, steeds meer ingezonden stukken die tegen het boycotbesluit ingingen. Ook de sportredacties, die de boycot aanvankelijk volledig ondersteunden, krabbelden terug. De Telegraaf schreef op 17 november, dat hoewel veel argumenten tegen de boycot ongegrond waren, het verdriet van de sporters wel serieus genomen diende te worden. Zelfs de NRC, die al in het vroegste stadium opriep tot een boycot, kwam enkele weken later iets op haar schreden terug. Weliswaar stond het dagblad nog steeds achter de niet-deelneming in Melbourne, ze toonde op 19 november wel ineens begrip voor de gevoelens van de sporters die nu de Spelen misliepen. Over hen schreef de sportredactie met een mooie metafoor dat zij hadden 'uitgehaald voor een geweldige aanloop. Maar toen zij hun opgespaarde kracht en energie in een sprong wilden omzetten, was er niets...'³³⁸ Het is tekenend voor de veranderende sfeer in Nederland dat dit dagblad zoiets schreef, terwijl het nog geen twee weken eerder over dezelfde sporters had geschreven dat ze de boycot 'niet te hoog' moesten opnemen.³³⁹ Het feit dat de kranten in deze periode hun stellige mening iets nuanceerden, zeker ten aanzien van de teleurstelling van de sporters, is overigens wel te verklaren. Op 19 november vertrok het smaldeel van de

³³⁷ Open brief van Van Raalte aan alle Nederlandse sportbonden, 8 november 1956.

³³⁸ 'Olympische Spelen niet voor naties? O nee?', De Telegraaf, 17 november 1956; 'Ontladen', NRC, 19 november 1956.

³³⁹ 'Waardig', NRC, 7 november 1956.

Nederlandse ploeg dat al in Australië was, weer naar Nederland. Door hun thuiskomst en de aandacht die dit mee zich mee bracht, nam de sympathie voor de sporters in Nederland vermoedelijk toe. Zelfs het bestuur van het NOC (zonder dissonant Quarles van Ufford) moest na enige tijd erkennen dat ze toch meer begrip had moeten opbrengen voor de sporters, dat de emotie wellicht te veel had geregeerd. In een circulaire van 17 januari 1957, toonde het NOC berouw over het feit dat de bestuurders de informatievoorziening aan de sporters 'op gelukkiger manier hadden kunnen afwerken dan wij hebben gedaan.'³⁴⁰ Een halve eeuw later bood de toenmalige voorzitter van het NOC*NSF Erica Terpstra namens de sportkoepel haar excuses aan de nog levende sporters aan. Vooral het feit dat Nederland, samen met Franco-Spanje goedbeschouwd het enige land was dat in verband met 'Hongarije' de Spelen had geboycot – het Zwitsers Olympisch Comité kwam immers terug op haar beslissing – werd betreurd.³⁴¹

Tot slot

De grenzen van velden zijn dynamisch en kunnen nooit a priori worden bepaald. Deze grenzen zijn namelijk zelf onderwerp van strijd, meent Bourdieu.³⁴² Bovendien doet het denken in termen van grenzen onrecht aan het relationele karakter van de 'sociale wereld'.³⁴³ Deze dynamiek zagen we terug in het veld van de sport in de jaren vijftig. Terwijl het NOC in 1936, met voorzitter Schimmelpenninck van der Oye voorop, nog had geprobeerd de grenzen af te bakenen, de politiek 'buiten de deur te houden', was dezelfde organisatie in 1956, onder leiding van voorzitter Linthorst Homan, realistischer. Volgens Homan ontsteeg het gebeurde in Hongarije de sport en moest de sport zich daarvoor wel openstellen.

Dat er meer ruimte kwam voor 'buitenstaanders' om zich te mengen in sportieve kwesties als deelname aan de Olympische Spelen blijkt uit verschillende zaken. Afgevaardigden van de bij het NOC aangesloten sportbonden lieten zich leiden door de maatschappelijke roering in Nederland, die in principe los stond van de sport. Zij zagen in dat hun 'veld' niet los gezien kon worden van de rest van de samenleving. Deze aanname wordt

³⁴⁰ Daarmee doelde het bestuur op de gebrekkige communicatie door middel van enkele telegrammen.

³⁴¹ 'Excuses NOC*NSF', Algemeen Dagblad, 23 november 2006.

³⁴² Bourdieu, Argumenten, 60.

³⁴³ David Swartz, Culture & Power. The sociology of Pierre Bourdieu (Chicago en Londen 1997) 121.

ondersteund door het feit dat een aantal van hen, de hockeyers en de watersporters, juist om deze reden later terugkwam op de steun voor de boycot. Toen de grootste onrust voorbij was, en de woede vanuit de maatschappij minder werd, kwam er weer meer ruimte voor denken volgens de traditionele sport-logica, die leerde dat sport en politiek in principe gescheiden behoorden te zijn. Ook de nauwere samenwerking tussen het bestuur van het NOC en de Nederlandse regering (en indirect de Nederlandse ambassade in Australië) bevestigde dat de grenzen van het veld van de sport rekbaar waren. Linthorst Homan overlegde regelmatig met politici, iets wat zijn voorganger twintig jaar eerder niet had gedaan.

Een boycot, een politiek besluit, werd zodoende voor de traditioneel zo neutraal geachte sportwereld een realistische optie. Sport ging niet meer boven alles. In de circulaire van het NOC-bestuur van januari 1957, schreef de secretaris over de gevolgen van het drastische boycotbesluit, dat 'tijd de enige heelmeeester kon zijn.'³⁴⁴ Hoezeer de wonden nog moesten helen, bleek tijdens de boycotdiscussie in 1980, toen nog vaak met pijn in het hart werd gerefereerd aan de Melbourne-boycot.

³⁴⁴ Circulaire van het bestuur van het NOC aan de bij het NOC aangesloten organisaties, 17 januari 1957, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 516.

V. Moskou 1980: toenemende druk op het veld van de sport

Als hij zelf professioneel wielrenner was, zou minister-president Dries van Agt niet in Moskou willen fietsen.³⁴⁵ Op een persconferentie op 11 januari 1980 sprak de Nederlandse premier, bekend om zijn voorliefde voor sport in het algemeen en wielrennen in het bijzonder, zich voor het eerst uit over de Olympische Spelen die een half jaar later in de Russische hoofdstad zouden worden gehouden.³⁴⁶ Dit morele, maar gemakkelijke appèl van de premier op sporters en bestuurders was slechts een eerste aanzet in wat zou uitgroeien tot een felle boycotcampagne. De Nederlandse regering riep meermaals op tot een boycot van de Spelen en was hiermee een van de meest trouwe volgers van de Amerikaanse president Jimmy Carter, die na de Russische inval in Afghanistan in december 1979 sporten in Moskou ongewenst achtte. Het Nederlandse kabinet wist zich in de boycotdiscussie gesteund door een ruime meerderheid van de Tweede Kamer. Een groep van elf Kamerleden van de vier grootste politieke partijen, die in 1979 het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten (COSEM) had opgericht, steunde dit regeringsstandpunt daarnaast ook buitenparlementair. Het presenteerde zich als een brede maatschappelijke actiegroep waarvan een zestigtal prominente Nederlanders lid was. In de praktijk waren het echter vooral de elf politici die zich sterk maakten voor de mensenrechten.

Het Nederlands Olympisch Comité kwam in het eerste halfjaar van 1980 onder zware druk om geen team af te vaardigen naar de Olympische Zomerspelen van de XXIIe Olympiade. In overleg met andere Olympische comités, vooral binnen Europa, gaf ze er niet aan toe. De sport was geen vehikel voor internationale politiek, zo luidde het bijna traditionele verweer van de sportvertegenwoordigers. Maar ook het 'trauma' van 1956 speelde hierbij een vooraanstaande rol. Het NOC wilde niet opnieuw een geïsoleerde positie innemen zoals in de aanloop naar de Olympische Spelen in Melbourne.

Het onderzoek naar de maatschappelijke discussie over de Olympische Spelen in 1980 is bijzonder interessant, omdat veel actoren van buiten het veld van de sport zich er in mengden. Politici, mensenrechtenorganisaties en media zetten de sportwereld onder druk en bevestigden het bestaan van dynamische verhoudingen tussen sport en politiek.

³⁴⁵ 'Kabinet staat terughoudend tegenover boycot Spelen', NRC Handelsblad, 12 januari 1980.

³⁴⁶ Exemplarisch voor deze voorliefde is de titel van de biografie die Adrianus Koster over Van Agt schreef. Adrianus Koster, *De eenzame fietser. Insiders over de politieke loopbaan van Dries van Agt (1971-1982)* (Culemborg 2008).

Waarschuwingen voor het einde van de Olympische Spelen werden in 1980 meer dan eens geuit, overigens ook door sportmensen zelf. Een en ander leidde tot een crisis in de Olympische beweging, zowel nationaal als internationaal. Met welke argumenten werd de maatschappelijke discussie in 1980 gevoerd? Hoe ver reikte de invloed van de verschillende actoren in het veld van de sport en hoe verhielden zij zich tot elkaar?

Voor het Internationaal Olympisch Comité vormden de jaren tussen 1964 en 1984 een roerige periode. In zijn studie over de geschiedenis van de Olympische Spelen deelt historicus Guttmann deze periode op in 'a time of troubles', 1964-1972, en 'the era of the boycott', 1972-1984.³⁴⁷ De scheiding tussen deze tijdperken is minder absoluut dan Guttmann doet voorkomen. Het 'boycottijdperk' zette zich al in de jaren zestig in en de belangrijkste karakteristiek van de 'problematische' episode, de worsteling van het IOC met apartheid in Zuid-Afrika, was ook nog na 1972 aanwezig. Problemen met dit land dienden zich reeds in 1958 aan, maar het duurde tot 1964 eer het IOC Zuid-Afrika daadwerkelijk weerde van de Spelen, omdat het Olympisch comité van dat land weigerde afstand te doen van het apartheidsbeleid van haar regering.³⁴⁸ De politiek van apartheid betekende dat Zuid-Afrika tot dan toe altijd aan de Spelen had deelgenomen met een volledig blank team. In 1968 kreeg het Zuid-Afrikaans Olympisch Comité een nieuwe kans, op voorwaarde dat ze een multiraciaal team naar de Spelen zou sturen. Toen een vijftigtal Afrikaanse, Aziatische en Oost-Europese landen met een boycot van de Olympische Spelen in 1968 dreigde, trok het IOC-bestuur de uitnodiging in.³⁴⁹ Pas in 1992, na de afschaffing van apartheid, zou Zuid-Afrika weer deelnemen aan de Olympische Spelen.

Er waren meer problemen rondom de Olympische Spelen van 1968, nadat onder andere in Tsjecho-Slowakije de Praagse Lente in augustus door Russisch militair ingrijpen ten einde kwam en in Mexico-Stad, het toneel van de Spelen, een studentendemonstratie tegen de Mexicaanse regering door ordetroepen bloedig werd beëindigd. Dat gebeurde in oktober 1968, tien dagen voor het begin van de Olympische Spelen. Beide gebeurtenissen hadden

³⁴⁷ Guttmann, *The Olympics*, 125-164.

³⁴⁸ In 1958 dreigde IOC-voorzitter Brundage het Zuid-Afrikaans Olympisch Comité (SAONGA) met uitsluiting van de Olympische Spelen. Brief van Avery Brundage aan SAONGA, aangehaald door: Kéba Mbaye, *The International Olympic Committee and South Africa* (Lausanne 1995) 276.

³⁴⁹ Donald Maclintosh, Hart Cantelon en Lisa Mcdermott, 'The IOC and South Africa. A lesson in transnational relations', *International Review for the Sociology of Sport* 28 (1993) 373-393, aldaar 382; Supreme Council for sport in Africa, Extraordinary session of the executive committee Brazzaville, 25th February 1968. Resolution on the admission of South Africa to the Olympic Games in Mexico, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 320.

uiteindelijk weinig effect op de doorgang en het verloop van de Spelen. Het sportevenement in 1968 wordt vooral herinnerd door een actie van twee Afro-Amerikaanse atleten. Bij de prijsuitreiking van de 200 meter hardlopen betraden Tommie Smith en John Carlos, winnaars van goud en brons, zonder schoenen het podium, balden tijdens het spelen van het Amerikaanse volkslied hun vuist in een zwarte handschoen en staken deze in de lucht: de zogenaamde Black Power-groet. Omdat dit een politiek statement was, werden beide atleten nog tijdens de Olympische Spelen door het Amerikaans Olympisch Comité geschorst en weggestuurd uit het Olympisch dorp.³⁵⁰

De Olympische Spelen van 1972 werden voor het eerst sinds de 'Hitler-Spelen' weer in Duitsland georganiseerd. Tijdens het sportevenement, dit maal in München, drongen op 5 september acht Palestijnse terroristen het Olympisch dorp binnen en gijzelden een deel van de Israëliische ploeg. Door mislukte onderhandelingen en weinig kordaat ingrijpen van de Duitse politie, overleefden elf Israëliërs de gijzeling niet.³⁵¹ De IOC-leden besloten in een inderhaast belegde vergadering nog diezelfde dag dat de Spelen zouden doorgaan, ondanks de moord op Olympische atleten. Volgens de officiële IOC-geschiedenis van David Miller was dit tegen de zin van Arabische Olympische comités, maar ook van het Nederlandse.³⁵² Chef de mission Bram Leeuwenhoek vond het in ieder geval 'onmenselijk de Spelen voort te zetten.'³⁵³ IOC-president Brundage sprak op een herdenkingsbijeenkomst de volgende dag woorden die beroemd zouden worden: 'The Games must go on, and we must continue our effort to keep them clean, pure and honest and try to extend the sportsmanship of the athletic field into other areas.'³⁵⁴

Voor Brundage was dit zijn laatste noemenswaardige taak als IOC-president.³⁵⁵ De Ier Michael Morris, beter bekend als Lord Killanin, sinds 1968 vicevoorzitter, werd in 1972 de

³⁵⁰ Volgens Guttman stuurde het Amerikaans Olympisch Comité de atleten weg onder druk van het IOC. Voorzitter Brundage had geen goed woord over voor Smith en Carlos. In privécorrespondentie aan de voorzitter van het organisatiecomité Ramirez Vazquez, noemde hij de actie een 'nasty demonstration against the United States flag by negroes.' Brief van Guttman aan Vazquez, 19 augustus 1969, aangehaald door: Guttman, *The Games must go on*, 245.

³⁵¹ De gijzelnemers eisten vrijlating van 234 Palestijnse gevangenen en twee leden van de Rote Armee Fraktion (RAF). Guttman, *The Olympics*, 138-140. Zie voor meer achtergronden over de gijzeling in München: Richard D. Mandell, *The Olympics of 1972* (Chapel Hill 1991); Aaron J. Klein, *Striking back. The 1972 Munich Olympics massacre and Israel's deadly response* (New York 2005).

³⁵² Miller, *The official history of the Olympic Games*, 203.

³⁵³ 'Brundage: "De Spelen worden voortgezet"', NRC Handelsblad, 6 september 1972.

³⁵⁴ De titel van Guttman's biografie van Brundage, *The Games must go on*, is hierop gebaseerd. Citaat aangehaald door: Miller, *The official history of the Olympic Games*, 203.

³⁵⁵ Al vóór de Olympische Spelen was bekend dat Brundage als voorzitter zou stoppen.

opvolger van Brundage.³⁵⁶ Ook de nieuwe voorzitter werd geconfronteerd met politieke problemen rondom de Olympische Spelen, die in 1976 in Montreal (Canada) werden gehouden. Omdat de Canadese regering slechts de Volksrepubliek China erkende en niet de Republiek China (het huidige Taiwan), werden sporters uit dit laatste land niet toegelaten tot Canada, terwijl juist zij, en niet sporters uit de Volksrepubliek, door het IOC werden erkend.³⁵⁷ Uiteindelijk nam de Volksrepubliek noch de Republiek deel aan de Spelen. Er was meer controverse in 1976 doordat een aanzienlijk aantal landen de Olympische Spelen boycotte. Omdat het nationale rugbyteam van Nieuw-Zeeland een wedstrijdturnee in het op sportgebied geïsoleerde Zuid-Afrika had gespeeld, eisten Afrikaanse Olympische comités, verenigd in het Supreme Council for Sport in Africa (SCSA), dat het IOC naast Zuid-Afrika ook Nieuw-Zeeland zou weren van de Olympische Spelen in Montreal. Omdat nog 26 andere landen sportcontacten onderhielden met Zuid-Afrika en rugby bovendien geen Olympische sport was, waardoor het IOC morele, noch juridische invloed had op de Nieuw-Zeelandse rugbybond, kreeg de Afrikaanse sportfederatie nul op het rekest. Dit leidde ertoe dat 28 Afrikaanse landen zich op het laatste moment terugtrokken van de Spelen.³⁵⁸

Moskou als gaststad in de Koude Oorlog

Voor de organisatie van de Spelen in Montreal in 1976 hadden ook Moskou en Los Angeles zich kandidaat gesteld, waardoor spanningen op politiek niveau tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten al sinds het begin van de jaren zeventig het veld van de sport binnendrongen. Dit vormde een van de redenen dat president Richard Nixon zich achter de

³⁵⁶ Morris was van adellijke afkomst en in die hoedanigheid zat hij in het Britse Hogerhuis (House of Lords). De naam Lord Killanin gebruikte hij zelf in officiële functies. Ook in journalistieke publicaties en literatuur over het IOC wordt steevast deze naam gebruikt.

³⁵⁷ Het IOC hield sinds 1952 vast aan een 'twee-China-beleid', waardoor het zowel de Volksrepubliek China (PRC) als de Republiek China (ROC, het huidige Taiwan) erkende. Deze dubbele recognitie was tegen het zere been van beide landen, maar omdat de Volksrepubliek zich uit protest hiertegen in 1958 terugtrok uit het IOC (gelijk de isolationistische politiek van het land) was het Olympisch comité van de ROC de facto de enige representant van China in het IOC en dus op de Olympische Spelen. Een belangrijk keerpunt was de zogenaamde 'pingpongdiplomatie'. Op persoonlijke uitnodiging van Mao Zedong speelde het nationale tafeltennisteam van de Verenigde Staten in 1971 een serie wedstrijden in de Volksrepubliek China. Het was voor het eerst sinds 1949 dat China haar deuren opende voor een Amerikaanse delegatie. Espy, *The politics of the Olympic Games*, 147; Victor D. Cha, 'A theory of sport and politics', *The International Journal of the History of Sport* 26 (2011) 1581-1610, aldaar 1594.

³⁵⁸ Nicholas Evan Sarantakes, *Dropping the torch. Jimmy Carter, the Olympic boycott, and the Cold War* (Cambridge 2011) 31.

kandidatuur van Los Angeles schaarde.³⁵⁹ Dat het selectieproces werd opgevat als een tweestrijd, terwijl er drie kandidaat-steden waren, zegt veel over het Koude Oorlog-paradigma. Toen Montreal in mei 1970 werd verkozen boven Moskou en Los Angeles, uitte burgemeester van de Californische stad Sam Yorty in *The New York Times* zijn gemengde gevoelens door te zeggen dat de uitslag van de stemming bepaald was door 'strong political overtones'. Tegelijkertijd was hij echter opgelucht dat de Spelen bleven voorbehouden aan de 'free world'.³⁶⁰ Het Russische persbureau TASS zag in de keuze voor de Canadese stad juist een Noord-Amerikaanse samenzwering.³⁶¹

In oktober 1974 besloten de leden van het IOC in een ongebruikelijk geheime vergadering om de Olympische Spelen van de XXIIe Olympiade (1980) toe te wijzen aan Moskou.³⁶² Volgens de Amerikaanse historicus Nicholas Sarantakes was dit om een tweetal redenen logisch, redenen die alles te maken hebben met het feit dat Los Angeles naast Moskou de enige kandidaat was voor de Spelen in 1980.³⁶³ Omdat de Olympiade in 1976 ook al in Noord-Amerika zouden worden gevierd, en het IOC graag wilde rouleren tussen verschillende continenten, was het niet vreemd dat niet Los Angeles, maar Moskou de eer kreeg om als gastheer op te treden. Daarnaast was het Amerikaanse Lake Placid de enige stad die de Winterspelen van 1980 zou willen organiseren, en omdat het IOC geen duidelijke kant wilde kiezen in de Koude Oorlog, zou het niet verstandig zijn om óók de Zomerspelen in de Verenigde Staten te houden.³⁶⁴ Maar er zijn op zijn minst nog twee factoren van belang.

³⁵⁹ Rodney Rood, lid van het Los Angeles organisatiecomité, wist de aandacht van het Witte Huis te trekken (in een zoektocht naar steun voor het bid) toen hij de kandidatuur van Moskou in het kader van de Koude Oorlog bezag. De strijd tussen Los Angeles en Moskou was voor de Amerikaanse organisatie 'a confrontation to determine international public appeal under the guise of non-politics – the award of the Summer Olympic Games of 1976'. Brief van Rood aan Haldeman, 13 januari 1970, aangehaald door: Sarantakes, *Dropping the torch*, 33.

³⁶⁰ Michael Katz, 'Montreal gets 1976 Summer Olympics, Denver is awarded Winter Games', *New York Times*, 13 mei 1970; Espy, *The politics of the Olympic Games*, 132.

³⁶¹ Volgens Hazan noemde TASS de afwijzing van Moskou a 'blow to the Olympic movement and its ideas.' Hazan, *Olympic sports and propaganda Games*, 71.

³⁶² Volgens Hazan werden de kiesbriefjes na afloop zelfs om niet nader te verklaren redenen in de Danube gegooid. *Ibidem*, 1.

³⁶³ Sarantakes, *Dropping the torch*, 42.

³⁶⁴ Vanaf de instelling van de Olympische Winterspelen in 1924 tot en met 1936 was het gebruikelijk dat deze in hetzelfde land plaatsvonden als de Zomerspelen. Enkel toen Amsterdam de Olympische Zomerspelen organiseerde (1928), week het IOC in deze periode uit naar een andere locatie, namelijk St. Moritz, Zwitserland. Dit had uiteraard alles te maken met het gebrek aan 'winterse voorwaarden' in Nederland. Sinds 1936, toen zowel de Olympische Zomer- als Winterspelen in Duitsland plaatsvonden, kwam het niet meer voor dat hetzelfde land beide sportevenementen organiseerde. Met de geografische uitbreiding van het speelveld van de Olympische Spelen, werd het, zoals het Amsterdamse voorbeeld duidelijk maakte, steeds lastiger om ook de Winterspelen in hetzelfde land te houden als de Zomerspelen. Latere Olympische locaties als Australië (1956) en Mexico (1968) kennen immers geen winters klimaat.

Baruch Hazan benadrukt dat de campagne van de Moskou-organisatie, symbolisch, maar ook financieel en infrastructureel, erg sterk was en het IOC positief beïnvloedde: 'a brilliantly executed strategic operation.'³⁶⁵ Daarnaast speelde ook de groeiende 'Olympische markt' een rol. Het voor het eerst vieren van de Olympiade in het socialistische blok paste uitstekend binnen het doel van het IOC een steeds groter deel van de wereld te betrekken bij de Olympische beweging. Met het aftreden van de als anticommunist bekend staande voorzitter Avery Brundage was in 1972 bovendien een belangrijk obstakel weggenomen.³⁶⁶

In augustus 1973, dus nog vóór de selectieprocedure van de Spelen in 1980, had Moskou de Universiade georganiseerd, een miniatuurversie van de Olympische Spelen voor studenten. Hoewel niet officieel gelieerd aan het IOC of het instituut van de Olympische Spelen, bezocht Lord Killanin dit evenement en sprak er zelfs tijdens de openingsceremonie. Deze studentenolympiade is om twee uiteenlopende redenen van belang. Allereerst bleek het voor Moskou een ideale gelegenheid om de wereld, en het IOC in het bijzonder, te laten zien dat het met de organisatie van een dergelijk grootschalig evenement (met 4000 studentenatleten, hun entourage, journalisten en publiek, afkomstig uit zeventig verschillende landen) wel goed zat. De Universiade was volgens Hazan louter bedoeld om het Russische organisatievermogen te demonstreren.³⁶⁷ Tegelijkertijd, hier legt vooral Espy de nadruk op, gingen als gevolg van de Universiade voor het eerst stemmen op om de Olympische Spelen in Moskou te boycotten, mocht het IOC besluiten ze toe te kennen aan die stad.³⁶⁸

De belangrijkste redenen voor deze protesten, voornamelijk uit Engeland en de Verenigde Staten, waren beschuldigingen van het consequent beledigen en uitjoelen van het Israëliëse team door jonge Russische supporters en het mishandelen van Russisch-Joodse fans door beveiligers.³⁶⁹ In Groot-Brittannië zette *The Times* naar aanleiding van deze misstanden openlijk vraagtekens bij eventuele Olympische Spelen in Moskou, op dat moment nog de enige kandidaat voor 1980.³⁷⁰ Een van de opposanten was de prominente Britse columnist Bernard Levin, die in dezelfde krant het IOC waarschuwde voor het maken

³⁶⁵ Hazan, *Olympic sports and propaganda Games*, 77.

³⁶⁶ *Ibidem*, 84-85.

³⁶⁷ *Ibidem*, 74.

³⁶⁸ Espy, *The politics of the Olympic Games*, 158-159.

³⁶⁹ Jim Railton, 'Israeli sportsmen lodge Moscow protest', *The Times*, 21 augustus 1973; 'Soviet security men beat up Jews', *The Times*, 22 augustus 1973.

³⁷⁰ Jim Railton, 'Red tape of Moscow may be too much for athletes', *The Times*, 15 september 1973.

van 'not just a mistake, but the same mistake as its predecessor did in 1936', daarmee uiteraard refererend aan de Olympische Spelen in Berlijn.³⁷¹ Levin was hiermee de eerste in een reeks commentatoren, politici en sportbestuurders die de vergelijking met 1936 aanhaalden. In de Verenigde Staten kwam na de Universiade protest van veertig Congresleden, maar ook van het Amerikaans Olympisch Comité (USOC).³⁷² Na de toewijzing van de Olympische Spelen aan Moskou klonken in de Verenigde Staten her en der bezwaren, maar volgens historicus Umberto Tulli duurde dit niet lang: 'Since (...) the Games were still far, the Olympic issue lost momentum and importance in the public debate.'³⁷³

In de internationale politiek waren de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie elkaar sinds het begin van de jaren zestig steeds meer genaderd. Na de Cubacrisis in oktober 1962 verbeterden de relaties tussen de twee grootmachten, opgelucht dat een nucleaire oorlog was voorkomen.³⁷⁴ De bekende rode telefoon die het Witte Huis in direct contact bracht met het Kremlin werd een symbool van wederzijds begrip, de toespraken van beide staatshoofden werden milder en ze sloten daarnaast tal van verdragen. Deze hadden betrekking op het verbeteren van onderlinge economische betrekkingen en het beperken van de wapenwedloop, waarvan de Strategic Arms Limitation Talks (SALT) het belangrijkste product was.³⁷⁵ In 1975 werden daarnaast de Helsinki-akkoorden ondertekend door 35 landen, waaronder de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Deze verdragen benadrukten behalve de Russische hegemonie over Oost-Europa, voornamelijk het belang van

³⁷¹ Bernard Levin, 'The Games in Moscow we must not play', *The Times*, 21 augustus 1973.

³⁷² Espy, *The politics of the Olympic Games*, 159. In 1936 werd het Amerikaans Olympisch Comité nog afgekort tot AOA. Sinds 1961 wordt USOC gebruikt.

³⁷³ Umberto Tulli 'Paradoxes of humanism. Human rights advocacy, the Olympic Movement, and the 1980 Olympic boycott', *IOC Postgraduate Research Grant Programme* (2011) 1-32, aldaar 15. Tulli schreef dit artikel voor het IOC Olympic Studies Centre, het wetenschappelijk bureau van het IOC. Dit paper is voornamelijk gebaseerd op archiefmateriaal van het IOC en de Amerikaanse regering en is daarom erg nuttig.

³⁷⁴ In oktober 1962 liepen spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie op, nadat beide grootmachten (middel)lange afstands-raketten op elkaar hadden gericht (de VS hadden kernraketten in Turkije en Italië gestationeerd, Rusland op Cuba). Toen president Kennedy's eis tot ontmanteling van de bases op Cuba niet werd gehonoreerd en de VS overgingen tot een militaire blokkade van het eiland, groeide de angst voor een nucleaire oorlog. Uiteindelijk liep de crisis met een sissier af. Na intensief overleg tussen Chroesjtsjov en Kennedy werd besloten de raketinstallaties op Cuba, alsmede in Turkije en Italië te ontmantelen.

³⁷⁵ John Lewis Gaddis, *Russia, the Soviet Union and the United States. An interpretive history* (2^e druk; New York 1990) 277. Vooral SALT I (1969-1972) en II (1972-1979) droegen bij aan de sfeer van detente. SALT I was bedoeld 'to contribute to the relaxation of international tension and the strengthening of trust between States.' Voor de exacte tekst van SALT I: <<http://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#text>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 28 april 2012).

mensenrechten en humanitaire vrijheden. Bovendien werd contact tussen Oost en West gestimuleerd, 'including sports meetings and competitions of all sorts.'³⁷⁶

Het buitenlandse beleid van de Amerikaanse president Jimmy Carter, die in januari 1977 zijn intrek nam in het Witte Huis, sloot aan bij de groeiende waardering voor mensenrechten waaraan de Helsinki-akkoorden uiting gaven. Het wereldwijd bevorderen van deze rechten was het belangrijkste speerpunt in het buitenlandbeleid dat Carter in mei 1977 publiek maakte.³⁷⁷ Deze focus op mensenrechten, gecombineerd met Carters (aanvankelijke) geloof in detente, maakte het beleid van zijn regering ambivalent, in sommige gevallen zelfs tegenstrijdig.³⁷⁸ Het benadrukken van mensenrechten leidde tot een verwijdering tussen Carter en Sovjetleider Leonid Brezhnev, omdat de Amerikaanse president ook expliciet verwees naar de rechten van Russische dissidenten.³⁷⁹ Hierin ging hij echter niet zo ver dat hij een boycot van de Olympische Spelen in Moskou overwoog. In juli 1978 wees hij dit zelfs uitdrukkelijk af toen op een persconferentie werd gevraagd naar zijn mening over een boycot als protest tegen de Russische behandeling van dissidenten. 'This is a decision that will be made by the U.S. Olympic Committee', aldus de president. 'My own hope is that the American athletes will participate in the 1980 Olympics.'³⁸⁰

Carters opstelling veranderde toen het Rode Leger aan het einde van het jaar 1979 Afghanistan binnenviel. In september had Hafizullah Amin daar de macht gegrepen in de communistische partij en dientengevolge in het land.³⁸¹ Zijn repressieve houding tegen

³⁷⁶ Voor de exacte tekst van de 'Helsinki-verklaring': <<http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 28 april 2012).

³⁷⁷ Robert A. Strong, *Working in the world. Jimmy Carter and the making of American foreign policy* (Louisiana 2000) 75.

³⁷⁸ Volgens John Gaddis en Robert Strong werd dit versterkt door de invloed van extremen in Carters naaste omgeving. Kort gezegd stond minister van Buitenlandse Zaken Cyrus Vance een 'soft approach' richting de Sovjet-Unie voor, door middel van dialoog, terwijl de Nationale Veiligheidsadviseur Zbigniew Brzezinski een 'hard approach' bepleitte, om offensief het communisme te bestrijden. Gaddis, *Russia*, 299-300; Strong, *Working in the world*, 98-99.

³⁷⁹ Carter stuurde kernegeleerde en Sovjetcriticus Andrej Sacharov in februari 1977 een persoonlijke brief en ontving de dissident Vladimir Bukovsky in het Witte Huis, waarop Brezhnev furieus reageerde omdat hij meende dat Carter in binnenlandse zaken interfereerde. Strong, *Working in the world*, 82.

³⁸⁰ Jimmy Carter, 'News Conference of July 20 (excerpts)', *Department of State Bulletin* 2018 (1978) 12. Het *Department of State Bulletin* is een uitgave van het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten, waarin toespraken, interviews, persberichten en overige informatie met betrekking tot het buitenlands beleid van de VS worden gepubliceerd. Ze zijn toegankelijk via de website <<http://archive.org>>, van de non-gouvernementele organisatie The Internet Archive.

³⁸¹ Vladislav M. Zubok, *A Failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill 2007) 260.

politieke tegenstanders wekte de toorn van met name secretarisgeneraal Brezhnev.³⁸² Afghanistan lag binnen de communistische invloedssfeer en hoewel dat land (financieel en militair) steeds afhankelijker werd van de Sovjet-Unie, was Amin niet populair in het Kremlin, juist omdat hij deze afhankelijkheid in woord en gebaar bestreed.³⁸³ Vooral zijn vermeende pro-Westerse en anti-Russische oriëntatie, en zijn banden met de Amerikaanse inlichtingendienst CIA waren verdacht in Moskou.³⁸⁴ Volgens Hassan Kakar was angst voor Amerikaanse invloed aan haar zuidelijke grenzen en de daarmee samenhangende noodzaak tot stabilisatie voor de Sovjet-Unie de voornaamste reden om Afghanistan binnen te vallen.³⁸⁵ In de nacht van 24 op 25 december 1979 staken Russische troepen de grens met Afghanistan over, volgens het Kremlin op verzoek van Amin. Deze werd echter direct vermoord door Russische soldaten en vervangen door Babrak Karmal, een marionet van Brezhnev.

President Carter reageerde furieus op de Sovjetinvasie. In een televisie-interview op 1 januari 1980 waarschuwde hij de Sovjetleiders dat 'they cannot have taken this action to violate world peace without paying severe political consequences.'³⁸⁶ Later verklaarde Carter meermaals dat de inval in Afghanistan de grootste dreiging was voor de wereldvrede sinds de Tweede Wereldoorlog.³⁸⁷ Omdat de Sovjet-Unie, in tegenstelling tot in 1956 (Hongarije) en 1968 (Tsjecho-Slowakije) nu een land binnenviel dat niet tot het socialistische blok behoorde, werd deze actie in Washington als ernstiger beoordeeld. De politieke gevolgen lieten niet lang op zich wachten. Carter riep zijn ambassadeur terug uit Moskou, trok SALT II in, kondigde een graanboycot af en overwoog deelname aan de Olympische Spelen in Moskou te annuleren.³⁸⁸

³⁸² Brezhnev vatte volgens Zubok en Kakar de moord op Nur Muhammed Taraki, Amins voorganger, persoonlijk en emotioneel op. M. Hassan Kakar, *Afghanistan. The Soviet invasion and the Afghan response* (Berkeley 1995) 39; Zubok, *A failed empire*, 262.

³⁸³ Kakar, *Afghanistan*, 42.

³⁸⁴ Aleksandr Antonovich Lyakhovskiy, 'Inside the Soviet invasion of Afghanistan and the seizure of Kabul, December 1979', *Cold War International History Project* 51 (2007) 1-67, aldaar 5. Zubok verbindt de geplande invasie in Afghanistan echter ook aan de stationering van nieuwe middellangeafstandsraketten in Europa, die de NAVO-landen in december 1979 overeenkwamen. Zubok, *A failed empire*, 263-264.

³⁸⁵ Kakar, *Afghanistan*, 48-49.

³⁸⁶ David Cross, 'Mr Brezhnev "lied to White House" over Afghanistan coup', *The Times*, 2 januari 1980.

³⁸⁷ Jimmy Carter, 'State of the Union Address, January 23, 1980', *Department of State Bulletin* 2035 (1980) A; Jimmy Carter, "'Meet the Press" Interview, January 20 1980', *Department of State Bulletin* 2036 (1980) 29-31, aldaar 29.

³⁸⁸ SALT II moest op dat moment nog door de Senaat worden geratificeerd. Gaddis, *Russia*, 310.

Boycot!

Dit laatste voorstel kwam voor het eerst ter sprake tijdens een ontmoeting tussen de Amerikaanse onderminister van Buitenlandse Zaken Warren Christopher en verschillende NAVO-ambassadeurs op nieuwjaarsdag van het jaar 1980.³⁸⁹ De geruchten over een mogelijke boycot van de Olympische Spelen leidden tot een schrijven van Robert Kane en Donald Miller, voorzitter en directeur van het Amerikaans Olympisch Comité (USOC), aan president Carter. Daarin wezen zij een boycot fundamenteel af, omdat die in strijd zou zijn met de principes van de Olympische beweging, die de politiek buiten de deur wilde houden.³⁹⁰

Op 4 januari 1980 sprak Carter de natie toe. In zijn nieuwjaarstoespraak richtte de president zich ook tot zijn bondgenoten én de Sovjet-Unie. Hij deed een beroep op 'vredelievende' staten om ook actie te ondernemen, waarbij een van de nader uit te werken opties het boycotten van de Olympische Spelen was. Carter riep de Sovjet-Unie op de strijd in Afghanistan te staken: 'the Soviet Union must realize that its continued aggressive actions will endanger both the participation of athletes and the travel to Moscow by spectators who would normally wish to attend the Olympic Games.'³⁹¹ Op 20 januari 1980 dreigde de president voor het eerst concreet met een boycot van de Spelen in Moskou. In een brief aan het Amerikaans Olympisch Comité, waarvan Carter erevoorzitter was, riep hij op om het Internationaal Olympisch Comité onder druk te zetten om de Olympische Spelen te verplaatsen, annuleren of uit te stellen. 'If the International Olympic Committee rejects such a USOC proposal, I urge the USOC (...) not to participate in the Moscow Games,' schreef Carter. Hij gaf daarnaast aan wel degelijk geloof te hechten aan het Olympische principe van a-politieke sport, maar er stond nu eenmaal meer op het spel: 'the security of our nation and the peace of the world.'³⁹² Diezelfde dag maakte Carter zijn opinie ook aan de rest van de Verenigde Staten bekend in het interviewprogramma Meet the Press. Hij stelde de Russen

³⁸⁹ Volgens Sarantakes offerde de West-Duitse ambassadeur voor de NAVO Pauls de optie om de Spelen te boycotten. Tulli neemt deze suggestie over. In de epiloog van de tweede druk van Richard Espy's *The politics of the Olympic Games* refereert ook hij aan Pauls. Sarantakes, *Dropping the torch*, 80; Tulli, 'Paradoxes', 22; Espy, *The politics of the Olympic Games* (2^e druk; Berkely en Londen 1981) 189; Michael Hornsby, 'Nato plans retaliation against Moscow', *The Times*, 2 januari 1980.

³⁹⁰ Brief van Kane en Miller aan Carter, 3 januari 1980, aangehaald door: Sarantakes, *Dropping the torch*, 79.

³⁹¹ Jimmy Carter, 'Presidents Address, January 4, 1980', Department of State Bulletin 2034 (1980) A-B.

³⁹² Jimmy Carter, 'Summer Olympics in Moscow. President Carter's letter of January 20, 1980, to Robert Kane, President of the U.S. Olympic Committee', Department of State Bulletin 2036 (1980) 50-51.

een deadline. Als zij zich niet binnen een maand uit Afghanistan zouden terugtrekken, zou Carter zijn steun aan de Amerikaanse deelname aan de Spelen intrekken.³⁹³ Door op nationale televisie te verschijnen drong niet alleen de politiek verder de sport binnen, maar de president creëerde daarnaast ook ruimte voor actoren uit de bredere maatschappij om zulks te doen.

Twee zaken vallen op aan Carters brief aan het USOC en zijn interview op tv. Allereerst was het stellen van een deadline volgens veel historici een wassen neus. Voor Derick Hulme was dit vooral 'a rhetorical ploy to attempt to create the impression that the United States was willing to give the Soviets a chance to mend their ways before proceeding in a decisive fashion.'³⁹⁴ David Kanin ziet de deadline als 'an arbitrary position, one neither allowing much time for a South Asian settlement nor clearly showing athletes that, indeed they would not be going to Moscow.'³⁹⁵ Volgens Nicholas Sarantakes was het pure Koude Oorlog-retoriek. Het stellen van een eis had een doel: 'take the onus off the United States and Carter for ruining or even destroying the Olympic Games (...) and put it on the Soviet Union.'³⁹⁶

Uit het feit dat Carter in dit stadium inging op de mogelijkheid dat hij zijn steun aan de Amerikaanse uitzending naar de Olympische Spelen zou moeten intrekken, blijkt daarnaast impliciet dat de president weinig fiducia had in de flexibiliteit van het IOC om de Spelen te verplaatsen, annuleren of uit te stellen. Het conservatisme, waarvoor Avery Brundage's frase 'the Games must go on' een meer dan passende metafoor was, was zeker in de Verenigde Staten niet onbekend. Brundage, de man die twintig jaar lang de machtigste man in de internationale sport was geweest, was immers een van meest uitgesproken protagonisten van dit conservatisme. En Brundage was een Amerikaan.³⁹⁷ Maar Carter kon ook uit contemporaine bronnen putten. IOC-voorzitter Lord Killanin had meerdere malen laten weten dat het onwenselijk en onmogelijk was de Spelen te verplaatsen, dan wel te annuleren.³⁹⁸ Zoals Sarantakes terecht opmerkt, 'cities need six to eight years to prepare for

³⁹³ Carter, "'Meet the Press" Interview'.

³⁹⁴ Derick L. Hulme, *The political Olympics. Moscow, Afghanistan, and the U.S. boycott* (New York, Westport en Londen 1990) 18.

³⁹⁵ David B. Kanin, *A political history of the Olympic Games* (Boulder 1981) 120.

³⁹⁶ Sarantakes, *Dropping the torch*, 95-96.

³⁹⁷ Voor achtergronden over Avery Brundage, zie Guttman, *The Games must go on*.

³⁹⁸ Olympic year message from Lord Killanin, President of the International Olympic Committee, 3rd January 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1127; 'Athletes come first for Olympic chief', *The Times*, 3 januari 1980; John Hennesy, 'Lord Killanin rules out change of site for Olympics', *The Times*, 21 januari 1980.

the Olympics for a reason.³⁹⁹ Robert Kane, voorzitter van USOC en aanvankelijk fel tegenstander van een boycot, schatte in een hoorzitting van het Huis van Afgevaardigden op 23 januari 1980 de mogelijke kosten van verplaatsing van de Spelen op een half miljard euro; een illusie dus. Het logische gevolg zou derhalve een Amerikaanse boycot van de Spelen zijn.⁴⁰⁰ De getuigenis van Kane had trouwens weinig effect, een dag later stemde het Huis zeer overtuigend voor een boycot van de Spelen in Moskou, een week later gevolgd door de Senaat. Naast politieke steun had president Carter ook de gunst van een groot deel van de Amerikaanse bevolking, onder andere dankzij invloedrijke journalisten en columnisten.⁴⁰¹ Ondanks dit brede nationale mandaat was het voor een effectieve en geloofwaardige boycot noodzakelijk om op zijn minst nog twee betrokken partijen te overtuigen: het USOC en bevriende regeringen.

Het USOC had het laatste woord over deelname in Moskou, en hoewel Carter dwingende maatregelen als het intrekken van paspoorten wel overwoog, achtte hij het wenselijk een boycot door middel van diplomatie te bereiken. De belangrijkste actoren binnen het veld van de sport waren de eerder genoemde USOC-bestuurders Kane en Miller. Het monopolie op legitiem gezag binnen dit veld werd echter ernstig ondermijnd door de Amerikaanse president. Van enig overleg met Carter was geen sprake. 'They had been informed, nothing more', concludeert Sarantakes over de positie van de sportbestuurders.⁴⁰² Met name Lloyd Cutler, de persoonlijke adviseur van Carter, oefende druk uit op het USOC. En hoewel Kane en Miller de drastische maatregelen die het Witte Huis voorstond in principe afwezen, gingen ze wel in op de aansporing het IOC te verzoeken de Spelen te verplaatsen, annuleren of uit te stellen. Op een IOC-vergadering in Lake Placid op 8 februari 1980, aan de vooravond van de Olympische Winterspelen, verzocht Kane de IOC-leden, op basis van de Russische schending van het Olympisch Handvest, om de Spelen te verplaatsen uit Moskou.⁴⁰³ Ironisch genoeg lapte Kane hiermee zelf dit handvest aan zijn laars, aangezien

³⁹⁹ Sarantakes, *Dropping the torch*, 140.

⁴⁰⁰ *Ibidem*.

⁴⁰¹ Volgens Sarantakes bepaalden zij voor een belangrijk deel de steun van de bevolking: 'the news media intervened and became the decisive factor in tipping the scales in favor of a boycott.' Sarantakes haalt onder meer peilingen van locale kranten als *Washington Star*, *San Francisco Chronicle* en *Chicago Tribune* aan. Het meest betrouwbaar is vermoedelijk een Gallup Poll waaruit eind januari duidelijk werd dat 56 procent van de Amerikaanse bevolking een boycot steunde. *Ibidem*, 84-86; Kanin, *A political history*, 118.

⁴⁰² Sarantakes, *Dropping the torch*, 107.

⁴⁰³ *Ibidem*, 122; John Hennesy, 'IOC told that 'act of war' justifies Moscow boycott', *The Times*, 9 februari 1980.

Olympische comités behoorden vrij te zijn van regeringsinvloeden.⁴⁰⁴ Op dezelfde vergadering richtte ook de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Cyrus Vance zich tot de IOC-leden. Hoewel dit op zich al merkwaardig was, zorgde de toon en inhoud van zijn boodschap voor 'geschokte' reacties bij IOC-leden.⁴⁰⁵ Zonder nog te refereren aan de deadline van een maand onderstreepte Vance zonder omhaal: 'We will oppose the participation of an American team in any Olympic Games in the capital of an invading nation.'⁴⁰⁶ Ondanks, of zoals Sarantakes beargumenteert, dankzij deze politiek geladen speech besloot het IOC unaniem om de Spelen in Moskou te laten doorgaan; een uitkomst die gezien het conservatisme van de Olympische beweging niet als een verrassing kon komen.⁴⁰⁷ In een persverklaring na afloop van de vergadering wenste Lord Killanin de discussie over verplaatsing of boycot van de Spelen de kop in te drukken: 'The very existence of the Olympic Games (...) is at stake', waarschuwde hij.⁴⁰⁸

Op 20 februari 1980 verkeerde de Amerikaanse regering in de wetenschap dat enerzijds Russische troepen nog steeds in Afghanistan waren en het ultimatum dat Carter een maand eerder had gesteld dus was verlopen, en dat anderzijds het IOC niet wilde meewerken aan verplaatsing van de Olympische Spelen uit Moskou. In een verklaring liet het Witte Huis weten dat zij het USOC dwingend adviseerde geen team naar Moskou te sturen.⁴⁰⁹ USOC weigerde echter zonder slag of stoot mee te gaan in de, als advies vermomde, dictaten vanuit Washington en besloot eerst haar leden op 12 april 1980 te raadplegen. In de tussentijd waren de Olympische Winterspelen in de VS een enorm sportief succes, met name door het zogenaamde miracle on ice.⁴¹⁰ Uit opiniepeilingen die na de

⁴⁰⁴ Regel 24C van het Olympisch Handvest uit 1980 stelt: 'NOC's must be autonomous and must resist all pressures of any kind whatsoever, whether of a political, religious or economic nature.' International Olympic Committee, Olympic Charter. 1980 Provisional (Lausanne 1980) 15.

⁴⁰⁵ Jonh Hennesy, 'Tough Vance speech on Olympics angers rather than sways IOC', The Times, 10 februari 1980.

⁴⁰⁶ Cyrus Vance, 'U.S. favors transfer of Summer Olympics. Remarks before the 82d session of the opening of the International Olympic Committee (IOC) in Lake Placid, New York, on February 9, 1980', Department of State Bulletin 2036 (1980) 50.

⁴⁰⁷ Sarantakes, Dropping the torch, 126

⁴⁰⁸ Statement by Lord Killanin, President of the International Olympic Committee, Lake Placid, 12th February 1980, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1127.

⁴⁰⁹ 'U.S. withdraws from Summer Olympics. White House statement, February 20, 1980', Department of State Bulletin 2037 (1980) 46.

⁴¹⁰ Deze naam heeft betrekking op de wedstrijd van het Amerikaanse ijshockeyteam tegen dat van de Sovjet-Unie, de grote favoriet, op 22 februari 1980. De VS wonnen de wedstrijd met 4-3, waardoor het kon doorstomen naar de finale, waarin het Finland zou verslaan. Sarantakes, Dropping the torch, 132-133; Tulli, 'Pardoxes', 25. Aan The miracle on ice zijn verschillende boeken gewijd, onder andere: John Powers en Arthur

Winterspelen werden gehouden, bleek dat de Amerikaanse steun voor een boycot van de Zomerspelen afnam.

In de aanloop naar de belangrijke vergadering van het USOC zetten verschillende politici, uit zowel regering als Congres, druk op het Comité en de Olympische atleten. Dit gebeurde grofweg op vier manieren. Allereerst nodigde president Carter de Olympische atleten uit in het Witte Huis, vertelde hen dat een boycot onvermijdelijk was en dat presidentiële maatregelen in het uiterste geval uitzending konden beletten (21 maart 1980).⁴¹¹ Daarnaast praatten onder anderen onderminister van Buitenlandse Zaken Warren Christopher en minister van Defensie Harold Brown in op een vijftigtal Amerikaanse leden van het Olympisch comité die uiteindelijk zouden stemmen over een boycot (3 april 1980). Zij onderstreepten dat het afwijzen van een boycot de nationale veiligheid zou bedreigen.⁴¹² Carter stuurde bovendien voorzitter Kane, maar ook de andere 275 leden, een telegram waarin hij aangaf dat deelname in Moskou een erkenning van het Russische beleid zou zijn (6 april 1980).⁴¹³ Ten slotte probeerde vicepresident Walter Mondale de afgevaardigden van de verschillende bonden een laatste duwtje te geven door hen voorafgaand aan de cruciale vergadering in Colorado te wijzen op hun verantwoordelijkheid als Amerikaans staatsburger, aangezien iedereen offers zou moeten brengen (12 april 1980). Mondale vergeleek de Spelen in Moskou met die in Berlijn in 1936 door te beweren dat Hitler door de massaal bijgewoonde Spelen en de propaganda die hij ermee kon bedrijven, de legitimiteit had gekregen die hij zocht. 'History rarely offers us a second chance', betoogde Mondale. 'If we fail to seize this one, history itself may fail us.'⁴¹⁴

De Amerikaanse autoriteiten refereerden in deze maanden vaak aan 1936 en de zogenaamde propaganda die Moskou op de Spelen zou loslaten. Deze referentie is opmerkelijk. Ze hadden sinds 1974, het moment dat Moskou de Olympische Spelen kreeg toegewezen, de tijd om te ageren tegen het vermeende propagandistische karakter dat de Olympiade zou krijgen. Echter pas op het moment dat de Russen Afghanistan binnenvielen,

C. Kaminsky, *One goal. A chronicle of the 1980 U.S. Olympic hockey team* (New York 1984); Wayne Coffey, *The boys of winter. The untold story of a coach, a dream, and the 1980 U.S. Olympic hockey team* (New York 2005).

⁴¹¹ Hazan, *Olympic sports and propaganda Games*, 125; Hulme, *The political Olympics*, 34.

⁴¹² *Ibidem*, 26.

⁴¹³ *Ibidem*; Sarantakes, *Dropping the torch*, 185-186.

⁴¹⁴ Walter Mondale, 'U.S. Call for an Olympic boycott. Address before the U.S. Olympic Committee House of Delegates in Colorado Springs, Colorado, on April 12, 1980', *Department of State Bulletin* 2038 (1980) 14-15, aldaar 15.

waarmee volgens de bewindslieden de Amerikaanse belangen in het geding kwamen, gebruikten ze de propaganda van de Russen als motief om de Spelen te boycotten.⁴¹⁵

Carters beleid om de vertegenwoordigers van alle sporten in de VS te beïnvloeden, had effect. Met 1604-797 stemmen besloten zij op 12 april 1980 de Olympische Spelen in Moskou te boycotten.⁴¹⁶ Volgens Hulme was de druk van de Amerikaanse regering te sterk voor het USOC.⁴¹⁷

'Only if many nations act in concert would it be a good idea' had Carter op 2 januari 1980 in zijn dagboek geschreven. Met 'it' bedoelde hij een eventuele boycot.⁴¹⁸ Het doel was zo veel mogelijk landen mee te krijgen in een boycot, waarbij het van belang was dat vooral de grote sportlanden zich zouden aansluiten, zodat de Olympische Spelen zo veel mogelijk van hun waarde zouden verliezen. Carter benaderde derhalve honderd regeringsleiders, waarvan twintig de hoogste prioriteit genoten.⁴¹⁹ De lobby voor de gunst van de regeringen van Canada, Japan, West-Duitsland, Groot-Brittannië en Frankrijk, werd uitgevoerd met de conventionele 'state-to-state-diplomacy'; in Afrika werd de hulp van de zwarte oud-bokser Mohammed Ali ingezet, die namens Carter verschillende staatshoofden bezocht. Hij overtuigde een aantal van hen, maar bereikte bij anderen ook het tegendeel, omdat zijn komst door hen als minachting werd ervaren.⁴²⁰ Ali bezat als zwarte, succesvolle oud-atleet wel het nodige relevante symbolisch kapitaal om enig succes te boeken, maar hij bleef toch ook een sportman die zich in het veld van de (internationale) politiek begaf.

⁴¹⁵ In de boycotdiscussie in de VS werd de erfenis van 1936 zowel door voor- als tegenstanders van een Olympische boycot aangehaald. Zij die niet naar Moskou wilden, claimden dat door in de jaren dertig in Berlijn te sporten, Hitler zijn propagandastunt had kunnen doorzetten waarmee de Tweede Wereldoorlog haast een fait accompli was. Een dergelijk fiasco moest worden voorkomen nu de Olympische Spelen wederom in een totalitaire staat werden gevierd, meenden Carter c.s. Zij die wel naar Moskou wensten te gaan, beriepen zich echter óók op de herinnering aan Berlijn. Op het moment dat de boycotdiscussie op zijn felst was, overleed Olympisch kampioen Jesse Owens († 31 maart 1980), de zwarte atleet die een heldenstatus genoot in de VS en ver daar buiten. Owens, zo zeiden de anti-boycotters, had door zijn legendarische optreden in Berlijn juist Hitlers raciale opvattingen betwist.

⁴¹⁶ Het grote aantal stemmen is te verklaren door het feit dat de meeste van de 275 afgevaardigden volgens een ingewikkeld gewogen systeem meerdere stemmen mochten uitbrengen.

⁴¹⁷ Hulme, *The political Olympics*, 36.

⁴¹⁸ Jimmy Carter, *White House diary* (New York 2010) 387.

⁴¹⁹ Uit notulen van een vergadering van de Nationale Veiligheidsraad op 2 januari blijkt dat veiligheidsadviseur Brzezinski een deelname van minstens dertig landen aan de boycotcampagne bepleitte. Sarantakes, *Dropping the torch*, 81; Hulme, *The political Olympics*, 43-44.

⁴²⁰ Daniel arap Moi (Kenia) en William Tolbert (Liberia) steunden Ali en Carter, Julius Nyerere (Tanzania), Alhaji Shehu Shagari (Nigeria) en Leopold Senghor (Senegal) weigerden echter hun steun te geven. Sarantakes, *Dropping the torch*, 116-117.

In Europa had Carter in ieder geval de steun van het Europees Parlement, dat half februari de regeringen van de toen nog negen lidstaten opriep de Spelen te boycotten.⁴²¹ Daarnaast vergaderden Europese ministers meermaals met elkaar, maar zij bereikten nooit consensus over een gemeenschappelijke stellingname, voornamelijk door de weigering van de Franse regering te boycotten. Bovendien werden de enkele voorstanders van een boycot, van wie de Britse premier Margaret Thatcher de meest uitgesproken was, geconfronteerd met binnenlandse tegenstanders, krachten die beduidend sterker waren dan in de Verenigde Staten. Carter wist deze belemmeringen in de VS met moeite te overwinnen; in Europa lukte dit niet altijd, zoals ook uit de Nederlandse casus zal blijken. De autonomie van de sport ten opzichte van de politiek was in Europa groter dan in de VS; op 22 maart 1980 besloten de nationale Olympische comités van Groot-Brittannië, Zweden, Finland, Frankrijk, Italië, België, Ierland en Spanje dat zij wél zouden deelnemen in Moskou, ongeacht de druk van hun regeringen. Op 3 mei volgden vrijwel alle overige West-Europese comités dit voorbeeld op een bijeenkomst in Rome.⁴²²

Alleen in West-Duitsland weerstond het Olympisch comité de druk van haar regering niet. Hoewel bondkanselier Helmut Schmidt aanvankelijk geen voorstander was van een boycot uit angst voor de gevolgen voor zijn Ostpolitiek en detente, draaide hij in april in de richting van Carter. De Bondsdag steunde hem daarin.⁴²³ Op dat moment wees een grote meerderheid van de Duitse sportwereld een boycot af; drie weken later stemde het Duitse Olympisch Comité echter verrassend voor een boycot. Uiteindelijk zagen 62 landen af van deelname aan de Olympische Spelen in Moskou. Over het algemeen waren dit kleine landen uit Afrika en Zuidoost-Azië, maar ook enkele grote sportnaties zoals Canada, Japan en China bleven weg uit Moskou.⁴²⁴ In een verklaring van het Witte Huis op 24 mei 1980, de laatste dag waarop regeringen en de Olympische comités konden ingaan op de uitnodiging uit

⁴²¹ Uittreksel van de notulen van de vergadering van het Europees Parlement, 15 februari 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1126.

⁴²² 'Boycot', NRC Handelsblad, 24 maart 1980; 'West Europe groups call for full support of Moscow Olympics', The Times, 5 mei 1980.

⁴²³ Ben Knapen, 'Bondsdag wil dat atleten Spelen boycotten', NRC Handelsblad, 24 april 1980.

⁴²⁴ De complete lijst met landen die boycotten: Albanië, Amerikaanse Maagdeneilanden, Antigua en Barbuda, Argentinië, Bahamas, Bahrein, Bangladesh, Barbados, Belize, Bermuda, Bolivia, Bondsrepubliek Duitsland, Canada, Centraal-Afrikaanse Republiek, Chili, China, Egypte, El Salvador, Fiji, Filippijnen, Gabon, Gambia, Ghana, Haïti, Honduras, Hongkong, Indonesië, Israël, Ivoorkust, Japan, Kaaimaneilanden, Kenia, Liberia, Liechtenstein, Malawi, Maleisië, Marokko, Mauritanië, Monaco, Nederlandse Antillen, Niger, Noorwegen, Pakistan, Panama, Papoea-Nieuw-Guinea, Paraguay, Saoedi-Arabië, Singapore, Soedan, Somalië, Swaziland, Thailand, Togo, Tsjad, Tunesië, Turkije, Uruguay, Verenigde Arabische Emiraten, Verenigde Staten, Zaire en Zuid-Korea.

Moskou, reageerde de Amerikaanse overheid verheugd op de omvang van de boycot: 'we are most pleased that a majority of the nations and Olympic committees outside the Soviet bloc have decided to keep their teams home this summer.'⁴²⁵ Dit was een misleidende boodschap, aangezien er meer landen buiten het socialistische blok wél in Moskou waren (74), dan niet (61).

De Nederlandse discussie

Nederland zou nooit tot deze 'meerderheid' van naties gaan behoren, hoewel Carter ons land vermoedelijk lange tijd rekende tot een van de deelnemers aan de boycotcampagne, simpelweg omdat het kabinet voorstander was. In de VS had de regering relatief veel invloed op het Olympisch comité, maar dat deze verhoudingen in Nederland anders lagen, realiseerde Carter zich niet.

Het startsein voor de Nederlandse discussie over de Olympische Spelen in Moskou werd niet, zoals in de VS, gegeven door de Russische inval in Afghanistan, op 24 december 1979. Voor een goed begrip van de discussie, die weliswaar met deze inval ook bij ons te lande in volle hevigheid losbarstte, moeten we terug naar het voorjaar van 1978. Uit protest tegen deelname van het Nederlands voetbalelftal aan het wereldkampioenschap voetbal in de militaire dictatuur van Argentinië, hadden de beroemde cabaretiers Freek de Jonge en Bram Vermeulen, samen Neerlands Hoop In Bange Dagen, een boycot van dit WK bepleit. Hoewel hun actie goedbeschouwd geen effect sorteerde – Nederland nam 'gewoon' deel aan het op één na grootste sporttoernooi ter wereld en haalde zelfs de finale ervan – bereikten de theatermakers wel een ander doel: aandacht voor de mensenrechten in Argentinië.⁴²⁶ Deze actie van Neerlands Hoop inspireerde in het voorjaar van 1979 elf Nederlandse parlementariërs van de vier grootste politieke partijen PvdA, CDA, VVD en D'66, om het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten (COSEM) op te richten.⁴²⁷ Dit initiatief, waarbij naast deze politici ruim zestig prominente Nederlanders, oud-sporters, kunstenaars, auteurs en journalisten zich aansloten (onder wie De Jonge en Vermeulen), werd genomen

⁴²⁵ 'Department statement, May 24, 1980', Department of State Bulletin 2040 (1980) 30.

⁴²⁶ Freek de Jonge, 'Vuile handen aan de troon', de Volkskrant, 12 februari 2001.

⁴²⁷ Deze elf waren Relus ter Beek, Max van der Stoep, Ed van Thijn en Joop Worrell (PvdA), Hans de Boer, Ben Hennekam en Jan Nico Scholten (CDA), Laurens Jan Brinkhorst en Chel Mertens (D'66), Wim Keja en Erica Verkerk-Terpstra (VVD).

omdat 'met het oog op de Olympische Spelen in Moskou (...) niet mag worden voorbijgegaan aan de schending van de mensenrechten in de Sovjet Unie.'⁴²⁸ Het Comité, dat onder voorzitterschap van PvdA-Kamerlid Ed van Thijn officieel op 2 mei 1979 het levenslicht zag, wilde enerzijds druk uitoefenen op de Sovjet-Unie om politieke gevangenen amnestie te geven, anderzijds Nederlandse sporters en publiek informeren over de mensenrechten aldaar. Een boycot van de Olympische Spelen behoorde nadrukkelijk niet tot de doelen bij de oprichting.⁴²⁹ In plaats daarvan zou COSEM de dialoog zoeken met vertegenwoordigers van de Sovjet-Unie, al liet de Russische ambassadeur in Nederland direct weten dat hij het initiatief beschouwde als een heropening van de Koude Oorlog en in strijd achtte met de Olympische idealen en de slotakte van Helsinki.⁴³⁰

Het NOC en de Nederlandse Sport Federatie (NSF) waren uit eigen overweging niet vertegenwoordigd in COSEM.⁴³¹ Omdat slechts drie actieve sporters lid waren (tennisser Tom Okker, hockeyer Paul Litjens en voetballer Benny Muller) beschikte de organisatie over relatief weinig kapitaal, zodat het opereren in het veld van de sport bij voorbaat een moeizame onderneming was. Een gevestigde relatie met de georganiseerde sport in Nederland was er nog niet (de beweging bezat weinig sociaal kapitaal) omdat COSEM voornamelijk werd geleid door de elf politici.

De Nederlandse sportbestuurders probeerden als reactie al in een vroeg stadium heel nadrukkelijk het veld van de sport af te bakenen. NSF-voorzitter Wim van Zijll, wellicht ook beïnvloed door zijn ervaringen als chef d'équipe in Melbourne, meende dat 'internationale sportevenementen steeds meer gecorrumpeerd [worden] door politieke agitatie' en pleitte voor een bredere opzet van de maatschappelijke discussie.⁴³² NOC-voorzitter Koos Idenburg vond sport 'niet het geëigende middel (...) om politieke doelen te bereiken.'⁴³³

⁴²⁸ Preambule van de Doelstellingen van het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1130.

⁴²⁹ 'Comité wil geen boycot spelen Moskou', Het Parool, 4 mei 1980.

⁴³⁰ Toen een paar bestuursleden van het NOC in juni 1979 ter voorbereiding op de Spelen Moskou bezochten, weten zij de weinig gastvrije houding van de Russische organisatie aan de oprichting van COSEM; de vicevoorzitter van het organisatiecomité beklaagde zich over politieke inmenging. Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 10 juli 1979, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 90; Willem Oltmans, 'Actie mensenrechten Spelen in Moskou: "een muggebeet"', NRC Handelsblad, 12 mei 1979.

⁴³¹ De Nederlandse Sport Federatie was in 1959 opgericht voor niet-Olympische sportzaken. De grenzen tussen de twee federaties waren soms vaag, waardoor ook de NSF zich, als zijnde vertegenwoordiger van de Nederlandse sport, bezighield met de Olympische Spelen.

⁴³² Brief van Van Zijll aan het bestuur van COSEM, 20 april 1979, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1130.

⁴³³ Siet IJdema, 'Alweer de sport gebruiken', NRC Handelsblad, 9 april 1979.

COSEM probeerde wel te investeren in de relatie met de sportwereld, want op gezette tijden was er, conform de doelen van het mensenrechtencomité, overleg met afgevaardigden uit de sportwereld, meestal van het NOC. Doorgaans verliepen deze bijeenkomsten stroef. Op 13 juni 1979 kwamen de besturen van COSEM en het NOC voor het eerst samen, waar Idenburg nog eens herhaalde dat 'de sport geen drager is van politieke standpunten.' Terwijl de politici juist het veld van de sport wilden betreden omdat de Olympische Spelen een 'magneetfunctie' hadden, wezen de sportbestuurders van het NOC, op basis van het principe dat sport en politiek gescheiden zouden moeten zijn, iedere politieke invloed in het veld resoluut af.⁴³⁴ Een klassieke overtuiging, zowel historisch als sociologisch gezien. We zagen eerder al dat in een veld wordt gestreden om het monopolie op 'specifiek gezag'.⁴³⁵ Dit alleenrecht lag bij de sporters en hun vertegenwoordigers, die immers zelf bepaalden wie er naar de Olympische Spelen zou gaan en of ze zich bezig zouden houden met mensenrechten in de Sovjet-Unie. Om dit monopolie te behouden probeerden zij politici die dit bedreigden door hun ideeën op te leggen aan de sportwereld, zo veel mogelijk te weren.

Zodoende wees het NOC ook voorlichting over mensenrechten aan de sporters af. Voor een optimale prestatie zouden sporters zich enkel op hoofdzaken (de sport) en niet op bijzaken moeten concentreren, zo luidde de redenering van het Olympisch comité. Blijkbaar was voorzitter Idenburg wel bevreesd voor invloed van COSEM op de Nederlandse sporters, want hij kondigde in dit eerste gesprek met de bestuursleden van dit comité de invoering aan van gedragsregels die het Olympische sporters in Moskou zou verbieden politieke activiteiten te ontplooiën.⁴³⁶ Wie zich hier niet naar wilde schikken stond 'uiteraard vrij kenbaar te maken geen deel van het Nederlands Olympisch team uit te willen maken om deze reden.'⁴³⁷ Pas na afloop van de Olympische Spelen of bij vrijwillig vertrek uit de Olympische ploeg zou het voor een Nederlandse sporter mogelijk zijn 'al zijn politieke

⁴³⁴ Resumé van de bespreking tussen parlementariërs uit het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten (C.O.S.E.M.) en een delegatie uit het bestuur van het N.O.C., gehouden op woensdag 13 juni 1979 in het gebouw van de Tweede Kamer, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1130.

⁴³⁵ Voor het veld van de sport zegt Bourdieu met enige omhaal dat 'de sociale definitie van sport een mikpunt van strijd is' en dat op het spel staat, 'het monopolie op het opleggen van de legitieme definitie van sportbeoefening en de legitieme functie van sportactiviteiten.' Bourdieu, 'Sport and social class', 826.

⁴³⁶ Het Internationaal Olympisch Comité verbood politieke manifestaties op Olympische locaties als stadions en zwembaden, maar het NOC wilde ook niet dat haar atleten buiten de wedstrijden om bijvoorbeeld contact zouden zoeken met dissidenten.

⁴³⁷ Resumé van de bespreking tussen COSEM en NOC, 13 juni 1979.

vrijheden onmiddellijk te hernemen.⁴³⁸ Het was geen verrassing dat het NOC hiermee ook Amnesty International tegenover zich vond, dat zich opmaakte voor een grootscheepse campagne tegen deze beperkingen van de vrijheid van meningsuiting voor Nederlandse sporters.⁴³⁹

De plannen voor 'gedragsregels' voor atleten bleven tot begin oktober 1979 buiten de openbaarheid. Chef de mission Bram Leeuwenhoek versprak zich echter in een interview met het Utrechts Nieuwsblad op 3 oktober 1979. 'Als bijvoorbeeld een atleet naar Sacharov gaat en zich daar uitgebreid laat fotograferen, kunnen wij dat niet accepteren' aldus Leeuwenhoek.⁴⁴⁰ Wat volgde was een storm van kritiek op het NOC, zowel van binnen als van buiten het veld van de sport: media, sporters, Amnesty International en politici hekelden de 'gedragscode'. De voorstellen van het NOC leidden tot vrijwel unanieme verontwaardiging in de commentaren van de Nederlandse dagbladen. De hoofdredacteur van het Nieuwsblad van het Noorden spande hierbij de kroon en verwees naar de 'Hitler-Spelen': sinds 1936 was dit 'de grootste labbekakkerij en collaboratie met een stel dictatoriale schavuiten, die wij op dit gebied gezien hebben.' De Stem verweet het NOC 'een mentaliteit, die we kennen uit autoritair geregeerde landen' en Het Parool kopte helder: 'Dom NOC'. Ook de landelijke kranten getuigden in het commentaar van hun afkeur: 'Griezelig paternalisme' (NRC Handelsblad), 'verregaande arrogantie' (Trouw), 'zotte betutteling' (de Volkskrant), 'dit slaat natuurlijk nergens op' (De Telegraaf).⁴⁴¹

Sporters en sportofficials van de bij het NOC aangesloten bonden reageerden verontwaardigd en vol ongeloof op de 'zwijgplicht'.⁴⁴² Hockeyster Toos Bakx meende dat zij en haar collega's 'in principe (...) zelf moeten weten of we een dissident willen bezoeken', hardloper Jos Hermens vond de maatregel op het eerste gezicht 'natuurlijk belachelijk.' Zijn

⁴³⁸ Ook in een gesprek met Amnesty International uitten bestuursleden van het NOC dit 'dreigement'. Verslag van het gesprek tussen vertegenwoordigers van het NOC en vertegenwoordigers van de Nederlandse sectie van AI, 19 september 1979, te Lelystad, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1132.

⁴³⁹ Het is overigens de vraag of de zogenaamde bescherming van sporters de werkelijke reden was voor het NOC om politieke manifestaties te verbieden. Het lijkt erop dat ze zich hiermee vooral schikte naar het Internationaal Olympisch Comité, dat in haar Olympisch Handvest had staan dat 'every kind of demonstration (...) is forbidden in the Olympic areas.' IOC, Olympic Charter 1980, 28.

⁴⁴⁰ 'Olympisch Comité verbiedt politiek voor Moskou-spelen', Utrechts Nieuwsblad, 3 oktober 1979.

⁴⁴¹ Ger Vaders, 'Het N.O.C. en de collaboratie', Nieuwsblad van het Noorden, 5 oktober 1979; 'Olympische mentaliteit', De Stem, 5 oktober 1979; 'Dom NOC', Het Parool, 5 oktober 1979; 'Paternalisme', NRC Handelsblad, 4 oktober 1979; 'Het NOC en de mensenrechten', Trouw, 5 oktober 1979; 'Olympisch', de Volkskrant, 5 oktober 1979; 'Dit kan niet', De Telegraaf, 5 oktober 1979.

⁴⁴² Ontleend aan: "'Zwijgplicht" voor Moskou fel gehokeld door politici', Het Parool, 5 oktober 1979; "'Zwijgplicht kan niet'", Het Parool, 6 oktober 1979.

collega Harry Schulting maakte 'zelf wel uit met wie ik spreek en wanneer.' John Derks, begeleider van de atletiekploeg in Moskou: 'Je kan in Nederland niet de maatstaven van een totalitaire staat overnemen.'⁴⁴³ Topscorer van het nationale hockeyteam en lid van COSEM Paul Litjens vergaloppeerde zich in een open brief in het NRC Handelsblad, waarin hij de verklaring 'een bizarre gedachtengang' noemde, 'waardoor de sprong naar andersoortige verklaringen, zoals de niet-jood-verklaring, niet groot meer is.'⁴⁴⁴

De derde partij om met felle kritiek te komen was Amnesty International. Met de publicatie van een brochure met de in dit geval pikante titel 'Wie zwijgt mag meepraten in de USSR. Zwijgt u ook?' had de mensenrechtenorganisatie al in augustus 1979 het startsein gegeven voor een grootscheepse actie tegen schendingen van mensenrechten in de Sovjet-Unie, te voeren tussen oktober 1979 en januari 1980.⁴⁴⁵ Omdat het verbieden van politieke acties of uitlatingen indruiste tegen de opvattingen van Amnesty, dat juist de vrijheid van meningsuiting bepleitte, leidde dit tot veel protest van de mensenrechtenorganisatie. Honderden lokale afdelingen van Amnesty stuurden derhalve brieven en petitie's naar het NOC om sporters 'vrij te laten in de uitoefening van hun politieke rechten.'⁴⁴⁶

Ook actoren uit het politieke veld, zowel bewindslieden als parlementariërs, leverden veel kritiek. Het is niet vreemd dat de leden van COSEM fel tekeer gingen tegen de gewenste verklaring van het NOC, aangezien zij juist samen met de sporters een dialoog met de Sovjet-Unie ambiëerden.⁴⁴⁷ In de Tweede Kamer leidde het weinig verrassend tot vragen van juist Van Thijn, Hennekam, Verkerk-Terpstra en Brinkhorst aan staatssecretaris Gerard Wallis de Vries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk (CRM). Hij liet het NOC vervolgens weten dat hij het vragen van een verklaring aan de sporters als een 'onaanvaardbare zaak' beschouwde.⁴⁴⁸ Het is onduidelijk of de kritiek op het NOC verband houdt met een hardere opstelling van COSEM in deze periode, maar de timing is in ieder geval significant: in dezelfde week dat de 'gedragscode' uitlekte, eiste Van Thijn in een interview namelijk de

⁴⁴³ 'Terughoudende reacties sporters op eis NOC', NRC Handelsblad, 4 oktober 1979; Poul Annema, 'NOC verbijstert topsporters', Het Parool, 5 oktober 1979; 'Topsporters contra NOC', De Telegraaf, 5 oktober 1979.

⁴⁴⁴ Paul Litjens, 'NOC geeft uiting aan een onaanvaardbare gedachte', NRC Handelsblad, 6 oktober 1979.

⁴⁴⁵ Amnesty International, 'Wie zwijgt mag meepraten in de USSR. Zwijgt u ook?', NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1133. De actie richtte zich voornamelijk op slechte omstandigheden in kampen en misbruik in psychiatrie en rechtspraak.

⁴⁴⁶ Citaat afkomstig uit: Petitie van Amnesty International Werkgroep Vianen aan het bestuur van het NOC, 20 november 1979, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1133.

⁴⁴⁷ 'Topsporters contra NOC', De Telegraaf, 5 oktober 1979.

⁴⁴⁸ Brief van Wallis de Vries aan het bestuur van het NOC, 5 oktober 1979, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1134.

vrijlating van 250 politieke gevangenen in de Sovjet-Unie. Het woord boycot vermeed de voorzitter nog, maar met het stellen van een dergelijke eis impliceerde hij wel tegenactie.⁴⁴⁹ Hoewel Van Thijn later beweerde dat hij verkeerd was geciteerd, herhaalde hij in een interview met NRC Handelsblad op 24 november 1979 de eis van vrijlating van de gevangenen. In april 1980 zou op een internationale conferentie van het Comité worden bekeken hoe de stand van zaken dan was. 'In hoeverre is er op dat moment sprake van het vrijlaten van politieke gevangenen in de Sovjet Unie?' vroeg de PvdA'er zich af. Tekende zich geen verandering af, dan zou dat volgens Van Thijn leiden tot een verscherpte opstelling van zijn groep. 'Dan is er sprake van een internationaal schandaal, waarbij ik niet uitsluit dat de Spelen helemaal niet doorgaan.' Nadrukkelijk distantieerde Van Thijn zich echter nog van een boycot, door COSEM af te zetten tegen '(...) een andere vorm van actievoeren. Dat is de boycot-actie.'⁴⁵⁰ Het Comité wilde de dialoog bewaren; het nastreven van een boycot zou deze dialoog juist uitsluiten.

Terug naar de gedragsregels voor sporters. Hoewel NOC-directeur Rob von Bose in zijn antwoord aan de staatssecretaris verzekerde 'dat een dergelijk voornemen bij ons bestuur niet bestaat, noch heeft bestaan',⁴⁵¹ gaf het bestuur uiteindelijk wel een brochure mee aan de sporters, waarin het haast vaderlijk tot de sporters sprak: 'Maar politieke demonstraties laten we na, omdat wij sportontmoetingen niet beschouwen als geëigend voor het lanceren van politieke speerpunten of het publiekelijk prediken van eigen evangeliën.'⁴⁵² In deze episode viel het woord 'boycot' vrijwel niet; dat zou pas veranderen met de aanvang van het nieuwe jaar. Toch is bovenstaande van belang, omdat het NOC het tegenovergestelde bereikte van wat ze wilde. Terwijl de sportbestuurders fel protesteerden tegen de politisering van het veld van de sport, en zij hun sporters zelfs meenden te moeten muilkorven, was het gevolg juist dat politici, maar ook media en mensenrechtengroepen als reactie juist opstonden in het veld van de sport, kritische vragen stelden en het NOC-beleid trachtten te beïnvloeden. Onbedoeld vestigde het Olympisch comité hiermee de aandacht op zichzelf en op een andere dan de sportieve kant van de naderende Olympische Spelen.

⁴⁴⁹ 'Voor "Moskou" 250 gevangenen vrijlaten', Haagsche Courant, 9 oktober 1979.

⁴⁵⁰ Hidde van der Ploeg, "'Wij gaan uit van mondigheid Olympische kandidaten'", NRC Handelsblad, 24 november 1979.

⁴⁵¹ Brief van Von Bose aan Wallis de Vries, 8 oktober 1979, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1134.

⁴⁵² Tweede concept brochure Olympische sporters, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1134.

Een eventuele boycot van de Olympische Spelen in Moskou kwam, net als in de Verenigde Staten, ook in Nederland pas na de Russische inval in Afghanistan concreet ter sprake. Het Nederlandse kabinet reageerde aanvankelijk terughoudender dan het Amerikaanse op de Russische inval in Afghanistan. In de eerste ministerraad van 1980 werd de situatie in Zuidwest-Azië slechts met 'ernstige zorg' bekeken.⁴⁵³ Een Olympische boycot was dan ook allerm minst aan de orde. Op vragen van journalisten antwoordde premier Van Agt dat de rol van de overheid in een eventuele boycot nihil zou moeten zijn. Hij noemde het een 'princiële vraag' of de regering zou moeten interveniëren in een dergelijk geval. Hoewel hij geen duidelijk antwoord gaf in deze principekwestie, meende Van Agt dat het 'een beetje paternalistisch' zou zijn als het kabinet zou ingrijpen.⁴⁵⁴ Een van overheidswege afgedwongen boycot van de Olympische Spelen overwoog de regering niet. Een week later wenste Van Agt nog steeds geen 'zedemassage' toe te passen, maar speelde wel in op het geweten van sporters: 'Ik zou er niet gaan wielrennen', aldus de premier over Moskou.⁴⁵⁵ Overige maatregelen tegen de Sovjet-Unie werden nadrukkelijk slechts in Europees verband overwogen.⁴⁵⁶ Omdat het kabinet op het standpunt stond dat de verantwoordelijkheid voor uitzending naar de Olympische Spelen bij het NOC en de sporters lag, besloot ze haar handen van de organisatie af te trekken door de subsidie voor de Olympische Spelen in te trekken.⁴⁵⁷ De Nederlandse overheid wilde haar handen schoon houden, al betekent het verlenen van subsidie niet direct het dragen van verantwoordelijkheid. Door dit geld niet meer beschikbaar te stellen, oefende het ministerie van CRM tegelijkertijd juist druk uit op de sportorganisatie. NOC-voorzitter Idenburg reageerde als door een wesp gestoken en noemde het besluit van het ministerie in de pers 'gevaarlijk'.⁴⁵⁸ Hij betuigde zijn ongenoegen ook in een gesprek met staatssecretaris Wallis de Vries. Hierna besloot het NOC-bestuur dat de sportkoepel 'zich niet zonder meer [zal] conformeren aan een regeringsbesluit om de Spelen te boycotten'.⁴⁵⁹ Hiermee anticepeerde het Olympisch comité al in een vroeg stadium op politieke pressie om de Olympiade in Moskou te boycotten.

⁴⁵³ Notulen van de ministerraad, 3 januari 1980, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 2963.

⁴⁵⁴ 'Olympische Spelen geen overheidszaak', Trouw, 4 januari 1980.

⁴⁵⁵ 'Kabinet staat terughoudend tegenover boycot Spelen', NRC Handelsblad, 12 januari 1980.

⁴⁵⁶ 'Regering werkt niet mee aan Olympische Spelen in Moskou', Trouw, 12 januari 1980.

⁴⁵⁷ Notulen van de rijksministerraad, 11 januari 1980, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 3123.

⁴⁵⁸ Overigens werd niet de gehele subsidie aan het NOC stopgezet, maar slechts het geld dat besteed zou worden voor de Olympische Spelen. Voor 1980 kreeg het NOC alsnog 188.000 gulden aan overheidsgeld. 'Geld voor Spelen Moskou gestopt', de Volkskrant, 12 januari 1980.

⁴⁵⁹ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 14 januari 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 90.

Dit had ze goed gezien. Het Nederlandse kabinet ambieerde in de loop van januari 1980 steeds meer een pioniersfunctie in een gezamenlijke Europese reactie richting de Sovjet-Unie. Met name premier Van Agt en vicepremier Wiegel waren hier voorstander van; Van Agt vond de West-Europese houding halverwege januari 'nogal teleurstellend'.⁴⁶⁰ Op 25 januari maakte de minister-president bekend dat het kabinet een boycot van de Olympische Spelen voorstond, daar waar hij drie weken eerder nog een principiële tegenstander was. Nederland zou juist een voortrekkersrol moeten gaan spelen, meende Van Agt: 'Iemand moest beginnen de Rubicon over te trekken', aldus de premier na kabinetsberaad.⁴⁶¹ Uit overleg met sportbonden, uitlatingen in de media, notulen van de ministerraad en contact met de Tweede Kamer, kunnen we de drie voornaamste argumenten voor de veranderende opstelling van de regering destilleren. De Russische invasie van Afghanistan behoort hier niet toe, daar een boycot in verband met deze inval begin januari 1980 nog fundamenteel van de hand werd gewezen.

Allereerst, en dit werd vooral benadrukt richting de media en het parlement, ageerde het kabinet met dit fermere standpunt op de verbanning van de bekende Russische dissident en winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede, Andrej Sacharov, naar het voor buitenlanders ontoegankelijke plaatsje Gorki, op 22 januari 1980. Tekenend voor de veranderde opstelling van het kabinet is het feit dat minister van Buitenlandse Zaken Chris van der Klaauw de Russische ambassadeur ontbood. Dit was niet gebeurd na de inval in Afghanistan. 'Er is nu echter een situatie ontstaan', zei Van der Klaauw in de ministerraad, 'waarbij de politiek als het ware de sport is binnengedrongen.' Met de verbanning van Sacharov was de opvatting over een boycot van de Olympische Spelen in Moskou 'radicaal gewijzigd', voegde Van Agt toe.⁴⁶² Van der Klaauw nuanceerde dit standpunt in de Tweede Kamer enigszins: 'De verbanning van Sacharov was de druppel die de emmer deed overlopen.'⁴⁶³

Een tweede argument om de Olympische Spelen te boycotten was het bondgenootschap met de Verenigde Staten, zo blijkt uit de recent vrijgegeven notulen van de ministerraad. Het belang van de alliantie met de VS werd, behoudens richting het NOC, nooit publiekelijk toegegeven. Na diens optreden bij Meet the Press op 20 januari 1980 ontving de Nederlandse regering van president Carter een brief waarin hij verzocht om ook

⁴⁶⁰ Notulen van de ministerraad, 16, 17 en 18 januari 1980, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 2963.

⁴⁶¹ 'Van Agt wil boycot van Spelen in Moskou', NRC Handelsblad, 26 januari 1980.

⁴⁶² Notulen van de ministerraad, 25 januari 1980, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 2963.

⁴⁶³ HTK (1979-1980) 2627.

de Olympische Spelen te boycotten. 'Het kabinet moet solidariteit met de VS voorop stellen', vond Van der Klaauw. Volgde de Nederlandse regering de Amerikaanse niet, dan zou dit een 'politieke nederlaag van de VS' betekenen.⁴⁶⁴ Opmerkelijk is daarnaast ook dat de minister van Buitenlandse Zaken waarschuwde voor 'het einde van de Olympische Spelen', indien een omvangrijke boycotcampagne van de grond zou komen.⁴⁶⁵

Ten slotte legitimeerde de regering haar standpunt met de verwachting dat de Sovjet-Unie de Spelen zou gebruiken voor politieke doeleinden. 'Zonder twijfel dient er namelijk rekening mede te worden gehouden', schreef Van der Klaauw aan de Tweede Kamer, 'dat de Zomerspelen (...) van Sovjet-zijde optimaal dienstbaar zullen worden gemaakt aan politieke oogmerken.'⁴⁶⁶ Hiermee hanteerde de Nederlandse regering dezelfde dubieuze redentatie als de Amerikaanse. Waarom werd dat argument nu pas te berde gebracht? De bal die de Nederlandse regering samen met haar Amerikaanse en Britse bondgenoten kaatste, kreeg ze terug. In een persverklaring beweerde het Russisch Olympisch Comité dat juist 'the reactionary circles of the USA and some other Western countries are actively mounting a propaganda campaign.'⁴⁶⁷

De verantwoordelijke bewindslieden Van Agt, Van der Klaauw en Wallis de Vries verzochten op 25 januari 1980 het Olympisch comité officieel om de Spelen te boycotten. In een gesprek met de sportbestuurders Idenburg, Van der Krol (NOC), Dorst en De Heer (NSF) schreven ze 'het N.O.C. voldoende wijsheid en gezag toe om geen strijdigheid tussen de opvattingen van de regering en de besluitvorming van het N.O.C. te laten ontstaan...'⁴⁶⁸ Als argument dienden de ministers curieus genoeg niet de verbanning van Sacharov aan, maar louter de wens president Carter te steunen. Er was geen tijd te verliezen, meende de regeringsdelegatie, zodat het NOC een 'koplopers-rol' kon vervullen bij de boycot.

Het NOC wenste echter helemaal geen voortrekkersrol, maar meende juist dat een besluit niet te snel moest worden genomen. De sportofficials zeiden vooral de beslissing van het Amerikaans Olympisch Comité in overweging te willen nemen. In een uitgebreide notitie van 29 januari 1980 aan de Tweede Kamer, 'Kanttekeningen bij het advies van de

⁴⁶⁴ Notulen van de ministerraad, 25 januari 1980.

⁴⁶⁵ Ibidem.

⁴⁶⁶ Brief van Van der Klaauw aan de Tweede Kamer, 28 januari 1980, 16 017.

⁴⁶⁷ Statement by the USSR Olympic Committee, Moscow, January 31, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1126. Het is onduidelijk of de Nederlandse regering deze verklaring ter ore kwam; het NOC kreeg dit persbericht in ieder geval toegezonden.

⁴⁶⁸ Notulen van de ministerraad, 25 januari 1980.

Nederlandse regering met betrekking tot een mogelijke boycot van de Olympische Spelen', schreven het NOC en de NSF dat het regeringsadvies bevreemding had gewekt binnen het veld van de sport. De gedachte aan een vergelijkbare situatie als in 1956, toen Nederland als een van de weinige landen niet was vertegenwoordigd op de Olympische Spelen, hing als een donderwolk boven de Nederlandse sportwereld: 'Overigens zal het duidelijk zijn dat een boycot van slechts enkele landen, zoals in Melbourne, opnieuw volkomen zinloos is.' In tegenstelling tot de regering, zagen het NOC en de NSF geen breekpunt in de verbanning van Sacharov.⁴⁶⁹ Over één ding waren politiek en sport het eens. Net als Van der Klaauw benadrukten de schrijvers van de 'Kanttekeningen' dat een boycot de Olympische beweging zou vernietigen, omdat deze uiteen zou kunnen vallen in een Oostelijk en een Westelijk blok. Dit, terwijl het wereldwijd verenigende karakter van de Olympische Spelen juist een van de krachten ervan was.

Met de behandeling van het boycotvoorstel op 30 en 31 januari 1980 in de Tweede Kamer, drong de politiek steeds verder de sport binnen. In het parlement bleek een ruime meerderheid van VVD, CDA, PvdA en D'66 voorstander van een boycot. Uitgerekend politici van deze vier fracties vormden het bestuur van het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten, dat tot dan toe tegenstander was geweest van een boycot. Slechts de PvdA-fractie was verdeeld over een boycot, maar de sociaaldemocratische COSEM-leden Van Thijn, Ter Beek, Van der Stoel en Worrell behoorden tot de boycot-bepleiters. Arend Jan Voortman was een van de 'dissidenten' binnen de partij, en meende dat zijn fractie zich zelfs had laten meeslepen door COSEM.⁴⁷⁰ Het bestuur van dit Comité toonde zich ook buiten de Tweede Kamer voorstander van een boycot. Onder de overige leden was wel enige verdeeldheid. Onder anderen PPR-senator Bas de Gaay Fortman, hockeyer Paul Litjens en journalist Aad van Cortenberghe waren tegen een dergelijk besluit, maar een meerderheid van de ruim zestig leden onderschreef, althans voorlopig, het kabinetsbesluit de Spelen te boycotten.⁴⁷¹ Het steunen van een boycot door dit Comité was op zijn minst opmerkelijk. Het uitgangspunt van de organisatie was immers bij te dragen aan de dialoog met de Sovjet-Unie.⁴⁷² Een boycot, zo hadden Van Thijn en de zijnen bij en na de oprichting breed

⁴⁶⁹ Kanttekeningen bij het advies van de Nederlandse regering met betrekking tot een mogelijke boycot van de Olympische Spelen in Moskou, 29 januari 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1136.

⁴⁷⁰ 'Voortman (PvdA) schopt zijn fractie tegen de schenen', NRC Handelsblad, 31 januari 1980.

⁴⁷¹ 'Comité steunt boycot Moskou', de Volkskrant, 30 januari 1980.

⁴⁷² Preambule van de Doelstellingen van het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten.

verkondigd, streefden ze niet na, want de inzet van dat middel zou immers iedere dialoog blokkeren.

Hoewel het Comité zichzelf zag als een brede maatschappelijke beweging, was ze niet een nauwkeurige afspiegeling van de maatschappij, blijkt uit verschillende opiniepeilingen onder de Nederlandse bevolking. Uit een enquête van de Nederlandse Omroep Stichting (NOS) en de Vereniging Arbeiders Radio Amateurs (VARA), vermoedelijk gehouden vóór Carters oproep algemeen bekend was en zeker vóór de verbanning van Sacharov, bleek op 20 januari 1980 dat slechts elf procent van de Nederlanders voorstander was van een boycot.⁴⁷³ Begin februari legde het Nederlands Instituut voor Publieke Opinie (NIPO), in opdracht van Elseviers Magazine, dezelfde kwestie voor aan de Nederlandse bevolking. Weliswaar won de boycotgedachte terrein, maar nog steeds steunde een minderheid een boycot: 37 procent.⁴⁷⁴ NOC-voorzitter Idenburg reageerde verheugd op de communis opinio en refereerde daarbij aan 1956. 'Als je daar met een handjevol landen wegblijft – zoals in 1956 in Melbourne – sorteert dat geen enkel effect.'⁴⁷⁵

Naast de steun vanuit het land kreeg het NOC in deze periode bijval van de rest van de sportwereld, zodat een 'koplopers-rol' van Nederland steeds minder waarschijnlijk werd. Op een informatieve bijeenkomst van het NOC en de NSF met vertegenwoordigers van 26 Nederlandse sportorganisaties, bleek op 2 februari 1980 dat deze bonden uitstel van de beslissing over een boycot unaniem steunden, een besluit dat uiteindelijk door deze leden zou worden genomen. Uit reacties op de bijeenkomst op 2 februari, bleek volgens het verslag ervan, 'dat men van mening is dat Nederland in dezen niet voorop moet lopen met betrekking tot het kenbaar maken van een standpunt. Verwezen wordt in dezen naar de achteraf te betreuren situatie rond de Olympische Spelen in 1956 in Melbourne.'⁴⁷⁶ Een duidelijker verschil in opstelling tussen actoren uit het veld van de politiek en dat van de sport is nauwelijks denkbaar.

⁴⁷³ 'Elf procent Nederlanders voor boycot Spelen', Haagsche Courant, 21 januari 1980.

⁴⁷⁴ PvdA-kiezers waren het minst enthousiast over een boycot: slechts 32 procent van hen was hier voorstander van. Van de mensen die D'66 stemden wenste 36 procent een boycot, voor CDA en VVD was dit respectievelijk 43 en 47 procent. René de Bok en Marius van Rijn, 'Het Nederlandse volk: wél naar Moskou', Elseviers Magazine, 2 februari 1980.

⁴⁷⁵ 'NOC en sportwereld blij met publieke steun', Elseviers Magazine, 2 februari 1980.

⁴⁷⁶ Kort verslag van de informatieve bijeenkomst tussen de besturen van het Nederlands Olympisch Comité en de Nederlandse Sport Federatie en de aangesloten organisaties op 2 februari 1980 te Amsterdam, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1126.

De Nederlandse bewindslieden die een voortrekkersrol voor het NOC beoogden, gaven hiermee blijk van een fundamenteel onbegrip van de 'logica' binnen het veld van de sport. Kennis daarvan en van de geschiedenis van de ontwikkelingen in een bepaald veld is voor Bourdieu onontbeerlijk om te functioneren in dat veld. Zo zegt hij over het veld van de filosofie: 'Filosoof zijn betekent weten wat men moet weten van de geschiedenis van de filosofie om zich als filosoof te kunnen gedragen in een filosofisch veld.'⁴⁷⁷ Dit principe kunnen we ook projecteren op het veld van de sport. In de boycotdiscussie refereerden veel sportbestuurders aan de internationaal geïsoleerde positie die het NOC in 1956 had ingenomen naar aanleiding van de boycot van de Spelen in Melbourne. Hoewel we vraagtekens kunnen zetten bij de ernst van dit 'trauma' – de boycot was in 1980 al 24 jaar geleden en sporters noch bestuursleden uit die tijd waren nog actief – was dit in ieder geval een kwestie van enige importantie voor actoren in de sportwereld.⁴⁷⁸ Van dit probleem was de Nederlandse regering zich in het geheel niet bewust, omdat ze niet of nauwelijks investeerde in diverse vormen van 'kapitaal' waarmee ze in het veld van de sport zou moeten 'spelen'.

Pas in mei 1980 zou het NOC definitief besluiten over een boycot. In de aanloop daar naar toe liepen de standpunten van de Nederlandse sportwereld en de regering steeds verder uit elkaar. Incidenteel was er overleg tussen het Olympisch comité aan de ene kant en staatssecretaris Wallis de Vries of de vier grote politieke partijen aan de andere kant. Maar zowel de sportvertegenwoordigers als de politici zochten in deze maanden voornamelijk steun in het buitenland. Verschillende bewindslieden ontmoetten elkaar in februari en maart 1980 op multilateraal niveau. Van der Klaauw was aanwezig op Europese bijeenkomsten in Brussel (5 februari) en Rome (19 februari), waar vanwege de Franse weigering tot boycot geen gemeenschappelijk standpunt kon worden bereikt.⁴⁷⁹ Op 20 maart nam Wallis de Vries

⁴⁷⁷ Bourdieu, 'Enkele eigenschappen van velden', 177.

⁴⁷⁸ Zelden werd in 1980 in Nederland, in tegenstelling tot in de VS, gememoreerd aan de Olympische Spelen in 1936, terwijl de aard van het probleem waarom de discussie draaide, veel meer gelijkenissen toonde met 1936 dan met 1956. Ook in 1980 draaide het immers om de vraag of sporten in een autoritair land, waarin mensenrechten werden geschonden, wenselijk was.

⁴⁷⁹ Dit blijkt onder andere uit een vertrouwelijk telegram van de Britse minister van Buitenlandse Zaken Lord Carrington aan Margaret Thatcher. Dit en andere documenten met betrekking tot de internationale boycotdiscussie in 1980, zijn te raadplegen via de online 'leeszaal' van de officiële website van de Britse regering: 'Reading Room, FOI releases', Cabinet Office, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+http://www.cabinetoffice.gov.uk/foi/reading_room.aspx> (verschijningsdatum 7 mei 2010; geraadpleegd op 2 mei 2012). Met dank aan Sarantakes, Dropping the torch, 301. De specifieke link naar dit document is: Telegram van Carrington aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 19 februari 1980,

op een vergadering van achttien Europese ministers van Sport in Straatsburg, samen met zijn Britse en Portugese collega's, de door Van Agt gewenste voortrekkersrol op zich. Hij probeerde de andere bewindslieden te overtuigen van het gelijk van en de noodzaak tot een boycot, maar deze bleken nog steeds niet in staat om een eensgezind standpunt in te nemen.⁴⁸⁰

In de tussentijd werd in het grootste geheim diplomatiek overleg gevoerd tussen topambtenaren van vijf landen. Vier van hen behoorden tot de grootste sportlanden ter wereld, de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Australië en Canada. Nederland was het vijfde land dat aanschoof. Afgevaardigden van deze vijf ontmoetten elkaar voor het eerst in Washington, op 12 februari, en later in Genève, op 17 en 18 maart 1980. Uit de correspondentie van de Britse premier Thatcher naar haar Australische ambtgenoot Malcolm Fraser, samen met Jimmy Carter de initiators van de ontmoetingen, blijkt dat op deze bijeenkomsten bewust geen ministers maar hoge ambtenaren aanwezig waren.⁴⁸¹ Namens Nederland traden G. van Barneveld Kooij en M. van Erkel, verbonden aan het ministerie van CRM, op. Het doel van deze bijeenkomsten was het bespreken van alternatieve Spelen. De Nederlandse afvaardiging werd hierbij onder druk gezet door de Canadese en de Amerikaanse om meer invloed uit te oefenen op het Nederlands Olympisch Comité, waarop Van Barneveld en Van Erkel zich verdedigden door te benadrukken dat te veel pressie op de sportwereld in Nederland wel eens averechts zou kunnen werken. Toen aan het einde van de vergadering werd voorgesteld om Den Haag als volgende vergaderplaats te benoemen wees de Nederlandse afvaardiging dit af, uit angst dat daar de ontmoeting eenvoudig zou uitlekken.⁴⁸² De volgende bijeenkomst om alternatieve Spelen te bespreken werd dan ook niet in Den Haag, maar in Genève gehouden, waarbij mag worden opgemerkt dat de vergadering evengoed was uitgelekt. In Genève probeerde de 'core

<<http://umbr4.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/corp/assets/foi/moscow/moscow05.pdf>>

(verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 3 mei 2012).

⁴⁸⁰ Brief van Needham aan Alexander, 21 maart 1980,

<<http://umbr4.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/corp/assets/foi/moscow/moscow15.pdf>>

(verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 3 mei 2012).

⁴⁸¹ De Britse premier meende dat de aanwezigheid van ministers 'would carry the risk of giving the public the impression that we already have a cut and dried position.' Brief van Thatcher aan Fraser, 5 maart 1980,

<<http://umbr4.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/corp/assets/foi/moscow/moscow01.pdf>>

(verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 3 mei 2012).

⁴⁸² Record of a meeting held at the State Department on 12 february 1980,

<<http://umbr4.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/corp/assets/foi/moscow/moscow06.pdf>>

(verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 3 mei 2012).

groep', zoals de oorspronkelijke groep van vijf landen in de Britse notities heette, de overige landen te overtuigen van de noodzaak tot het houden van alternatieve Spelen.⁴⁸³ Daarnaast spraken de aanwezigen op de vergadering af dat ze de nationale en internationale sportbonden verder zouden proberen te beïnvloeden.⁴⁸⁴

Hiermee was het einde van het idee van de alternatieve Spelen bezegeld.⁴⁸⁵ Zoals minister Van der Klaauw in antwoord op Kamervragen over eventuele 'compensatiespelen' terecht schreef: 'de organisatie daarvan komt toe niet aan regeringen maar aan de sportwereld zelf.'⁴⁸⁶ En deze sportwereld zag niets in de plannen. Zowel nationale als internationale sportbonden waren mordicus tegen het houden van een variant op de Olympische Spelen. De reactie van het IOC zal geen verrassing zijn, maar ook de diverse nationale comités wensten hierin niet mee te gaan. Terwijl de verschillende regeringen en hun vertegenwoordigers al dan niet in het geheim plannen uitwerkten, kwamen sportafgevaardigden bijeen om zich hier juist tegen uit te spreken. Ook leden van het NOC-bestuur waren in deze periode verschillende malen aanwezig op multilaterale conferenties, in dit geval met andere Europese Olympische comités. Hierop werd juist een boycot door de meeste landen verworpen.⁴⁸⁷ Op 22 maart 1980 lieten acht landen, waaronder Frankrijk, Groot-Brittannië en Spanje, weten definitief naar Moskou te zullen gaan. Zeven anderen, waaronder West-Duitsland en Nederland, wilden nog geen beslissing nemen.⁴⁸⁸ Consensus was er over de afwijzing van de eventueel te houden alternatieve Spelen: 'The N.O.C.'s present in Brussels are opposed to the organisation of any sporting competition which is intended to be a substitute for the Olympic Games', luidde de officiële verklaring.⁴⁸⁹ Het NOC voelde zich zo gesterkt door de opstelling van de andere Europese comités, dat ze het

⁴⁸³ Naast de 'kerngroep' bestond deze vergadering uit vertegenwoordigers van Kenia, Saudi-Arabië, Dominicaanse Republiek, Costa Rica, Filippijnen en Portugal.

⁴⁸⁴ Telegram van Britse delegatie in Genève aan ministerie van Buitenlandse Zaken, 18 maart 1980, <<http://umbr4.cabinetoffice.gov.uk/media/cabinetoffice/corp/assets/foi/moscow/moscow16.pdf>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 3 mei 2012).

⁴⁸⁵ Sarantakes noemt deze ten onrechte 'White House Games', terwijl uit Britse bronnen blijkt dat Thatcher en Fraser minstens zo'n groot aandeel als Carter hadden in het organiseren van deze Spelen. Sarantakes, *Dropping the torch*, 131.

⁴⁸⁶ Antwoord van Van der Klaauw op vragen van Van der Stoel en Brinkhorst, 2 april 1980, 911.

⁴⁸⁷ Op 1 februari ontmoetten sportofficials uit West-Duitsland, België, Italië, Noorwegen, Luxemburg, Groot-Brittannië, Denemarken, Zwitserland, Spanje en Nederland elkaar. Slechts Noorwegen besloot de Spelen te boycotten, de andere landen wilden nog geen besluit nemen. Op 22 maart kwamen de afgevaardigden van deze Olympische comités wederom samen, zonder Noorwegen en Denemarken, maar aangevuld met Zweden, Finland, Frankrijk, Ierland, Liechtenstein, San Marino en Turkije.

⁴⁸⁸ Verslag bespreking Olympische comités te Brussel, 22 maart 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1123.

⁴⁸⁹ Press release of representatives of 16 N.O.C.'s who met in Brussels, 22nd March 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1123.

standpunt om de VS te volgen, losliet. In Brussel liet Idenburg aan het Algemeen Dagblad weten dat hij niet langer vond 'dat we ons besluit moeten laten afhangen van wat de Amerikanen uiteindelijk doen. Het is voor negentig procent zeker dat Nederland gaat.'⁴⁹⁰

Twee weken later was Idenburg, de NOC-voorzitter die zo hard en consequent tegen het regeringsadvies in ging, die meende op te moeten komen voor sporters die jarenlang hadden getraind, honderdtachtig graden gedraaid in zijn opvattingen. In een notitie van 8 april 1980, 'Motieven om niet naar Moskou te gaan', redeneerde de voorzitter niet meer volgens de 'traditionele' logica van het veld van de sport, volgens welke sport en sporters verschoond moesten blijven van alles wat daarbuiten gebeurde. 'Waaraan zouden sporters het recht kunnen ontlenen om zich niet te bekommeren om agressie, mishandeling en vrijheidsberoving', vroeg Idenburg zich af. De NOC-voorzitter hanteerde dezelfde argumenten om niet naar de Olympische Spelen te gaan als de Nederlandse regering tot dan toe had gedaan: sport en politiek zijn niet te scheiden, de Sovjet-Unie voerde een 'aanvalsoorlog' en zou bovendien de Spelen uitbuiten voor propagandadoeleinden. Opmerkelijk is hierbij de volgende zin die Idenburg citeerde uit het communistische Handboek voor partijactiviteiten, waarin staat dat,

de ideologische strijd tussen de twee tegengestelde sociale systemen op de meest directe wijze zijn uitwerking heeft op de keuze der steden voor de Olympische Spelen, op het programma van de wedstrijden en op de behandeling van de voorbereidingen voor en het houden van de Spelen.⁴⁹¹

Nu is niet deze zin op zich zo opmerkelijk, maar wel de vermoedelijke herkomst ervan. Een week vóór Idenburg deze memo voltooide, had minister Van der Klaauw in de eerder geciteerde brief aan de Tweede Kamer exact dezelfde frase opgevoerd als argument om de Spelen te boycotten.⁴⁹² De voorzitter schaarde zich ineens, in ieder geval letterlijk, achter de woorden van de minister van Buitenlandse Zaken.

De maanden april en mei van 1980 werden cruciale maanden in de Nederlandse boycotdiscussie. Op 19 mei zou het NOC definitief besluiten over deelname of boycot aan de

⁴⁹⁰ 'De atleten mogen het zelf uitmaken', Algemeen Dagblad, 24 maart 1980.

⁴⁹¹ Koos Idenburg, Motieven om niet naar Moskou te gaan, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1123.

⁴⁹² Antwoord van Van der Klaauw op vragen van Van der Stoel en Brinkhorst, 2 april 1980, 911.

Olympische Spelen.⁴⁹³ Ook voor COSEM braken spannende tijden aan. Sinds haar oprichting had de organisatie naar twee zaken toegeleefd. Allereerst de Olympische Spelen zelf, aanvankelijk om die te gebruiken voor een dialoog met de Sovjet-Unie, later om ze te boycotten. Daarnaast hield COSEM, in samenwerking met Amnesty International, op 10 en 11 april een lang voorbereide conferentie in Den Haag, om het voorlopige boycotstandpunt dat ze in februari had ingenomen, te toetsen aan de mensenrechtensituatie in de Sovjet-Unie. Een breed scala aan Nederlandse, maar ook internationale gasten nam deel aan deze conferentie, van Franse historici tot Russische dissidenten. Bekende namen in Den Haag waren de Britse oud-minister van Buitenlandse Zaken David Owen, de Franse filosoof Bernard-Henri Lévy en de Russische dissident Vladimir Bukovsky. Op het congres spraken onder anderen waarnemend voorzitter van de NSF Wim de Heer en de voormalig minister en burgemeester van Amsterdam Ivo Samkalden.⁴⁹⁴ In hoofdlijnen volgden twee conclusies uit de conferentie. Allereerst was er brede overeenstemming over het feit dat mensenrechten teleurstellend genoeg waren ondergesneeuwd in de maatschappelijke discussie over de Olympische Spelen, door de sterke focus op de oorlogszucht van de Sovjet-Unie in Afghanistan. Volgens Van Thijn speelde de vrijheidsbeperking van dissidenten geen enkele rol in de maatschappelijke discussie, 'neither among the political advocates of a boycott, nor among the political opponents, let alone in the sports world.'⁴⁹⁵ Van Thijn had hierin niet helemaal gelijk. Was het kabinet niet juist gedraaid in haar boycotstandpunt vanwege de verbanning van Sacharov?

De tweede conclusie, die officieel pas twee weken na de conferentie naar buiten kwam, was de bevestiging dat een boycot de enige logische uitkomst van de discussie was, omdat 'de Olympische Spelen leiden tot een verslechtering van de mensenrechten in Rusland.'⁴⁹⁶ Rusland zou vanwege de Olympische Spelen de straten 'schoonvegen', zodat er van contact met dissidenten geen sprake kon zijn. Ergo: een boycot. Van Thijn sprak dreigende taal richting sporters en bestuurders die hij verweet te veel in hun eigen wereld te leven: 'Going against the views of the governments and parliaments of their countries means

⁴⁹³ Volgens de statuten had het bestuur de laatste stem, maar uit democratisch oogpunt besloot zij om de uitslag van de stemming onder de leden hoe dan ook over te nemen.

⁴⁹⁴ Namens het NOC waren Peter van Dorst en Jules Ancion enkel aanwezig op de ochtendzitting van de eerste dag.

⁴⁹⁵ Ed van Thijn, Opening address at the Olympic Games and Human Rights Conference, 10 april 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1138.

⁴⁹⁶ "'Boycot Moskou is noodzakelijk'", Het Vrije Volk, 8 mei 1980.

that the NOC's assume responsibility for a political act of the highest importance, which the Soviet Union will certainly interpret as legitimation of their policies.'⁴⁹⁷ Deze argumentatie, dat het afwijzen van een boycot Rusland legitimiteit voor haar beleid zou verlenen, gebruikte de Amerikaanse regering ook, vaak in relatie met de Spelen van 1936. Op 14 mei 1980, enkele dagen voordat de leden van het NOC een definitieve uitspraak zouden doen over deelname aan de Spelen, zou nog een ontmoeting volgen tussen de besturen van COSEM en het NOC, om de druk op het Olympisch comité te verhogen.

Aanvankelijk zou het NOC op 7 mei 1980 haar leden officieel laten beslissen over een boycot van de Spelen. Het bestuur verplaatste, vermoedelijk op Idenburgs verzoek, deze vergadering echter zo ver mogelijk naar achteren, naar 19 mei.⁴⁹⁸ Tot 24 mei kon worden ingegaan op de uitnodigingen uit Moskou. De reden hiervoor moet vooral worden gezocht in de angst, al vaker aangehaald, voor een vergelijkbare isolatie als in 1956. In *Olympisch Palet*, het verenigingsblad van het Olympisch comité, verklaarde Idenburg dat gekozen was voor uitstel, omdat er tegen die tijd 'zoveel zekerheid bestaat over andere landen, dat wij een besluit zullen kunnen nemen zonder 'maar(s)' of 'tenzij(s)'.⁴⁹⁹

'It is likely that there will be increased pressure (...) from EEC countries on [National Olympic Committees]', voorspelde IOC-voorzitter Lord Killanin op 28 april 1980 in een brief aan het Nederlands Olympisch Comité.⁵⁰⁰ Inderdaad kwamen actoren in het veld van de sport in deze periode, in de weken voordat de NOC-leden definitief zouden besluiten over deelname, onder toenemende druk van actoren uit het politieke veld. Dit gebeurde op drie manieren. Allereerst verlangde het kabinet van de onafhankelijke Stichting de Nationale Sporttotalisator, die door het incasseren van het geld dat Nederlanders inzetten in de lotto, het grootste gedeelte van de uitzending naar Moskou financierde, dat deze organisatie de uitkering aan het NOC stopzette.⁵⁰¹ Dit weigerde de financier en ze kende eind april een bedrag van 650.000 gulden toe aan het Olympisch comité.

⁴⁹⁷ Van Thijn, Opening address.

⁴⁹⁸ Notulen van de bestuursvergadering van het NOC, 21 april 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 91.

⁴⁹⁹ J.D.J. Idenburg, 'Ja of Neen? Wanneer valt de keus?', *Olympisch Palet*, 23 april 1980. Op de bijeenkomst in Rome werd afgesproken dat de atleten niet zouden deelnemen aan ceremonieel vertoon op de Olympische Spelen. Ze zouden deelnemen onder de Olympische vlag en bij medaille-uitreikingen zou de Olympische hymne klinken in plaats van het nationale volkslied.

⁵⁰⁰ Brief van Killanin aan het bestuur van het NOC, 28 april 1980, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1126.

⁵⁰¹ De regering deed een appèl op de Sporttotalisator om de financiering aan het NOC te 'bezien in het licht van het standpunt dat Regering en parlement met betrekking tot deelneming (...) in Moskou innemen.' Brief van Stichting de Sporttotalisator aan het bestuur van het NOC, 28 april 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1123.

Daarnaast trad COSEM enkele dagen voor het definitieve besluit over deelname, opnieuw in contact met het NOC. Voorafgaand aan een Tweede Kamerdebat over de Olympische Spelen in de avond van 14 mei 1980, was er overleg tussen een aantal bestuursleden van het NOC en het bestuur van COSEM. Wat hier is besproken is onbekend, maar de sportdelegatie zal ongetwijfeld onder druk zijn gezet door de politici van COSEM.⁵⁰²

Bewindslieden richtten zich ook direct tot de sportwereld. Meteen na dit overleg tussen COSEM en het NOC volgde het parlementair debat over de Spelen, waar staatssecretaris Wallis de Vries nogmaals 'met klem' opriep niet naar Moskou te gaan. Een meerderheid van de Tweede Kamer steunde hem hierin.⁵⁰³ Op 16 mei, drie dagen voor de beslissing van de leden en drie uur voordat het bestuur zelf zou stemmen over een advies aan de leden, stuurde premier Van Agt persoonlijk nog een brief aan de Olympische bestuurders, waarin hij dringend verzocht 'de opvatting die de volksvertegenwoordiging en de regering bij herhaling hebben uitgesproken in acht te nemen bij uw besluitvorming.'⁵⁰⁴

Deze oproep had alleen effect op Idenburg. Op de bewuste vergadering van 16 mei stemde de voorzitter als enige bestuurslid van het NOC tegen het advies aan haar leden wél naar Moskou te gaan. En uitgerekend voorzitter Idenburg moest dit advies om gewoon deel te nemen aan de Spelen toelichten aan de leden op de cruciale vergadering op 19 mei 1980. In zijn openingstoespraak bracht hij deze aanbeveling, zij het weinig overtuigend, inderdaad over aan de leden. Idenburg lichtte vooral toe waarom hij een afwijkende mening had over de te volgen koers. Hij was overtuigd door politici, aldus de voorzitter.⁵⁰⁵ Hij was de mening toegedaan dat een sportman niet alleen verantwoordelijkheden had als sportman, maar ook als mens. Idenburg keek verder dan de sport, naar de rest van de samenleving. 'De sport', zo zei hij, 'maakt deel uit van die samenleving. (...) een deel, dat te maken heeft met de politiek, over en weer. Dat is een wezenlijk element in het functioneren van de sport.' Door deze opvattingen was bij hem het besef ontstaan dat 'ondanks de volledige juistheid van het

⁵⁰² NRC Handelsblad en dagblad Trouw hadden op 8 mei geschreven over de opvatting van het mensenrechtencomité, 'dat opnieuw een dringend beroep moet worden gedaan op de sportwereld.' Het gesprek met het NOC zou volgens de berichten moeten plaatsvinden halverwege mei, 'maar in ieder geval voor de 19e.' 'Ook mensenrechtencomité voor boycot', NRC Handelsblad, 8 mei 1980; 'Boycot van Spelen wegens behandeling van dissidenten', Trouw, 8 mei 1980.

⁵⁰³ Bij het debat over de Olympische Spelen op 31 januari was er één Kamerlid dat anders stemde, de genoemde Voortman. Bij het debat op 14 mei stemden 28 PvdA'ers tegen. HTK (1979-1980) 4741.

⁵⁰⁴ Brief van Van Agt aan het bestuur van het NOC, 16 mei 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1126.

⁵⁰⁵ Hij maakte niet duidelijk welke politici hij bedoelde, maar noemde hen 'politici die de politieke waarheid zochten'. Deze zette hij af tegen politici die de 'waarheid wisten en herhaalden'.

bestuurs-standpunt, daarna toch nog de overweging moet komen dat men ook een mede verantwoordelijkheid heeft voor de belangen van de politieke partners.⁵⁰⁶

Op de vergadering besloten de bonden met een ruime meerderheid van 49-19 om wel naar Moskou te gaan.⁵⁰⁷ De meeste leden uitten in hun stemverklaringen hun frustratie over de last van maatregelen tegen de Sovjet-Unie, die te eenzijdig zou neerkomen op de sport. Dat de sport werd gebruikt 'als middel om een politiek doel te bereiken' werd door velen verwerpelijk geacht. Ook meenden sommigen dat het advies van de regering te weinig in samenspraak was met de sportwereld. De bewindslieden zouden niet genoeg hebben geïnvesteerd in de relatie met de sporters en hun vertegenwoordigers. Anderen erkenden dat 'in het huidige maatschappelijke verkeer sport en politiek raakvlakken hebben c.q. in elkaars invloedsfeer liggen.' Zij die voor een boycot stemden, deden dit omdat hun verantwoordelijkheid als burger zwaarwegend was, of omdat de Olympische Spelen door de boycot van een aantal grote landen te zeer waren uitgekleeft.⁵⁰⁸

De reacties uit de politieke hoek op de weigering tot boycot waren weinig verrassend. COSEM-voorzitter Van Thijn vond het onbegrijpelijk dat sporters toch naar Moskou gingen. Premier Van Agt noemde het een 'bar slecht besluit' en 'een nederlaag in de strijd voor de mensenrechten.'⁵⁰⁹ Uit protest tegen deelname aan de Spelen trok de Nederlandse regering de Olympisch attaché uit Moskou terug en werd het militair personeel verboden om deel te nemen aan de Spelen.⁵¹⁰ Aan een schriftelijke oproep van Idenburg, eind mei 1980, om verdere sancties, 'niet passend bij het gevolgde democratische besluitvormingsproces', te staken, gaf de premier wel gehoor.⁵¹¹ De Nederlandse dagbladen

⁵⁰⁶ Openingswoord van Mr. J.D.J. Idenburg tijdens Buitengewone Ledenvergadering van 19 mei 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 10.

⁵⁰⁷ Elk van de 23 bonden had drie stemmen. De acht bestuursleden hadden daarnaast ieder één stem. Naast de uitslag van 49-19, waren er negen onthoudingen.

⁵⁰⁸ De bonden die tegenstemden waren: de Koninklijke Nederlandse Hockeybond, Stichting Nederlandse Hippische Sportbond, Stichting Moderne Vijfkamp, Nederlandse Ski Vereniging, de Koninklijke Nederlandse Wielrenunie en het Koninklijk Nederlands Gymnastiekverbond. De boycotdiscussie leefde in 1936 ook binnen deze twee laatste bonden. Toen besloten de wielrenners echter wel naar Berlijn te gaan. In 1956 betuigden de besturen van deze twee bonden als eerste hun steun voor een boycot aan het NOC. Ook de Nederlandse Krachtsportbond trok zich in 1936 terug en steunde de boycot van 1956. Ditmaal onthield de bestuursafgevaardigde zich van stemming. Blijkbaar kenden deze bonden, in tegenstelling tot veel andere, een traditie waarin ruimte was voor discussie over de politisering van sport.

⁵⁰⁹ Hidde van der Ploeg, 'Kritiek Van Agt op stap NOC', NRC Handelsblad, 20 mei 1980; 'Nader beraad kabinet over NOC-besluit', Leeuwarder Courant, 24 mei 1980.

⁵¹⁰ De Olympisch attaché was P.J. Wolthers, één van de secretarissen van de ambassadeur in de Sovjet-Unie. Brief van Van der Klaauw aan het bestuur van het NOC, 19 mei 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1127; Notulen van de ministerraad, 16 mei 1980, NL-HaNA, ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 2967.

⁵¹¹ Brief van Idenburg aan Van Agt, 29 mei 1980, NL-HaNA, NOC, 2.19.124, inv.nr. 1126.

waren verdeeld. NRC Handelsblad schreef over het 'groepsegoïsme' van de sportbonden door naar Moskou te gaan, het Algemeen Dagblad vond het jammer dat de sport 'het overduidelijke signaal van kabinet en parlement' niet had opgepikt, maar de Volkskrant prees het NOC juist omdat het 'als autonome maatschappelijke organisatie een eigen verantwoordelijkheid' nam.⁵¹²

Aan de Olympische Spelen in Moskou namen uiteindelijk ruim vijfduizend atleten uit tachtig landen deel. Onder hen bevonden zich 75 Nederlandse deelnemers. Zij deden, volgens Europese afspraken, niet mee aan de openingsceremonie en bij prijsuitreikingen werden niet de Nederlandse vlag gehesen en het Nederlandse volkslied gespeeld. Achteraf bleek dit een overbodige maatregel te zijn geweest; hoewel het toernooi sterk was gedevalueerd won Nederland geen gouden medailles in Moskou. Vertegenwoordigers van de Nederlandse sport waren wel in Moskou, afgevaardigden van de Nederlandse regering niet. Personeel van de Nederlandse ambassade in Moskou werd verboden om aanwezig te zijn bij de wedstrijden en ambassadeur Winkelman werd door Van der Klaauw gesommeerd om de Sovjet-Unie te verlaten gedurende de Spelen.⁵¹³ Van de Olympische Spelen kreeg Nederland weinig te zien, aangezien de Nederlandse uitzendgemachtigde, NOS, slechts veertig uur van het sportevenement uitzond, waarvan maar twaalf rechtstreeks. In eerste instantie zou dit bijna vier keer zoveel zijn, maar met de afwezigheid van grote landen als West-Duitsland, Canada, China en natuurlijk de Verenigde Staten, was de waarde van het sportevenement sterk gedaald.

Tot slot

In 1980 was sport meer dan ooit onderwerp van discussie in politiek Den Haag. Paradoxaal genoeg kwamen de standpunten van actoren uit het veld van de sport en van de politiek in de aanloop naar de Olympische Spelen in Moskou verder uit elkaar te liggen dan ooit. Terwijl de regering Van Agt in het diepste geheim bezig was met het organiseren van alternatieve

⁵¹² 'Naar Moskou', NRC Handelsblad, 20 mei 1980; 'Uitgehold', Algemeen Dagblad, 20 mei 1980; 'Ten geleide', de Volkskrant, 20 mei 1980.

⁵¹³ 'Memoires 1924-1981, concept, fotokopie van de handgeschreven kopij, 1993', NL-HaNA, Ch. A. van der Klaauw [levensjaren 1924-2005], 2.21.382, inv.nr. 78, 648. Een bijzonder opmerkelijke passage in dit concept van de memoires gaat over de besluitvorming van het NOC: 'Verder konden wij slechts adviseren niet naar de Spelen te gaan. Uiteindelijk heeft het NOC van deelname afgezien, een zwaar besluit vooral voor de sporters die zich gedurende lange tijd op dit hoogtepunt hadden voorbereid.' Zoals algemeen bekend zag het NOC juist niet van deelname af, dus het lijkt erop dat Van der Klaauw zich hierin schromelijk vergist.

Spelen, wees het Nederlands Olympisch Comité, in samenspraak met nationale Olympische comités uit andere landen deze juist fundamenteel af. De druk vanuit het politieke veld, door morele appèls op de sporters, door de subsidiekraan dicht te draaien en door ambtenaren te verbieden deel te nemen, was daarnaast ook tegen het zere been van de sporters en sportbestuurders. Maar het punt waarop sport en politiek het meest uit elkaar lagen, was de positie die het Nederlands Olympisch Comité internationaal zou moeten innemen. De regering voorzag een voortrekkersrol voor het NOC, maar dit comité wenste een beslissing over een eventuele boycot juist zo ver mogelijk uit te stellen. Dit was niet zomaar een verschil van mening over de te volgen koers. Veel meer dan dat was dit een blijk van fundamenteel onbegrip van politici van het veld van de sport. Zij hadden niet door dat de Nederlandse sporters en sportbestuurders juist niet voorop, maar achterop wilden lopen, onder andere uit angst voor een vergelijkbare isolatie als in 1956.

De stemverklaringen van de bij het NOC aangesloten bonden die op 19 mei 1980 tegen een boycot stemden, duiden erop dat regering en volksvertegenwoordiging juist vanwege hun politieke karakter afkeer opriepen: het feit dat zij, als buitenstaander, de sport voor een politiek doel wilde gebruiken, werd weinig gewaardeerd door de sportafgevaardigden. Dit gold ook voor het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten, dat voornamelijk als een politieke beweging handelde. Het gebrek aan relevant kapitaal, in dit geval vooral sociaal en symbolisch kapitaal, brak de politieke actoren in het veld van de sport uiteindelijk op.

VI. Conclusies

In dit onderzoek naar de politisering van de Nederlandse sportwereld stelden we vooraf de vraag hoe de verhoudingen tussen verschillende actoren in het veld van de sport onder invloed van de in deze scriptie behandelde maatschappelijke discussies verschoven. Aan de hand van de debatten in aanloop naar de Olympische Spelen in 1936, 1956 en 1980 probeerden we deze onderzoeksvraag te beantwoorden. Hierbij is gebruik gemaakt van het instrumentarium van Pierre Bourdieu, omdat zijn veldtheorie, voornamelijk door het relationele karakter ervan, uitermate geschikt is voor een onderzoek naar de verhoudingen tussen verschillende actoren en instituties. Door het werken met casestudies is het voor nu van belang om kort de voornaamste gevolgtrekkingen uit de drie hoofdstukken te herhalen.

De Spelen in Berlijn in 1936 werden door het nazi-regime als politiek instrument gebruikt, door haar anti-Joodse politiek toe te passen op de Duitse sportwereld en door de Spelen voor propaganda-doeleinden te gebruiken. Een enkeling in de Nederlandse sportwereld, onder anderen de Joodse bokser Ben Bril, zette vraagtekens bij de wenselijkheid van deelname aan de Spelen in nazi-Duitsland. De meeste Nederlandse sporters en sportbestuurders ontkenden echter deze politisering van de sport door de Duitse regering, al lijkt de vraag gerechtvaardigd in hoeverre zij dit daadwerkelijk wisten. Deze ontkenning ging gepaard met het verwijt aan hen die de Duitse misstanden aan de kaak stelden, dat zij juist de sport politiseerden. De belangrijkste actoren in het veld van de sport, prominente Nederlandse sporters en sportbestuurders van het Nederlands Olympisch Comité, wilden namelijk geen invloed van buiten op de sport, die ze zo 'zuiver' mogelijk wilden houden. Hiermee liepen ze in de pas met het Internationaal Olympisch Comité, dat het ideaal van a-politieke sport hoog hield. De invloed van actoren die van oorsprong van buiten het veld van de sport kwamen, journalisten, politici en actiegroepen, was in de jaren dertig dan ook vrij beperkt. Politici meden het veld van de sport, en hoewel journalisten zich actiever opstelden, onthielden zij zich in het algemeen van scherpe oordeelsvorming. De maatschappelijke actiegroep Comité ter Bescherming van de Olympische Gedachte (BOG), mengde zich het voornaamst in de maatschappelijke discussie en boekte een paar kleine successen door een boycot te bewerkstelligen binnen een paar sportbonden. Deze beweging werd geleid door een groep kunstenaars en intellectuelen, waardoor het tekort van zowel sociaal als symbolisch kapitaal van BOG, althans in het veld van de sport, evident was.

Daarnaast paste de boodschap van deze critici van de Spelen in Duitsland niet binnen de logica van het veld van de sport. De enkele vraagtekens die de (internationale) sportwereld zette bij de Spelen in Berlijn, hadden betrekking op de uitsluiting van Joodse sporters in de Duitse sport. BOG, en in haar kielzog een tweede pressiegroep, De Olympiade Onder Dictatuur (D.O.O.D.), richtten zich tegen het antisemitisme in het algemeen en keken verder dan enkel de Olympische Spelen. Zodoende verdween dit sport-argument naar de achtergrond, waardoor het leek alsof deze boycot-bepleiters sport gebruikten om een doel te bereiken dat zich buiten de sport bevond. Dit kwam hun overtuigingskracht niet ten goede.

Terwijl de sportbestuurders in 1936 nog hadden geprobeerd om de grenzen van hun wereld, het veld van de sport, af te bakenen, stonden hun opvolgers in 1956 meer open voor politieke invloeden, onder invloed van de maatschappelijke onvrede in Nederland over het neerslaan van de Hongaarse opstand door het Sovjetleger. Ze stonden meer open voor politieke invloeden in enge zin, omdat NOC-voorzitter Linthorst Homan advies van regeringszijde zocht (en vond) over een eventuele boycot van de Olympische Spelen en omdat hij over Tweede Kamerleden sprak als zijn 'politieke vrienden'. Maar ook kwam er meer ruimte voor politieke invloeden in ruime zin, doordat veel actoren uit het veld van de sport zich lieten leiden door de maatschappelijke verontwaardiging die zich meester had gemaakt van Nederland in de eerste dagen na het Russische optreden in Hongarije. In de emotie van het moment verlangden journalisten, politici, maar ook 'gewone' burgers, actie en offerbereidheid. Het kan niet anders dan dat het bestuur en de leden van het NOC deze maatschappelijke druk, die onder meer tot uiting kwam in brieven van burgers en scherpe opinies van journalisten, voelden. Na twee buitengewoon hectische dagen in Nederland – Hellema noemt de confrontaties in die dagen 'de ernstigste ongeregelheden (...) uit de naoorlogse geschiedenis' – besloot het Olympisch comité de Spelen te boycotten, duidelijk beïnvloed door de talloze verzoeken hiertoe van actoren die niets met de sport hadden te maken.⁵¹⁴ De discussie over een boycot van de Olympische Spelen in 1956 was onderdeel van een ruimer debat in de Nederlandse samenleving over de juiste reactie op het Russische geweld in Hongarije. De sporters waren uiteraard hevig teleurgesteld. Hun kans om te sporten op het hoogste niveau werd hen ontnomen, omdat zij onderdeel waren van de Nederlandse maatschappij, waarin van hen in die hoedanigheid een offer werd verlangd.

⁵¹⁴ Hellema, 'Rock 'n Roll', 100.

Ruim twintig jaar later bleek maar weer eens hoe dynamisch de grenzen van het veld van de sport waren, toen politici, media en mensenrechtengroeperingen zich actief mengden in de boycotdiscussie. Dit debat ontstond in Nederland na de verbanning van de Russische dissident Sacharov, maar deze actoren bemoeiden zich al eerder met de sportwereld, toen bekend werd dat het NOC zogenaamde gedragsregels voor de sporters zou opstellen. Toen bewindslieden, en Kamerleden die in het Comité Olympische Spelen en Mensenrechten zitting hadden, een boycot bepleitten naar aanleiding van de verbanning van Sacharov, beriepen de sportbestuurders in Nederland zich, net als in 1936, op het traditionele mantra van de neutrale sport die niet gepolitiseerd mocht worden. Dat het NOC uiteindelijk niet in ging op het verzoek van het kabinet om de Spelen in Moskou te boycotten, kwam zelfs voor een deel door deze politieke inmenging. Hoewel voorzitter Idenburg persoonlijk overstag ging, bleven zijn bestuursgenoten en het merendeel van de bij het NOC aangesloten bonden van mening dat die politici niets hadden te zoeken in het veld van de sport. Door volstrekt uiteenlopende standpunten, onder andere over het al of niet voorop lopen in internationaal opzicht of het organiseren van alternatieve Spelen, raakten sport en politiek dan ook steeds verder van elkaar verwijderd, terwijl ze meer dan ooit met elkaar waren verweven.

Welke uitspraken kunnen we nu doen over de politisering van het veld van de sport over een langere periode? Hoe verschoven de verhoudingen tussen verschillende actoren binnen en buiten de sportwereld? Het antwoord hierop is driedelig.

Allereerst blijkt dat actoren van buiten de sport zich steeds meer manifesteerden in het veld van de sport. Dit is het meest evident bij politieke krachten in de enge zin des woords. In 1936 wensten politici, zowel Tweede Kamerleden als bewindslieden, geen enkele inspraak in sportkwesties, in 1956 lobbyden ze achter de schermen en juichten ze een boycot toe, en in 1980 bepleitten ze een boycot door morele, financiële en symbolische druk te zetten op de sportwereld. Oorzaak hiervan is vermoedelijk de toegenomen politieke waarde van sport, die we ook terugzien in het sportsubsidiebeleid van de Nederlandse overheid. Terwijl het Rijk in 1928 de Spelen in eigen land niet meefinancierde, en in 1936 geen cent bijdroeg aan de uitzending naar Berlijn, sponsorde ze in 1956 wel het NOC, en in 1980, zij het indirect, ook. Over de sport zegt Bourdieu terecht dat met de groei van

regeringssubsidie de politisering van de sport toeneemt.⁵¹⁵ Verder onderzoek naar de subsidiepolitiek van de Nederlandse regering in de twintigste eeuw zou dit verder moeten staven. Naast politici mengden ook andere actoren zich in de loop van de jaren meer in de boycotdiscussies. In 1956 en in 1980 besteedden de belangrijkste kranten soms felle commentaren aan de vraag over een eventuele boycot van de Spelen, terwijl dit in 1936 nauwelijks was gebeurd. Maatschappelijke pressiegroepen zagen we zowel in 1936 (BOG en D.O.O.D.) als in 1980 (Amnesty International en COSEM), waarbij opgemerkt moet worden dat deze bewegingen in 1980 veelvuldig in direct overleg traden met de georganiseerde sport in Nederland, terwijl dit in 1936 nauwelijks mogelijk was omdat het NOC niets van deze beweging wilde weten. In 1956 was er van concrete actiegroepen geen sprake, voor een deel omdat de besluitvorming erg snel – binnen enkele dagen – geschiedde.

Wat al deze actoren gemeen hadden, dit vormt de tweede conclusie, was een gebrek aan relevant kapitaal voor het veld van de sport. Premier Van Agt was een politicus, en hoewel hij zich liet voorstaan op zijn liefde voor de wielersport, was hij geen sporter. Intellectuelen en kunstenaars die zich verenigden in BOG of D.O.O.D. hadden ongetwijfeld veel gezag in de wetenschappelijke of culturele wereld, maar niet in de sport. De journalist van de NRC die in 1956 schreef dat de sporters zich maar niet druk moesten maken over de boycot van de Spelen, was geen sporter die vier jaar voor niets had getraind. Zij konden niet goed greep krijgen op de voor het veld van de sport specifieke logica, omdat ze te weinig investeerden hierin. Door het ontbreken van symbolisch kapitaal en sociaal kapitaal (hoewel met name COSEM in 1980 wel investeerde in relaties met de sportwereld) was het voor deze actoren moeilijk om iets gedaan te krijgen in het veld van de sport. Deze verklaring oogt problematisch, want waarom kwam een boycot in 1956 dan wel van de grond? Dit kwam voor een deel door de maatschappelijke onrust die er in die dagen heerste, maar voor een deel ook door de voortvarendheid en de overtuigingskracht van NOC-voorzitter Linthorst Homan, in die tijd de machtigste man in de Nederlandse sportwereld. Homan was wel in het bezit van het nodige cultureel, sociaal en symbolisch kapitaal. Naar hem werd geluisterd.

De derde conclusie houdt verband met een in deze slotanalyse nog niet genoemde actor: het Internationaal Olympisch Comité. Het Nederlands Olympisch Comité bevond zich namelijk continu in een ingewikkelde positie. In al deze cassusen zagen we een worsteling tussen het idealisme van het IOC en het realisme van de Nederlandse samenleving,

⁵¹⁵ Bourdieu, *Sport and social class*, 832.

waardoor het NOC een dubbele loyaliteit en verantwoordelijkheid had (dit werd nog versterkt door het feit dat sommige bestuursleden van het NOC tegelijkertijd afgevaardigden waren van het IOC in Nederland). Enerzijds hielden de actoren in het veld van de sport in Nederland tot in 1980 vast aan de Olympische illusie van sport als volstrekt autonome, a-politieke wereld. Voor chef de mission Lotsy was sport in 1936 'dat heerlijk mooie, neutrale terrein', NOC-voorzitter Linthorst Homan meende in 1956 dat de Spelen 'volkomen los van politiek staan' en een van zijn opvolgers, Idenburg, vond in 1980 dat 'de sport geen drager is van politieke standpunten.'⁵¹⁶ Het is logisch dat zij deze mythe probeerden in stand te houden, aangezien nationale Olympische comités bestaan bij de gratie van het IOC en de Olympische Spelen. Anderzijds dienden de afgevaardigden uit het veld van de sport rekening te houden met sentimenten in de Nederlandse maatschappij, met druk van bijvoorbeeld politici en beeldvorming in de kranten, omdat zij onderdeel waren van deze maatschappij. Idealisme en realisme lagen soms ver uit elkaar, en de botsing daartussen was evident. Hoewel Linthorst Homan in 1956 en Idenburg in 1980 dergelijke a-politieke uitspraken deden, realiseerden zij zich wel dat ze tegelijkertijd deel uitmaakten van de Nederlandse samenleving, en dat zij dus ook rekening dienden te houden daarmee. Hierdoor stond zowel Homan als Idenburg uiteindelijk een boycot voor. Zij zagen in dat er een dunne scheidslijn liep tussen het veld van de sport en andere velden. Zij beseften, als een van de weinigen in de Nederlandse sportwereld, dat de grenzen van het veld van de sport dynamisch waren.

Tot slot nog een opmerking over de argumentatie van de zogenaamd neutrale sport. Niet alleen was het argument van de veronderstelde onafhankelijkheid van de sportwereld een illusie, dit was ook ambivalent. In deze scriptie zagen we al dat dit het meest gebruikte argument uit het veld van de sport was. De sport moest neutraal blijven, zuiver en verschoond van politiek. Sport, zo luidde het, draaide om sport en niets meer dan dat. Daarbij beriep het IOC, gevolgd door de nationale Olympische comités, maar ook de sporters, zich vaak op het ideaalbeeld van de Olympische Spelen, die beschouwd dienden te worden als feest van verbroedering der volkeren. Maar door dit te claimen gaven zij juist aan dat de Olympische Spelen, wel meer dan sport waren. Is het 'gebruiken' van sport om naties uit de gehele wereld samen te brengen, niet ook gewoon een politieke daad?

⁵¹⁶ Interview met Karel Lotsy, aangehaald door: Van Kolfschooten, *De Dordtse magiër*, 65; 'Uitzending Melbourne dubieus: N.O.C. vergadert dinsdag', *De Telegraaf*, 5 november 1956; Resumé van de bespreking tussen COSEM en NOC, 13 juni 1979. Zie ook respectievelijk pagina's 18, 61 en 99 van deze scriptie.

VII. Epiloog: naar een boycot door politici?

Verschillende actoren, zowel uit het veld van de sport als van de politiek, in Nederland, maar ook in de Verenigde Staten, waarschuwden in 1980 voor het einde van de Olympische Spelen, indien een omvangrijke boycotbeweging van de grond zou komen. De Spelen in Moskou werden onderworpen aan de grootste boycot uit de Olympische geschiedenis, maar het bestaansrecht van dit instituut kwam nooit in gevaar. Ook niet toen veertien landen onder leiding van de Sovjet-Unie in 1984 de Spelen in Los Angeles boycotten. Sterker, juist steeds meer landen werden lid van de 'Olympische familie'. In 2008 was de Olympiade voor het eerst sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw weer echt omstreden, in verband met de schending van mensenrechten in China, maar tegelijkertijd nam een recordaantal naties hier aan deel. Amnesty International voerde actie tegen de Spelen, boekte hiermee enige successen, maar liep uiteindelijk op tegen het conservatieve bolwerk in Lausanne: 'Het IOC gaf daarentegen pas op het allerlaatste moment enige voorzichtige kritiek op de Chinese mensenrechtensituatie', schreef Amnesty in haar jaarverslag over 2008.⁵¹⁷

Zoals in de introductie van deze scriptie naar voren kwam, had een eventuele boycot van deze Olympische Spelen in 2008 in Nederland weinig kans van slagen. Het Nederlandse IOC-lid Hein Verbruggen hekelde de discussie in Nederland, omdat deze vooral door actoren buiten het veld van de sport werd gevoerd, door intellectuelen. 'Ik zie daar iets denigrerends ten opzichte van de sport in', zei Verbruggen in het NRC Handelsblad. 'Zo'n houding kom ik vooral tegen onder intellectuelen. Zo van: "Die jongens zijn niet de slimsten, ze laten zich makkelijk voor mijn karretje spannen."⁵¹⁸ Net als in de in deze scriptie behandelde drie Olympische boycotdiscussies bestonden ook in 2008 nog grote verschillen tussen actoren van binnen en buiten het veld van de sport. Tweede Kamerlid Joël Voordewind (ChristenUnie) beperkte zijn boycotpleidooi dan ook tot het veld van de politiek. In reactie op de weigering van de Franse president Sarkozy naar de Spelen te gaan, riep het Kamerlid politici en leden van de koninklijke familie op weg te blijven bij alle plechtigheden met betrekking tot de Olympische Spelen. Dit was een vergeefse poging; premier Jan Peter Balkenende, staatssecretaris Jet Bussemaker en kroonprins Willem-Alexander en prinses Máxima waren aanwezig bij de openingsceremonie in Peking.

⁵¹⁷ Jaarverslag 2008 Amnesty International. Amnesty International, afdeling Nederland (Amsterdam 2009) 17.

⁵¹⁸ Henk Stouwdam, 'IOC kan geen politieke eisen stellen aan China', NRC Handelsblad, 27 februari 2008.

In 2012 wordt de XXXe Olympiade gevierd in Londen, en deze editie is in het geheel niet omstreden. Het Europees Kampioenschap voetbal in Polen en Oekraïne in dezelfde zomer, en hiermee moeten we tijdelijk het 'Olympische pad' verlaten, was dat wel. In verband met de detentie van Julia Timosjenko, een politieke tegenstandster van de Oekraïense president Viktor Janoekovitsj, overwoog een aantal Europese regeringsleiders, onder leiding van de Duitse bondskanselier Angela Merkel, een politieke boycot van dit kampioenschap. Veel Europese ministers bleven uiteindelijk weg. Ook in het Nederlandse kabinet werd een boycot op politiek niveau bediscussieerd. Minister van Sport Edith Schippers was uiteindelijk wel aanwezig bij een wedstrijd van het Nederlands elftal in Oekraïne, terwijl haar collega-minister Uri Rosenthal van Buitenlandse Zaken eerder had gesteld een politieke boycot voor te staan. Een sportboycot was overigens nadrukkelijk niet aan de orde, want 'dat is aan de voetballers zelf', aldus Rosenthal.⁵¹⁹ Hiermee lijken Nederlandse politici een verschil in verantwoordelijkheden te erkennen. Zij nemen de verantwoordelijkheid door een boycot zelf toe te passen. Actoren uit het politieke veld proberen, zo lijken althans de recente ontwikkelingen aan te geven, niet langer druk te zetten in het veld van de sport, maar pogen een boycot op politiek niveau teweeg te brengen.

⁵¹⁹ Theo Koelé, 'Rosenthal dreigt met boycot van Oekraïne', de Volkskrant, 2 mei 2012.

VIII. Gebruikte bronnen

Gedrukte literatuur

- Arnaud, Pierre, 'French sport and the emergence of authoritarian regimes, 1919-1939' in: Pierre Arnaud en James Riordan ed., Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport (Londen en New York 1998) 114-147.
- Arnaud, Pierre, 'Sport and international relations before 1918' in: Pierre Arnaud en James Riordan ed., Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport (Londen en New York 1998) 14-31.
- Arnaud, Pierre, 'Sport. A means of national representation' in: Pierre Arnaud en James Riordan ed., Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport (Londen en New York 1998) 3-14.
- Arnoldussen, Paul, Amsterdam 1928. Het verhaal van de IXe Olympiade (Amsterdam 1994).
- Bairner, Alan, Sport, nationalism and globalization. European and North American perspectives (Albany 2001).
- Békés, Csaba, 'Cold War, Détente and the 1956 Hungarian Revolution', Working paper for The Cold War as a global conflict, The International Center for advanced Studies 7 (2002) 1-32.
- Bos, Bob van den, Olé we are the champions. Sport en internationale betrekkingen (Den Haag 1988).
- Bottenburg, Maarten van, 'Beyond diffusion. Sport and its remaking in cross-cultural contexts', Journal of Sport History 37 (2010) 41-53.
- Bourdieu, Pierre en Loïc Wacquant, Argumenten. Voor een reflexieve maatschappijwetenschap. Vert. Rokus Hofstede (Amsterdam 1992).
- Bourdieu, Pierre, 'Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal'. Vert. Rokus Hofstede en Dick Pels, in: Dick Pels ed., Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip (2^e druk; Amsterdam 1992) 120-142.
- Bourdieu, Pierre, 'Enkele eigenschappen van velden'. Vert. Rokus Hofstede en Dick Pels, in: Dick Pels ed., Pierre Bourdieu. Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip (2^e druk; Amsterdam 1992) 171-179.

- Bourdieu, Pierre, 'Sport and social class'. Vert. Richard Nice, *Social Science Information* 17 (1978) 819-840.
- Bourdieu, Pierre, 'The state, economics and sport'. Vert. Hugh Dauncey en Geoff Hare, in: Hugh Dauncey en Geoff Hare ed., *France and the 1998 World Cup. The national impact of a world sporting event* (Londen en Portland 1999) 15-22.
- Bourdieu, Pierre, *In other words. Essays towards a reflexive sociology*. Vert. Matthew Adamson (Stanford 1990).
- Brustein, William I., *Roots of hate. Anti-semitism in Europe before the Holocaust* (Cambridge 2003).
- Carter, Jimmy, *White House diary* (New York 2010).
- Catalogus tentoonstelling de Olympiade onder Dictatuur (D.O.O.D.). *De Olympiade onder Dictatuur* (Amsterdam 1936).
- Cha, Victor D., 'A theory of sport and politics', *The International Journal of the History of Sport* 26 (2009), 1581-1610.
- Coubertin, Pierre en Norbert Müller ed., *Olympism. Selected writings*. Vert. William H. Skinner (Lausanne 2000).
- Davies, Norman, *Europe. A history* (Oxford 1996).
- Demandt, Alexander, *Ungeschehene Geschichte. Ein Traktat über die Frage: Was wäre geschehen, wenn...?* (4^e druk; Göttingen 2001).
- Espy, Richard, *The politics of the Olympic Games* (2^e druk; Berkely en Londen 1981).
- Espy, Richard, *The politics of the Olympic Games* (Berkely, Los Angeles en Londen 1979).
- Friedländer, Saul, *Nazi-Duitsland en de Joden*. Vert. Margreet de Boer en Kees Noorda (Amsterdam 2007).
- Gaddis, John Lewis, *Russia, the Soviet Union and the United States. An interpretive history* (2^e druk; New York 1990).
- Gati, Charles, *Failed illusions. Moscow, Washington, Budapest and the 1956 Hungarian Revolt* (Washington en Stanford 2006).
- Graeff, A.C.D. de, 'Voor u persoonlijk'. *Brieven van minister van Buitenlandse Zaken jhr. A.C.D. de Graeff aan gezant J.P. graaf van Limburg Stirum (1933-1937)*. W.J.M. Klaassen ed. (Den Haag en Hilversum 1986).

- Guttman, Allen, 'The "Nazi Olympics" and the American boycott controversy' in: Pierre Arnaud en James Riordan ed., Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport (Londen en New York 1998) 31-51.
- Guttman, Allen, From ritual to record. The nature of modern sports (New York 1978).
- Guttman, Allen, The Games must go on. Avery Brundage and the Olympic movement (New York 1984).
- Guttman, Allen, The Olympics. A history of the modern Games (Urbana 1992).
- Haffner, Sebastian, Van Bismarck tot Hitler. Duitsland 1871-1945. Een terugblik. Vert. Piet Jaarsma (Haarlem 1988).
- Hart-Davis, Duff, Hitler's Games. The 1936 Olympics (Londen 1986).
- Hazan, Baruch, Olympic sports and propaganda Games. Moscow 1980 (New Brunswick en Londen 1982).
- Hellema, Duco, 'Rock 'n Roll in de aanval. De Hongaarse furie van november 1956' in: Bob de Graaff en Cees Wiebes ed., Hun crisis was de onze niet. Internationale crises en binnenlandse veiligheid 1945-1960 (Den Haag 1994) 100-115.
- Hellema, Duco, 1956. De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis (Amsterdam 1990).
- Hill, Jeffrey, Sport in history. An introduction (Basingstoke 2011).
- Holt, Richard, 'The Foreign office and the Football Association. British sport and appeasement, 1935-1938' in: Pierre Arnaud en James Riordan ed., Sport and international politics. The impact of fascism and communism on sport (Londen en New York 1998) 51-67.
- Huizinga, Johan, Homo Ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur (3^e druk; Haarlem 1951).
- Hulme, Derick L., The political Olympics. Moscow, Afghanistan, and the U.S. boycott (New York, Westport en Londen 1990).
- Jaarverslag 2008 Amnesty International. Amnesty International, afdeling Nederland (Amsterdam 2009).
- Jones, Stephen G., 'State intervention in sport and leisure in Britain between the wars', Journal of Contemporary History 22 (1987) 163-182.
- Jong, Loe de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog I, Voorspel (Den Haag 1969).

- Jong, Loe de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog XII, Epiloog, eerste band (Leiden 1988).
- Jong, Loe de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog IV, Mei '40 – maart '41, tweede band (Leiden 1988).
- Jungmann, Bart ed., De sportcanon. De sportgeschiedenis van Nederland (Amsterdam 2011).
- Kakar, M. Hassan, Afghanistan. The Soviet invasion and the Afghan response (Berkely 1995).
- Kanin, David B., A political history of the Olympic Games (Boulder 1981).
- Kecskés, Gustáv, 'The Suez crisis and the 1956 Hungarian revolution', East European Quarterly 35 (2001) 47-58.
- Kolfshoeten, Frank van, De Dordtse magiër. De val van Karel Lotsy (Amsterdam 2009).
- Kramer, Mark, "'The Malin Notes" on the crises in Hungary and Poland, 1956', Bulletin of the Cold War International History Project 8/9 (1996/1997) 385-410.
- Krüger, Arnd, 'Germany, the propaganda machine' in: Arnd Krüger en William Murray ed., The Nazi Olympics. Sport, politics and appeasement in the 1930's (Urbana en Chicago 2003) 17-44.
- Krüger, Arnd, 'United States of America. The crucial battle' in: Arnd Krüger en William Murray ed., The Nazi Olympics. Sport, politics and appeasement in the 1930's (Urbana en Chicago 2003) 44-70.
- Krüger, Arnd, Die Olympischen Spiele 1936 und die Weltmeinung. Ihre aussenpolitische Bedeutung unter besonderer Berücksichtigung der USA (Berlijn, München, Frankfurt am Mainz 1972).
- Large, David Clay, Nazi Games. The Olympics of 1936 (New York en Londen 2007).
- Leurdijk, J.H., 'The American nuclear guarantee as a factor in Dutch security policy' in: idem, The foreign policy of the Netherlands (Alphen aan den Rijn 1978) 187-235.
- Linthorst Homan, J., 'Wat zijt ghij voor een vent.' Levensherinneringen van mr. J. Linthorst Homan (Assen 1974).
- Litván, György ed., The Hungarian Revolution of 1956. Reform, revolt and repression 1953-1963. Vert. János M. Bak en Lyman H. Legters (Londen en New York 1996).
- Lomax, Bill, Hungary 1956 (Londen 1976).

- Lyakhovskiy, Aleksandr Antonovich, 'Inside the Soviet invasion of Afghanistan and the seizure of Kabul, December 1979', *Cold War International History Project* 51 (2007) 1-67.
- MacIntosh, Donald, Hart Cantelon en Lisa Mcdermott, 'The IOC and South Africa. A lesson in transnational relations', *International Review for the Sociology of Sport* 28 (1993) 373-393.
- Mahar, Cheleen, Richard Harker en Chris Wilkes ed., *An introduction to the work of Pierre Bourdieu. The practice of theory* (Basingstoke 1990).
- Malitz, Bruno, *Die leibesübungen in der nationalsozialistischen Idee* (München 1933).
- Mandell, Richard D., *The Nazi Olympics* (New York 1971).
- Mbaye, Keba, *The International Olympic Committee and South Africa* (Lausanne 1995).
- Miller, David, *The official history of the Olympic Games and the IOC. Athens to Beijing, 1894-2008* (Edinburgh 2008).
- Oltheten, Harry, *Go Ahead 100 jaar. Van volksclub tot voetbalbolwerk* (Nieuwegein 2002).
- Onyestyák, Nikoletta, 'Boycott, exclusion or non-participation? Hungary in the years of the 1920 and 1984 Olympic Games', *The International Journal of the History of Sport* 27 (2010) 1920-1941.
- Opzeeland, Ed van, Ben Bril. *Davidster als ereteken* (Rotterdam 2006).
- Orwell, George, *Shooting an elephant and other essays*. Jeremy Paxman ed. (Londen 2003).
- Riordan, James, *Soviet Sport. Background to the Olympics* (Oxford 1980).
- Sarantakes, Nicholas Evan, *Dropping the torch. Jimmy Carter, the Olympic boycott and the Cold War* (Cambridge 2011).
- Schrage, E.J.H., *Zur Lippe Biesterfeld. Prinses Armgard, prins Bernhard en hun houding tegenover nazi-Duitsland* (Amsterdam 2004).
- Shlaim, Avi, 'The protocol of Sèvres, 1956. Anatomy of a war plot', *International Affairs* 73 (1997) 509-530.
- Steen, John, 'D.O.O.D. 1936. De internationale achtergrond' in: Peter Hofland, Betsy Dokter en Carry van Lakerveld ed., *Een kunstolympiade in Amsterdam. Reconstructie van de tentoonstelling D.O.O.D.* (Zwolle en Amsterdam 1996) 18-26.

- Stokvis, Ruud, De sportwereld. Een sociologische inleiding (Alphen aan den Rijn 1989).
- Strong, Robert A., Working in the world. Jimmy Carter and the making of American foreign policy (Louisiana 2000).
- Swartz, David, Culture & Power. The sociology of Pierre Bourdieu (Chicago en Londen 1997).
- Swijtink, André, 'The Netherlands. In the shadow of big brother' in: Arnd Krüger en William Murray ed., The Nazi Olympics. Sport, politics and appeasement in the 1930's (Urbana en Chicago 2003) 210-229.
- Swijtink, André, Een sportman doet niet aan politiek. Groei en populariteit van de Nederlandse sportbeoefening in oorlogstijd (Amsterdam 2010).
- Swijtink, André, In de pas. Sport en lichamelijke opvoeding in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog (Haarlem 1992).
- Traa, Mark van, De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog (Amsterdam 2009).
- Tulli, Umberto, 'Paradoxes of humanism. Human rights advocacy, the Olympic Movement, and the 1980 Olympic boycott', IOC Postgraduate Research Grant Programme (2011) 1-32.
- Vanden Berghe, Yvan, De Koude Oorlog. Een nieuwe geschiedenis (1917-1991) (5^e druk; Leuven 2008).
- Vree, Frank van, De Nederlandse pers en Duitsland 1930-1939. Een studie over de vorming van de publieke opinie (Groningen 1989).
- Walters, Guy, Berlin Games. How Hitler stole the Olympic dream (Londen 2006).
- Winkel, Marjolein te, De verloren Spelen. Nederlandse boycot Olympische Spelen 1956 (Eindhoven 2008).
- Wistrich, Robert, Hitler and the Holocaust (Londen 2001).
- Zubok, Vladislav M., A Failed empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev (Chapel Hill 2007).

Lijst van archivalia

Nationaal Archief Den Haag

- Archief Ambassade en Consulaten in Australië; South Pacific Commission, nr. toegang 2.05.145.

Inv. nr.

- o 315, Stukken betreffende het voeren van overleg met de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken inzake het terugtrekken van de Nederlandse ploeg uit de Olympische Spelen in Australië.

- Archief Ch. A. van der Klaauw [levensjaren 1924-2005], nr. toegang 2.21.382.

Inv.nr.

- o 78, Memoires 1924-1981, concept, fotokopie van de handgeschreven kopij, p.620-692.

- Archief Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nr. toegang 2.03.01.

Inv.nr.

- o 6140, Stukken betreffende de kandidatuurstelling van Nederland voor de Olympische Spelen in 1952 en 1976, alsmede het terugtrekken van de Nederlandse deelnemers aan de Spelen in Melbourne in 1956 vanwege het neerslaan van de opstand in Hongarije door de Sovjet-Unie.

- Archief ministerraad, nr. toegang 2.02.05.02.

Inv.nr.

- o 404, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Ministers, juli-dec. 1956.
- o 2963, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Ministers, 03, 09, 11, 16, 17 en 18 januari, 25 en 31 januari 1980.
- o 2967, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Ministers, 02, 09, 16, 23 en 30 mei 1980.
- o 3123, Notulen van de vergaderingen van de Raad van Ministers van het Koninkrijk, 1980.

- Archief Nederlands Olympisch Comité (NOC), 1912-1993, nr. toegang 2.19.124.

Inv.nr.

- o 10, Algemene Ledenvergadering, 1980.
- o 63, Bestuursvergadering NOC, 1927-1934.

- 64, Bestuursvergadering NOC, 1935-1947.
- 90, Bestuursvergadering NOC, 1979-1980.
- 91, Bestuursvergadering NOC, 1980.
- 178, Jaarverslag NOC, 1913-1948.
- 320, Zuid-Afrika, 1972.
- 515, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 516, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 517, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 518, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 519, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 520, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 523, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 540, Olympische Zomerspelen 1956, Melbourne.
- 1123, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1126, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1127, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1130, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1132, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1133, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1134, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1136, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.
- 1138, Olympische Zomerspelen 1980, Moskou.

Handelingen van de Tweede Kamer der Staten Generaal

Er is gebruik gemaakt van verschillende Handelingen, in de zittingsjaren 1956-1957 en 1979-1980. Deze zijn te raadplegen via de website: <<http://statengeneraaldigitaal.nl>>.

Handvesten Internationaal Olympisch Comité

Er is gebruik gemaakt van verschillende Olympische Handvesten door de jaren heen, die onder verschillende namen zijn verschenen. Deze zijn allen te downloaden via de officiële website van het IOC: <<http://www.olympic.org/olympic-charters?tab=presentation>>.

- Comité International Olympique, Charte des jeux Olympiques (Berlijn 1930).

- International Olympic Committee, Olympic Charter (Lausanne 2007).
- International Olympic Committee, Olympic Charter. 1980 Provisional (Lausanne 1980).
- International Olympic Committee, The International Olympic Committee and the Modern Olympic Games (Lausanne 1933).
- International Olympic Committee, The Olympic Games. Fundamental principles, rules and regulations. General information (Lausanne 1956).

Department of State Bulletin

Er is gebruik gemaakt van diverse edities van het Amerikaanse Department of State Bulletin, dat is te raadplegen via de website: <<http://archive.org>>.

- Department of State Bulletin 2018 (1978).
- Department of State Bulletin 2034 (1980).
- Department of State Bulletin 2035 (1980).
- Department of State Bulletin 2036 (1980).
- Department of State Bulletin 2037 (1980).
- Department of State Bulletin 2038 (1980).
- Department of State Bulletin 2040 (1980).

Dagbladen en tijdschriften

Er is gebruik gemaakt van verschillende dagbladen en tijdschriften in verschillende jaargangen.

- Algemeen Dagblad (1980, 2006).
- Algemeen Handelsblad (1933, 1935, 1956).
- De Stem (1979).
- De Sumatra Post (1935).
- De Telegraaf (1933, 1935, 1956, 1979).
- De Tijd (1933-1934).
- De Tribune (1935-1936).
- De Volkskrant (1956, 1979-1980, 2001, 2007-2008, 2012).
- De Waarheid (1956).
- Elsevier (1980, 2012).

- Haagsche Courant (1979-1980).
- Het Parool (1979).
- Het Vaderland (1933, 1935-1936).
- Het Vrije Volk (1980).
- Leeuwarder Courant (1980).
- Limburgsch Dagblad (1956).
- New York Times (1970).
- Nieuwe Rotterdamsche Courant (NRC) (1933, 1956).
- Nieuwe Tilburgsche Courant (1933).
- Nieuwsblad van het Noorden (1979).
- NRC Handelsblad (1972, 1979-1980, 2008).
- Olympisch Palet (1980).
- The Times (1933, 1936, 1973, 1980).
- Trouw (1979-1980).
- Utrechts Nieuwsblad (1979).

Websites

Er is gebruik gemaakt van de verschillende websites en internetartikelen.

- '25-Punkte-Program der NSDAP', Lebendiges virtuelles Museum Online (samenwerking van het Deutschen Historischen Museums (DHM), de Hauses der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (HdG) en het Fraunhofer-Institut für Software- und Systemtechnik), <<http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/nsdap25/index.html>> (verschijningsdatum onbekend, geraadpleegd op 12 oktober 2011).
- 'Reading Room, FOI releases', Cabinet Office, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.cabinetoffice.gov.uk/foi/reading_room.aspx> (verschijningsdatum 7 mei 2010; geraadpleegd op 2 mei 2012).
- 'The final act of the conference on security and cooperation in Europe, Aug. 1, 1975, 14 I.L.M. 1292 (Helsinki Declaration', University of Minnesota, Human Rights Library, <<http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 28 april 2012).

- 'Treaty between The United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the limitation of anti-ballistic missile systems', U.S. Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/trty/101888.htm#text>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 28 april 2012).
- Bruins Slot, Rob, 'Olympische Spelen, Melbourne 1956', Andere Tijden, <<http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/Olympische-Spelen-Melbourne-1956.html>> (verschijningsdatum 14 september 2000; geraadpleegd op 2 februari 2012).
- Jongkind, Kees, 'Naar eer en geweten', Nederlandse Omroep Stichting, <<http://nos.nl/video/32746-naar-eer-en-geweten-1.html>> en <<http://nos.nl/video/32746-naar-eer-en-geweten-2.html>> (verschijningsdatum 2004; geraadpleegd op 10 november 2011).
- Kersten, A.E., 'Linthorst Homan, Johannes (1903-1986)', Biografisch Woordenboek van Nederland, <<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn3/linthorst>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 13 maart 2012).
- Liempt, Ad van, 'Olympische Spelen, Melbourne 1956', Andere Tijden, <<http://www.geschiedenis24.nl/andere-tijden/afleveringen/2000-2001/Olympische-Spelen-Melbourne-1956.html>> (verschijningsdatum 14 september 2000; geraadpleegd op 13 maart 2012).
- Oudejans, Frans, 'Quarles van Ufford, jhr. Louis Jacques (1891-1971)', Biografisch Woordenboek van Nederland, <<http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/quarles>> (verschijningsdatum onbekend; geraadpleegd op 12 maart 2012).
- Smeets, Joris, 'Ard & Keessie. Oranjegevoel bij schaatsen', Geschiedenis 24, <<http://www.geschiedenis24.nl/nieuws/2004/december/Ard-Keessie-Oranjegevoel-bij-schaatsen.html>> (verschijningsdatum 28 december 2004; geraadpleegd op 1 juni 2012).

Films

Er is gebruik gemaakt van deel 1 van de film Olympia van de Duitse filmmaakster Leni Riefenstahl: 'Olympia. Fest der Völker' (1938).

IX. Bijlage I: lijst met afkortingen

- AAU American Athletic Union
Amerikaanse Atletiekunie
- AOA American Olympic Association
Amerikaans Olympisch Comité, 1921-1940
- BOA British Olympic Association
Brits Olympisch Comité
- BOG Comité ter bescherming van de Olympische Gedachte
Actiegroep die in 1935 en 1936 opriep tot boycot van de Olympische Spelen
- CIA Central Intelligence Agency
Inlichtingendienst van de Verenigde Staten
- CDA Christen Democratisch Appèl.
Nederlandse politieke partij, 1980-nu
- COSEM Comité Olympische Spelen en Mensenrechten.
Politieke groep die in 1979-1980 opkwam voor mensenrechten in Sovjet-Unie
- CPN Communistische Partij Nederland
Nederlandse politieke partij, 1909-1991
- CRM Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk
Nederlands ministerie, 1965-1982
- D.O.O.D. De Olympiade Onder Dictatuur
Actiegroep die in 1936 uit protest alternatieve kunstolympiade organiseerde
- D'66 Democraten '66
Nederlandse politieke partij, 1966-nu
- FIH Fédération Internationale de Hockey sur Gazon
Internationale Hockey Federatie
- IOC International Olympic Committee
Internationaal Olympisch Comité, 1894-nu
- KNGV Koninklijk Nederlands Gymnastiek Verbond
Sportbond voor turnen en gymnastiek
- KNHB Koninklijke Nederlandse Hockey Bond
Sportbond voor hockey

- KNWU Koninklijke Nederlandse Wielren Unie
Sportbond voor wielrennen, 1952-nu
- KVNWV Koninklijk Verbond van Nederlandse Watersportverenigingen
Sportbond voor watersport
- KVP Katholieke Volkspartij
Nederlandse politieke partij, 1945-1980
- NBB Nederlandse Biljart Bond
Sportbond voor biljart
- NBB Nederlandse Boks Bond
Sportbond voor boksen
- NCSU Nederlandse Christelijke Sport Unie
Protestants-christelijke overkoepelende sportbond
- NIPO Nederlands Instituut voor Publieke Opinie
Onderzoeksinstituut op het gebied van opiniepeilingen
- NKB Nederlandse Krachtsport Bond
Sportbond voor gewichtheffen en worstelen
- NKS Nederlandse Katholieke Sportbond
Katholieke overkoepelende sportbond
- NOC Nederlands Olympisch Comité
Het Olympisch Comité van Nederland, 1912-1993
- NOC*NSF Nederlands Olympisch Comité*Nederlandse Sport Federatie
Het Olympisch Comité van Nederland, 1993-nu
- NOS Nederlandse Omroep Stichting
Uitzendgemachtigde namens de Nederlandse Publieke Omroep
- NRC Nieuwe Rotterdamsche Courant
Nederlandse krant, 1843-1970, hierna NRC Handelsblad
- NSDAP Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
Nationaalsocialistische Duitse Arbeiders Partij
- NSF Nederlandse Sport Federatie
Nederlandse sportkoepel, 1959-1993
- NWU Nederlandse Wielren Unie
Sportbond voor wielrennen, 1928-1952

- OKW Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
Nederlands ministerie, 1918-1965
- PvdA Partij van de Arbeid
Nederlandse politieke partij, 1946-nu
- SA Sturmabteilung
Beschermingsdienst van de NSDAP
- SALT Strategic Arms Limitation Talks
Twee verdragen tussen Sovjet-Unie en VS over beperking wapenwedloop
- SAONGA South African Olympic and National Games Association
Zuid-Afrikaans Olympisch Comité
- SCSA Supreme Council for Sport in Africa
Overkoepelende pan-Afrikaanse sportfederatie
- TASS Telegrafnoje Agentstvo Sovetskogo Sojoeza
Het Telegraafagentschap van de Sovjet-Unie, Russisch persbureau
- USOC United States Olympic Committee
Amerikaans Olympisch Comité, 1961-nu
- VARA Vereniging Arbeiders Radio Amateurs
Nederlandse, van oorsprong socialistische, radio- en televisieomroep
- VVD Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
Nederlandse politieke partij, 1948-nu